ДИТЯЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

АРХІТЕКТУРА

Для дітей середнього шкільного віку

ТАЄМНИЦЯ СТОУНХЕНДЖА

ВАВІЛОНСЬКА ВЕЖА

ЛАБІРИНТ МІНОТАВРА

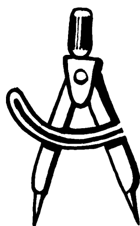
СІМ ЧУДЕС СВІТУ

МІСТО ЖОРСТОКИХ БОГІВ

МУЗИКА В КАМЕНІ

ДІМ МАЙБУТНЬОГО

Харків
«ФОЛІО»
2002

ВСТУП

Будівництво — один з найстаріших різновидів людської діяльності, або принаймні це такий її різновид, про який ми маємо дуже давні відомості. Ми не знаємо, про що розповідали одне одному первісні люди біля вогнища, а от що і з чого вони будували — знаємо. Адже археологами були знайдені залишки наметів, поселень на палях і навіть домівок, основу яких складали кістки велетенських тварин — мамонтів або китів. Звичайно, будівництво і архітектура — це не одне й те саме. Тут, мабуть, слід нагадати висловлювання одного з найвідоміших архітекторів XX століття — Ле Корбюзьє. Він писав: «Ви використовуєте як будівельний матеріал камінь, дерево або бетон, ви зводите з нього будинки або палаци. Це є будівництво. Та раптом ви зворушили моє серце, і мені стало добре. Я в захопленні вигукую: «Як гарно!» Це вже архітектура».

Виникає питання, чи набагато архітектура молодша за будівництво. На це важко відповісти, та напевно можливо. Адже почуття прекрасного було притаманне навіть дуже віддаленим нашим предкам. Навряд чи тільки практичні міркування змушували неолітичного майстра старанно доводити своє кам'яне знаряддя до немислимої досконалості, надаючи йому вишуканої форми лаврового листя. Щоправда, в будівництво ця витончена досконалість прийшла значно пізніше, але прагнення зробити своє житло не лише зручним і безпечним, але й красивим виникло дуже давно.

Історія знає споруди, естетичне сприйняття яких безпосередньо випливає з функції, що її вони виконують, і такі, що зводились задля задоволення виключно естетичних потреб. До останніх належать як неолітичні стоячі камені, так і зведена

наприкінці XIX ст. вежа Ейфеля. Існують архітектурні пам'ятки, які були створені за невеликий проміжок часу і зберігали свій первісний вигляд протягом всього свого існування. Інші зводилися впродовж віків, росли і розвивалися, мов живі істоти. Кожне покоління вносило в їхній зовнішній вигляд щось своє.

Широко відоме визначення архітектури як застиглої музики. Така архітектура справді з'явилася досить пізно. Адже потрібне складно організоване суспільство, щоб почати будувати споруди, краса яких створюється складним ритмом горизонтальних та вертикальних ліній, прорізів та простінків, опор та прольотів.

Давні міста часто називають кам'яними літописами. Така назва цілком справедлива. Кожен знає, яку важливу роль для безперервності культурного розвитку відігравало виникнення писемності. Про народи, які залишили нам свою літературу, ми знаємо багато. Якщо писемності не було або ми не можемо її прочитати, то історики вимушені задовольнятися висуванням гіпотез. Але не менше значення, ніж ієрогліфи та літери, для розуміння культури наших предків має будівництво. Саме з виникнення перших постійних поселень починається для нас історія людства, яку ми можемо осмислити. Іноді мова архітектури буває навіть виразнішою за літературну мову. Вона доступна усім. Велетенські піраміди, що вже майже п'ять тисяч років здіймаються у долині Нілу, неспростовно свідчать про велич єгипетської цивілізації навіть для тих, хто ніколи не вмів читати. Античні архітектурні пам'ятки, що збереглись на італійській землі у середні віки, стали першим об'єктом уваги вчених та митців Відродження. Це вже потім почалося полювання за античними книгами, що зберігалися у віддалених монастирях.

Жоден з різновидів мистецтва не пов'язаний з розвитком технології більше, ніж архітектура. Можна нафантазувати красиву споруду, але треба ще збудувати її так, щоб вона стояла і не падала. А для цього слід ретельно розрахувати навантаження на всі частини будови, знати властивості різних будівельних матеріалів. І часто буває так, що найбільш вдале інженерне рішення є і найбільш красивим, адже і краса, і витривалість базуються на гармонійній співрозмірності частин. На ранніх етапах розвитку архітектури роль матеріалу була провідною.

Єгиптяни мали змогу будувати з каменю, і тому їхні споруди не схожі на цегляні пам’ятки долини Тигру і Євфрату. У євразійських степах найдавніші поховальні споруди насипали просто з ґрунту, бо це був єдиний будівельний матеріал, нестачі якого не відчувалося. Давні греки мали у своєму розпорядженні родовища найкращого мармуру і створили прекрасні мармурові споруди. Своєрідність російської архітектури дуже довго визначалась давніми традиціями дерев’яного будівництва в цій країні.

Але справа, звичайно, не лише у матеріалі. Адже в середні віки траплялось так, що з мармурових уламків витончених античних споруд складали грубі хижки або, в кращому разі, воєнні фортеці. Велике значення мав розвиток інженерної думки. Так, революцію у будівництві, а отже, і в архітектурі здійснив такий винахід, як склепіння — перекриття прольоту, що має криволінійні обриси. Вперше його застосували етруски. Від них воно перейшло в римську архітектуру. У Єгипті, Месопотамії та класичній Греції застосовували прямокутне перекриття за допомогою бантин. Винахід склепіння дав змогу вводити у споруди такі найважливіші архітектурні елементи, як куполи і арочні прольоти.

Значний вплив на розвиток архітектури мав політичний лад суспільства і, відповідно, його ідеологія. Траплялося, що в різних країнах і в різні часи виникали подібні архітектурні стилі, бо подібними були їх політичні та ідеологічні засади. Так, помітні певні аналогії в естетичних принципах будівельного мистецтва пізньої Римської імперії, імперії Наполеона та Радянського Союзу в сталінські часи. Зміна політичного ладу в Греції за часів Александра Македонського потягла за собою істотні зміни архітектурного стилю.

Розвиток архітектури не завжди відбувався поступально й рівномірно. Історія знає випадки, коли будівельне мистецтво предків нащадки надовго забували. Таке, наприклад, відбулося після катастрофічної загибелі у II тисячолітті до н. е. мінойської цивілізації, або після падіння Західної Римської імперії. Відомі і періоди винятково бурхливого розвитку будівництва і архітектури. Таким був період на межі XIX і XX століть. Часто новий етап розвитку стає не прямим продовженням, а, навпаки, запереченням попереднього. Майстри Ренесансу заперечували на-

дбання періоду готики. Архітектори, що працювали у стилі класицизму, зневажливо ставилися до примхливої естетики бароко. Представники модерну вважали класицизм надто одноманітним. Але всі ці стилі дали світові перлини архітектури і посіли своє місце у процесі розвитку цього мистецтва. Кожна будівельна традиція мала своє продовження. Багато характерних рис поєднують модерн з бароко. Щодо конструктивізму, то цей нібито суто сучасний стиль насправді має щось спільне із готикою. Справа не лише в розмірі споруд, а й у деяких естетичних принципах. Значна частина деталей, що роблять готичну споруду такою привабливою, має чисто функціональне призначення і є розв'язанням складного інженерного завдання. Щодо античної архітектурної спадщини, то інтерес до неї на новому рівні відроджується в кожну епоху.

Архітектура є синтетичним різновидом мистецтва, тобто таким, що має в собі елементи інших мистецтв. Будівлі прикрашають скульптурою, мозаїкою або навіть витворами живопису. Часто архітектурна пам'ятка повинна сприйматися не окремо, а у складі архітектурного ансамблю, що включає декілька будов. Невід'ємною частиною ансамблю може бути краєвид, природний або створений штучно. Витвором архітектора може бути і ціле ретельно сплановане місто, і храм, що здіймається окремо на зеленому пагорбі. Архітектура є мистецтвом, що використовує всі досягнення людства і створює середовище, в якому ми живемо. Вона є також особливою мовою, на якій може до нас дійти розповідь про життя інших народів у інші часи. Тому так важливо навчитися розуміти цю мову, ознайомитися з історичним розвитком будівельного мистецтва. Книга, яку ви тримаєте в руках, покликана дати вам найбільш загальне уявлення про архітектурні стилі й технічні досягнення різних епох та країн.

Глава 1

МЕГАЛІТИЧНІ СПОРУДИ КАМ’ЯНОГО ТА ПОЧАТКУ БРОНЗОВОГО ВІКУ

Люди давнього кам’яного віку жили здебільшого в природних печерах і тимчасових наметах, які виконували суто практичну функцію. Якщо первісні будівельники і прикрашали свої житла, вони робили це, як правило, не архітектурними засобами, а за допомогою інших видів мистецтва. Але вже в неоліті (новому кам’яному віці) з’являються споруди, які з певністю можна віднести не просто до продукту будівництва, а й до зразків архітектури, бо вони зведені явно не для захисту від негоди і хижаків. Ці споруди повинні були задовольняти естетичні та ритуальні потреби людей. У давні часи люди ще не вміли складати великі і міцні стіни з дрібного каменю і для своїх споруд використовували величезні кам’яні брили, такі важкі, що й досі дехто не може уявити, як люди могли їх зрушити. Тому цю архітектуру і називають мегалітичною (від грецьких слів «мега» — величезний та «літос» — камінь).

Менгір у Бретані

Найдавнішими і найпростішими мегалітичними спорудами були так звані менгіри, або стоячі камені, — необроблений камінь довгастої форми просто ставили вертикально. Пізніше з’явились статуї-менгіри, яким надавали ознак людської постаті, часто досить схематичної. Менгіри зустрічаються скрізь у Європі, та найбільше їх в Англії, Шот-

Алея менгірів у Бретані

ландії, Ірландії та Бретані (Франція). Саме в Бретані знаходиться найбільша у світі алея менгірів, що включає в себе майже 3000 пам’ятників. Іноді декілька менгірів встановлювали так, що вони утворювали коло. Таку споруду археологи називають кромлехом.

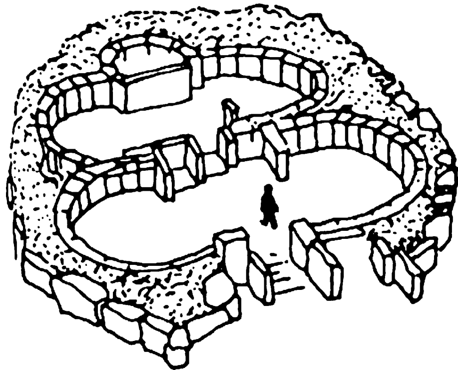

Дольмен

Більш складним різновидом мегалітичних пам’ятників є дольмени. Вони являють собою декілька стоячих каменів, накритих зверху, мов дахом, великою кам’яною плитою. Ці споруди найчастіше служили місцем поховання. Усередині дольменів іноді знаходять схематичне зображення жінки, богині плодючості та смерті. Слово «дольмен» англійсько-

го походження, проте багато дольменів зустрічається і в Іспанії.

На островах Середземного моря, наприклад, на Мальті та Сицилії, є мегалітичні будівлі з досить складним плануванням. Поставлені одна до одної, кам’яні брили тут утворюють суцільні стіни. Особливо цікаві пам’ятники Мальти. На цьому відносно невеликому острові збереглось 30 мегалітичних храмів, які датуються третім тисячоліттям до н. е.

Мегалітичний храм на Мальті, III тис. до н. е.

Ще один цікавий різновид мегалітичних споруд — хенджі, пам’ятники, які зустрічаються лише на Британських островах. Для них характерна своєрідна кільцеподібна форма. Втім далеко не всі хенджі належать до мегалітичних споруд, бо деякі з них були побудовані з дерева або просто з землі.

Стоунхендж

Чи не найвідомішим у світі мегалітичним пам’ятником є так званий Стоунхендж, що здіймається на Солсберійській рівнині у Великобританії. Його назва в перекладі означає Нависаючі Камені. Має він і більш поетичну назву — Танок Велетнів. Ця велична споруда протягом багатьох століть збуджувала уяву численних дослідників, поетів та міфотворців. Найпопулярніша в середні віки легенда розповідає, що велетенські кам’яні брили були перенесені з Ірландії і встановлені у Солсбері чарівником Мерліном за часів, що передували славетному правлінню напівказкового короля Артура. Нібито чарівник встановив камені на тому місці, де були по-зрадницькому вбиті завойовниками з континенту британські вожді. У деяких варіантах легенди йдеться про те, що багатотонні брили самі рухалися та ставали під звуки арфи, на якій грав Мерлін. Сюжет про різноманітні споруди, що зводяться за допомогою чарівної музики,

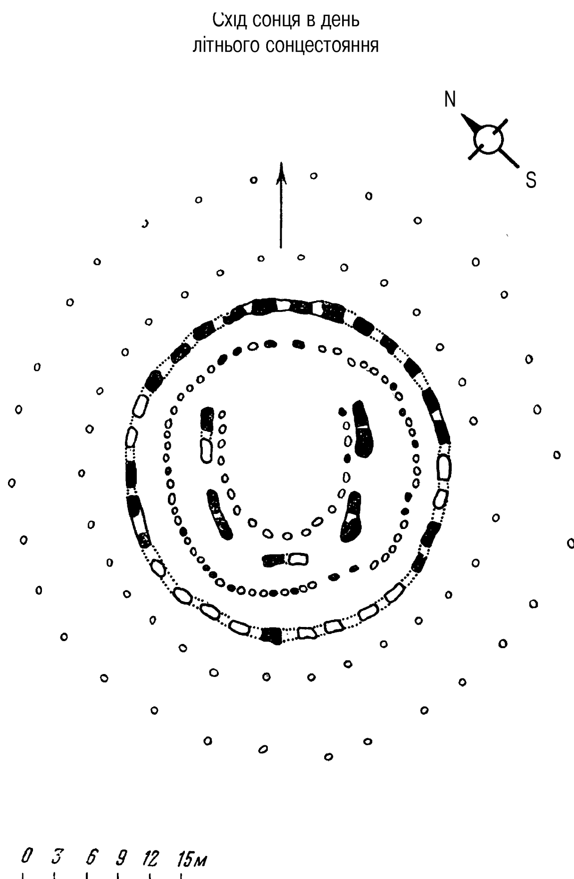
є дуже поширеним. Вважається, що в ньому знайшов відображення той факт, що великі вантажі можна було зрушити тільки завдяки дуже злагодженим ритмічним діям. Отже давні будівники використовували доступні їм механізми і працювали у ритмі, що задавав арфіст. До речі, і в містичному середньовіччі були люди, які не дуже вірили, ніби славнозвісний Мерлін покладався лише на магію. Письменник XII ст. Гальфрід Монмутський, наприклад, переказуючи вже відому нам легенду про перевезення Танку Велетнів з Ірландії, стверджував, що після того як 15 тисяч британців зазнали невдачі, зробивши спробу перенести брили на свої кораблі, мудрий Мерлін наказав встановити спеціальні машини. Після цього британці легко упоралися з роботою.

Стоунхендж. Фотографія з повітря

Проте в XVII—XVIII ст. більшість тих, хто цікавився Стоунхенджем, вже не вірила, що його збудував Мерлін. Походження велетенської споруди стали пов'язувати з друїдами — служителями таємничої давньої релігії, які правили в Британії ще до того, як її захопили римляни. Втім, як встановили сучасні археологи, дійсність виявилась більш захопливою, ніж найтаємничіші легенди. Танок Велетнів не могли звести ні легендарний Мерлін, ні друїди. За часів Мерліна (V ст. н. е.) вже ніхто не пам'ятав його будівників. Він був неймовірно старим вже тоді, коли у Британії з'явилися перші друїди (десь V ст. до н. е.). Археологи стверджують: будівництво Стоунхенджу почалося ще у кам'яному віці і мало декілька етапів. Його початок дехто з вчених відносить до XXVIII ст. до н. е. Основні споруди були зведені в період 1900 — 1600 рр. до н. е. Хто їх будував, якою мовою вони говорили, у яких богів вірили, про все це зараз дізнатися неможливо. Але зрозуміло одне: вони були напрочуд вмілими інженерами і неабиякими астрономами, бо Стоунхендж — це не що інше, як величезний прилад для спостереження за небесними тілами.

Який же вигляд має цей дивовижний пам'ятник? Він розташований на пласкій рівнині, де нішо

План Стоунхенджу за археологічними даними

не затуляє обрію. Найдавніша його частина являє собою неглибокий рівчак з двома земляними валами по боках. Він утворює правильне коло близько 115 м у діаметрі. Ймовірно, що рівчак не мав самостійного значення, а служив кар'єром, з якого видобували матеріал для валів. Зовнішній вал нижчий та вужчий за внутрішній. Його висота становить приблизно 0,5—0,8 м, ширина — 2,5 м. Внутрішній вал був насипаний з крейди, якою дуже багатий ґрунт Солсбері. Мабуть, у давнину вал мав сліпучо-білий колір. Завширшки він 6 м і 1,8 м заввишки. На північному сході коло розірване і утворює десятиметровий прохід. Якщо стати в центр кола в день літнього сонцестояння, то саме в цьому проміжку видно, як сонце з'являється з-за обрію. Продовживши лінію від центра до виходу за межі кола ще на 30 м, натрапляєш на велетенську кам'яну брилу, що була встановлена тут давніми будівниками. Її верхівку видно з центра на рівні обрію, і сонце сходить майже просто над нею. Брила висотою 6 м і вагою близько 35 т необроблена і має неправильну форму. У середині кола були встановлені ще чотири брили різної форми. Дві з них не збереглися. Вони утворювали вписаний у коло прямокутник, довгі сторони якого перпендикулярні осі центр — схід сонця, а короткі — паралельні цій осі. Крім того, в найдавніші часи існування Стоунхенджу вздовж внутрішньої стіни валу були викопані невеличкі ямки, всього 56. Вони різні за розміром, але теж утворюють правильне коло і розташовані на рівній відстані одна від одної. Незабаром після того, як вони були викопані, їх знову засипали крейдою. В деяких ямках зустрічаються обгорілі людські кістки. Мабуть, Стоунхендж був не тільки обсерваторією, але й місцем поховання.

Населення Британських островів встигло істотно змінитися, коли будування Танку Велетнів було поновлене. Нові зодчі звели у святилищі два концентричні кола з кам'яних брил блакитнуватого кольору, кожна з яких важила близько 5 т. Як і раніше, кола були розірвані на північному сході, і в цей проміжок можна було бачити встановлений за валом камінь, а наприкінці найкоротшої за рік ночі — схід сонця.

Будівництво було завершене близько 1500 р. до н. е, коли кам'яний вік вже був позаду і в Британії починалася епоха бронзи. Зодчі бронзового віку почали свою діяльність з того,

що розібрали зведене попередниками коло з блакитнуватих каменів. На його місці вони збудували іншу споруду. Вона також являла собою коло з вертикально поставлених кам'яних брил, але цього разу брили були оброблені металевими інструментами, а зверху були укладені кам'яні перемички, щоб зробити кільце суцільним. Кам'яна перемичка нависала й над входом, але тут проміжок між двома сусідніми колонами був більший і утворював прямокутну пройму. Найцікавіше те, що у цій новій споруді брили були оброблені так, щоб знищувати природний ефект перспективи. Ті, що служили колонами, трохи розширювалися догори. Це давало ілюзію абсолютної вертикальності. Стоячі камені були оздоблені спеціальними виступами, а покладені зверху — заглибленнями, що забезпечувало міцність споруди. Між іншим, такий прийом більш характерний для дерев'яного будівництва, і в наш час стало відомо, що в Стоунхенджу були дерев'яні прототипи. Ще ближче до центра митці бронзового віку спорудили велетенську підкову, відкриту на північний схід. Вона складалася з п'яти трилітів. Триліт — це особливий термін, який вигадали для позначення цих споруд. Він означає два камені, поставлені поруч і накриті, мов дахом, третім. Найбільший з трилітів Стоунхенджу розташований напроти входу. Його висота сягає 8,7 м, а брили, що його складають, важать близько 50 т.

З блакитнуватих каменів, які використовували попередники останніх будівників, була споруджена ще одна підкова, в середині першої, та її складали не триліти, а звичайні стоячі камені. Зрозуміло, в наш час далеко не всі камені Стоунхенджу знаходяться на тому місці, де їх встановили давні будівники. Деякі з них зовсім зникли, початкове розташування інших не вдається встановити. Крім того, в ансамбль цієї пам'ятки включені численні насипи, ями і рівчаки, про які ми тут не згадуємо, але які дуже цікаві і важливі з точки зору археолога або астронома. Та в цій невеличкій статті ми лише спробували дати уявлення про те, як будували Стоунхендж. У нашого читача виникло, напевно, багато запитань. На них він зможе отримати відповіді у книжках, спеціально присвячених цій темі.

Глава 2

АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОГО СХОДУ (ЄГИПТУ ТА МЕСОПОТАМІЇ)

Стародавній Єгипет, розташований у долині найдовшої у світі ріки Ніл, належав до так званих великих річкових цивілізацій. Будівництво і будівельники відігравали тут надзвичайно важливу роль, адже від їхньої майстерності залежав стан складних іригаційних систем, що примушували ріку працювати на людину, у певну частину року вкриваючи лани шаром родючого намулу. Незабаром давні єгиптяни досягли значних успіхів у мистецтві будування. Почавши з іригаційних систем, вони згодом перейшли до власне архітектурних споруд. Перші державні утворення з'явилися у долині Нілу у 5 тисячолітті до н. е. Згодом вони об'єдналися у дві великі держави — Верхній та Нижній Єгипет. Такі назви держави дістали через своє розташування вздовж течії ріки. Після об'єднання Верхнього та Нижнього Єгипту починається так званий династичний час, що його поділяють на три періоди, які носять назву Давнє царство (III тисячоліття до н. е.), Середнє царство (кінець III — початок II тисячоліття до н. е.) і Нове царство (середина і друга половина II тисячоліття до н. е.). Іноді події єгипетської історії датують за номером царської династії, що правила у час, коли подія трапилася.

Так склалося, що найвідомішими пам'ятниками давньої єгипетської архітектури стали гробниці, особливо Великі піраміди, що їх давні греки вважали першим з семи див світу. Але протягом своєї багатовікової історії єгиптяни будували піраміди відносно недовго. Поховання перших єгипетських царів, фараонів мають досить скромний вигляд. Камеру, куди клали мумію в саркофазі, викопували в ґрунті. Зверху робили насип, який обкладали кам'яними плитами. Утворена споруда мала плаский верх і скошені стіни. Таке поховання археологи

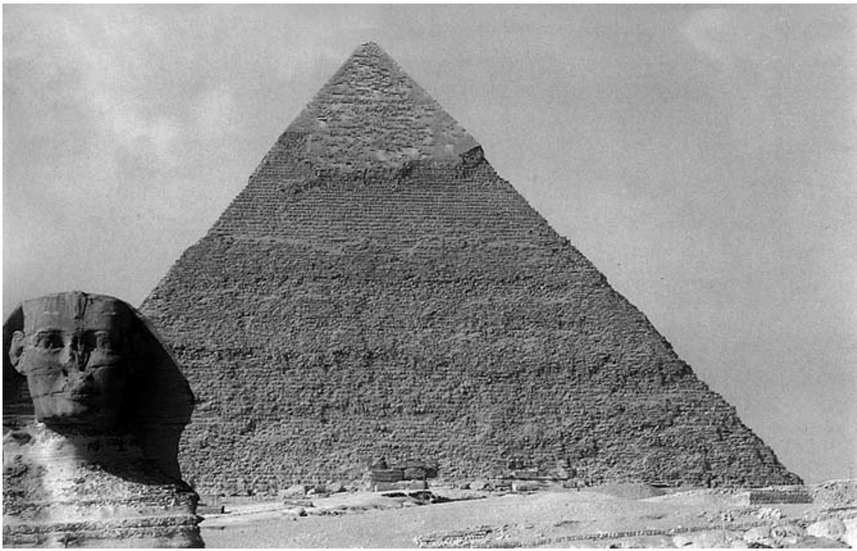

Піраміда Джосера

називають арабським словом мастаба. Пізніше, коли гробниці фараонів стали більш вражаючими, у мастабах продовжували ховати знатних єгиптян. Першу справжню піраміду збудував на початку III тисячоліття до н. е. архітектор Імхотеп, могутній міністр засновника Третьої династії фараона Джосера. Ця піраміда не мала гладеньких стін, а була уступчастою. Вона являла собою нібито п'ять мастабів різного розміру, поставлених одна на одну. Піраміда Джосера мала висоту 30 м, і, мабуть, її вважали б дуже величною спорудою, коли б її славу не затьмарили наступні.

Піраміди з гладенькими стінами з'явилися в Єгипті під час правління фараонів Четвертої династії. Спочатку їх розміри були порівняно невеликі. Але згодом були збудовані три Великі піраміди, що належали фараонам Хеопсу, Хефрену і Мікерину. Висота найбільшої з них — піраміди Хеопса — сягає майже 147 м.

За часів Середнього царства володарі Єгипту відмовились від спорудження пірамід. У цей час для фараонів та номархів (правителів областей) будували скеляні гробниці. Поховальні приміщення видовбували у товщі скелі. Ззовні було видно лише вхід, оздоблений двома приземкуватими колонами, що носять назву протодоричних. Іноді вхід прикрашали монументальні барельєфи. Зайшовши усередину, потрапляєш у довгу вузьку залу,

Піраміда Хефрена

розділену протодоричними колонами на три частини. Таке приміщення, розділене опорами на паралельні галереї, носить в архітектурі назву гіпостильна зала. Стіни зали вкривали різнокольоровими фресками найрізноманітнішого змісту. Тут можна бачити не лише величні зображення небіжчика в оточенні богів, але й напрочуд жваві, незважаючи на певну умовність, жанрові сцени. Далі знаходилися поховальні камери, вхід до яких був щільно затулений великими обтесаними брилами. Найвизначнішим пам'ятником такого типу є некрополь у селищі Бені Гасан. За часів Нового царства скеляні поховання не мали зовнішніх прикрас. Вхід до гробниці був замаскований, і щоб потрапити до камери з тілом фараона, треба було довго блукати вузькими кам'яними коридорами. Такі таємні поховання робили тому, що боялися грабіжників, адже разом з царем ховали незліченні скарби, що повинні були прикрасити його існування в потойбічному світі. До таких таємних поховань належала гробниця фараона Тутанхамона, відома тим, що археологи знайшли її раніше, ніж давні грабіжники.

Втім, не лише домівки на смерть будували стародавні мешканці долини Нілу. Вони залишили своїм нащадкам багато храмів, присвячених численним єгипетським богам. Крім того, своє земне життя володарі великої держави теж проводили аж

ніяк не в хижках. Проте земному життю надавалося менше значення, ніж посмертному існуванню. Через те палаци, хоч і досить розкішні, будувалися з менш тривкого матеріалу, ніж поховальні споруди, і збереглися вони значно гірше. Одна з пам'яток світської давньоєгипетської архітектури, що порівняно непогано збереглась, — комплекс палаців в Ахет-Атоні (сучасна Ель-Амарна), столиці фараона Ехнатона, який був релігійним реформатором і тому переніс свою резиденцію з Фів, де великий вплив мали жерці старого бога Амона. Головна вулиця нової столиці мала назву Дорога фараонів. Вона йшла з півдня на північ. На південному її кінці знаходився палац Мару-Атон, де проводилися всілякі розваги. У Північному палаці був розташований звіринець. Посередині стояв Головний палац. Його житлові приміщення містилися на схід від дороги, офіційні — на захід. Обидві частини палацу з'єднувала галерея, що проходила над вулицею. У центрі галереї було вікно, у якому фараон з родиною з'являвся перед народом.

Фрагмент розпису давньоєгипетської гробниці

На Дорозі фараонів знаходилася ще одна визначна споруда — храм бога Атона, сонячного диска. Він являв собою низку відкритих двориків, оточених колонами. Сонцю треба було молитися під відкритим небом. У Ель-Амарні були знайдені також знамениті скульптурні портрети красуні Нефертіті — дружини Ехнатона.

Давньоєгипетські храми, як правило, являють собою низку гіпостильних зал та перистильних двориків (тобто двориків, з усіх боків оточених колонами). Вони розташовані один за одним, уздовж єдиної осі симетрії. Часто такі храми зводило не одне покоління, і кожен фараон вважав своїм обов'язком прибудувати до них нові приміщення. Одним з найвідоміших є

Фіви, Карнак, храм, присвячений Амону-Ра

храм Амона в Луксорі, з яким пов'язана цікава легенда, або, краще сказати, історичний анекдот. Розповідають, що ніби на початку XIX ст. під час перебування у Єгипті наполеонівських військ французька військова частина, проходячи вулицями

Колонада храму Амона-Ра в Луксорі

Луксора, побачила храм і раптом без будь-якої команди зупинилась, і усі вояки віддали честь. Отак вони були вражені величчю споруди.

Важливою деталлю єгипетських архітектурних пам'яток є численні кам'яні колони, виконані у вигляді лотосів, пальм або пучків очерету. У напівтемряві храмових приміщень вони справляють дивне враження: здаються м'якими та гнучкими. Простягаєш руку — і з подивом відчуваєш під долонею жорсткий холодний камінь.

Фрагмент давньоєгипетської колони

Ще одна і, до речі, більш відома деталь — числені статуї-сфінкси, фантастичні кам'яні істоти з головою людини і тілом лева. Найбільший сфінкс, що зображує фараона Хефрена, майже так само відомий, як і Великі піраміди. Араби, які захопили Єгипет у середні віки, називали його Батьком Жаху. Двох справжніх єгипетських сфінксів можна бачити у Санкт-Петербурзі, просто неба, на Академічній набережній. Вони були вирізьблені з рожевого граніту в XV ст. до н. е. і привезені в Росію в 1832 р. Коли дивишся на них, понад усе вражає те, що на березі північної Неви гості зі стародавньої африканської держави вигляда-

Великий сфінкс фараона Хефрена

Давньоєгипетський сфінкс на березі Неви

ють не менш органічно, ніж на березі Нілу.

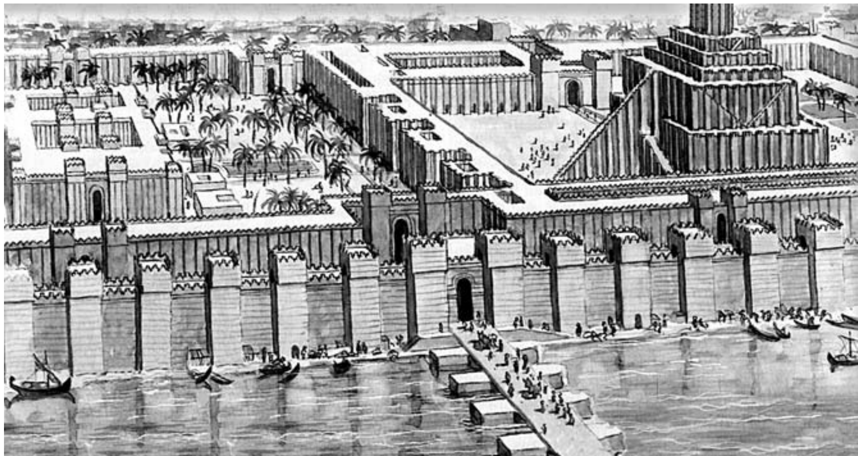
Держави давньої Месопотамії, тобто долини річок Тигру і Євфрату, як і Єгипет, належали до великих річкових цивілізацій. Тож і тут будівель-ники були у великій поша-ні, а мистецтво архітектури розвинулося раніше, ніж в інших країнах. Але каміння тут бракувало, натомість було багато глини. Ось чому майстри Давнього Дворіччя стали першими у світі архітекторами, що працювали переважно з цеглою. У Єгипті також знали цеглу, але використовували її головним чином для побутових споруд. З цегли, часто навіть необпаленої на вогні, а тільки висушеної на сонці, складали житла бідняків. Більш поважні будови робили з каменю. У Давній Месопотамії цегла стає основним матеріалом як для побутових, так і для архітектурних споруд. Використовують переважно цеглу необпалену, бо дерево, необхідне для складання великих вогнищ, теж річ дефіцитна. Отже, справжня цегла коштує досить дорого, її використовують тільки для обличкування. Добре, що клімат Месопотамії це дозволяє, адже дощу тут майже не буває. Проте клімат кліматом, а за віки, що минули, від більшості колись величних глиняних споруд майже нічого не залишилося. До того ж, крім дощів, бувають ще розливи річок. Для того щоб захистити споруди від розливів, давні будівельники ставили їх на високі тераси, іноді робили з обпаленої цегли нижній поверх. Ще одним важливим будівельним матеріалом був асфальт, що також затримував вологу. Крім того, асфальт змішували з глиною, утворюючи в'язкий розчин на зразок цементного, і ним скріплювали цеглу. Будівельний розчин — теж винахід мешканців Дворіччя. У Єгипті мурування було сухим, тобто добре обтесані камені щільно підганялися один до одного, але нічим не скріплювалися.

Та, як ми вже казали, попри всі ці великі досягнення давніх майстрів, більша частина створених ними споруд зазнала нищівного руйнування. Знадобилася дуже копітка праця археологів та істориків, які вивчали записи давніх авторів, щоб ми зараз могли уявити собі первісний вигляд цих споруд. Як це не дивно, краще за інші збереглися найбільш давні — так звані зікурати.

Зікурати — це теж піраміди, але не такі, як у Єгипті. Вони уступчасті і складаються з кількох ярусів. Усередині їх робили з необпаленої глини, зверху облицьовували глазурованою цеглою. На відміну від єгипетських пірамід зікурати не мали ніяких внутрішніх камер. Храм, присвячений божеству, ставили на верхівці. Полива на глазурованій цеглі була різнокольоровою. Знизу зікурат на дві третини обкладали чорною цеглою, верхню третину робили червоною, храм — блакитним з золотом. Вважається, що в уяві своїх будівників зікурат був моделлю всесвіту. Нижній чорний ярус символізував підземний світ, пов'язаний зі смертю, червоний — означав середній світ, де живуть люди, блакитно-золотий храм на верхівці був символом горішнього світу богів. До наших часів найкраще зберігся зікурат біля міста Чога-Занбіль, на південному заході Ірану. Найбільшим був зікурат у Вавилоні. Він був 90 м заввишки і

Зікурат. Реконструкція

Стіни Вавилона. Реконструкція

Брама Іштар

займав площу близько 8100 кв. м. Цю споруду вважають прототипом біблійської Вавилонської вежі.

Зікурат був не єдиною визначною архітектурною пам’яткою Вавилона. У час свого найбільшого піднесення це було, мабуть, найбільше місто у світі. Давньогрецький історик Геродот писав у V ст. до н. е., що Вавилон «улаштований так чудово, як жодне з відомих нам міст». Місто мало чітке планування і являло собою прямокутник, оточений подвійною стіною. Через кожні 20 м зовнішньої стіни

здіймалася зубцювата вежа, квадратна за планом. Внутрішня стіна була меншою, ніж зовнішня, за нею починалися міські будівлі. Досить велику ділянку землі між двома стінами городяни обробляли, щоб мати запас харчів на випадок облоги. Всі укріплення були зроблені з обпаленої цегли. Будівлі в середині міста теж нагадували оборонні споруди. Характерною рисою міського краєвиду були пласкі дахи, оточені зубцями. Стіни часто прикрашали блакитною та бірюзовою поливою. Цей декоративний прийом і нині залишається найулюбленішим у деяких країнах Сходу. Нині з пам'яток Вавилона збереглися Брама Іштар та Дорога процесій, оточена зубцюватими стінами.

Велика піраміда Хеопса

Три Великі піраміди здіймаються на західному березі Нілу напроти сучасної столиці Єгипту Каїра. Їх силуети — така сама невід'ємна частина каїрського міського краєвиду, як Вежа Ейфеля — паризького. У стародавні часи на цьому місці проходив кордон між Верхнім та Нижнім Єгиптом, що спочатку були окремими царствами. Після того, як обидва царства об'єдналися під владою одного володаря, тут вирішили влаштувати царські погребання. Західний берег був обраний тому, що з цією стороною світу давні єгиптяни пов'язували уявлення про смерть та потойбічне життя. Західний берег Нілу був відданий у царину мертвим.

Найбільша піраміда, піраміда Хеопса, була зведена у XXVI ст. до н. е. під керівництвом архітектора Хеміуна, що був сином брата фараона Хеопса і займав при ньому посаду начальника всіх будівельних робіт та верховного судді. Піраміда має висоту близько 147 м. Довжина кожної сторони основи дорівнює 233 м. Отже, вона займає площу більше п'яти гектарів. Піраміду складають 2300 тис. кам'яних брил, найлегші з яких важать 2,5 т, а вага найбільших сягає 30 тонн. При цих величезних розмірах піраміда спроектована з надзвичайною точністю. Похибка в розміщенні ребер та граней становить не більш як 20 см. Грані зорієнтовані по сторонах світу. Середину споруди складали з більш твердої гірської породи, а зверху обличковували плитами з білого вапняку, старанно відшліфованими. Навкру-

ги піраміди зводили земляний насип, що замінював будівельні ліси. Після закінчення будування насип був розібраний.

Зі сходу і заходу Велику піраміду оточують мастаби, в яких поховані близькі до фараона особи, та піраміди його дружини і дітей. На тлі велетенської споруди вони здаються зовсім маленькими. Будування згодом двох інших великих пірамід — Мікерина і Хефрена, мабуть, зруйнувало первісний задум архітектора. Втім, їх будівники не змогли перевершити Хеміуна. Піраміда Хеопса залишилася найбільшою.

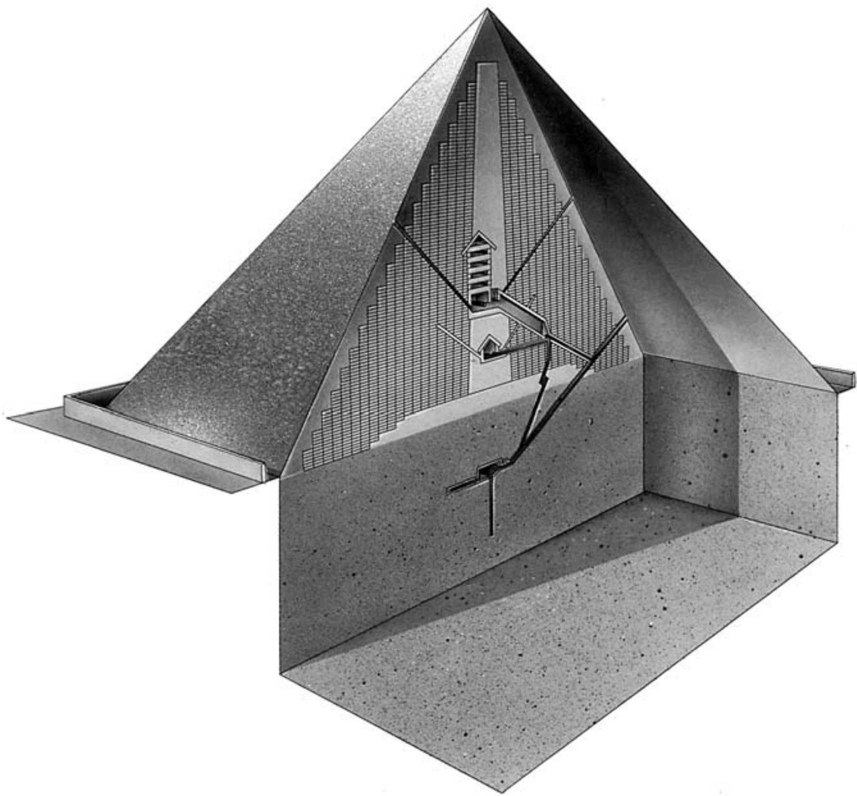
На північній грані, на висоті 14 м від землі, знаходиться вхід. Зараз його добре видно, але у давнину цей вхід затуляла біла вапнякова плита, що не відрізнялась від обличкування. За плитою починається довга і дуже вузька галерея. Ширина її не перевищує 1 м. Вона веде під кутом униз до невеличкого майданчика, за яким роздвоюється. Один з утворених коридорів йде вгору, другий — униз. Той, що веде вниз, заглиблюється у скелю, на якій збудована піраміда. На глибині 30 м коридор стає горизонтальним і приводить у невеличку камеру, що порожня і справляє враження недоробленої. Від неї іде ще один горизонтальний коридор, що незабаром впирається у глухий кут.

Повернемося тепер до другого коридору, який, як ми пам'ятаємо, веде нас угору. Цей коридор ще вужчий за перший. Видряпавшись ним на 33 м угору, потрапляєш на майданчик, звідки горизонтально розташований прохід веде до ще однієї недоробленої камери. Якщо ви виберете інший шлях, то просто з майданчика потрапите у так звану Велику галерею, що далі підіймається під кутом угору. Вона має 2 м завширшки і аж 8 м заввишки. Склепіння стелі дуже загострене. Стіни, стеля і підлога обличковані білими вапняковими плитами, що відшліфовані так старанно, що вапняк стає схожим на мармур. Підлога дуже слизька, і підніматися галереєю можна тільки ступаючи у спеціальні заглиблення. Галерея закінчується високим кам'яним порогом, за яким — маленька кімната, висотою 3 м, а далі дуже низький та вузький прохід, а точніше пролаз, до головної камери. Висота стелі цього приміщення становить 6 м. Стіни обкладені гранітними плитами, відполірованими до дзеркального блиску. З кімнати крізь товщу піраміди назовні ведуть два отвори, занадто вузькі, щоб їх можна

Великі піраміди

було назвати проходами. Гадають, їх призначення — вентиляція, хоча навіщо провітрювати поховальне приміщення, не дуже зрозуміло. Щоб зменшити тиск майже стометрової кам'яної маси на стелю кімнати, над нею влаштовано 5 порожнин, розташованих одна над одною. До них не вели ніякі проходи. У найголовнішій кімнаті знайшли порожній гранітний саркофаг і більше нічого. Так само виглядала ця кімната і в середні віки, коли сюди проникли слуги арабського халіфа Мамуна, який був сином відомого з казок «Тисячі і однієї ночі» Гарун-аль-Рашида. Куди поділася мумія та поховальні скарби і чи були вони взагалі коли-небудь у цій кімнаті, так і залишається невідомим. На цю тему висувалося багато гіпотез. Найпопулярніша версія пограбування здається невірогідною. Адже грабіжники забрали б лише цінні речі. Навіщо їм чисто прибирати поховальну камеру та ще й тягти з собою гранітне покриття саркофага? Хіба що воно не було гранітним, проте це малоймовірно. Дехто вважає, що всі відомі нам приміщення Великої піраміди зроблені для того, щоб збити з пантелику майбутніх грабіжників. А справжнє погребання зі скарбами і досі заховане десь у її товщі. Існує також версія, що тут взагалі ніколи ніхто не був похований. Піраміда нібито була кенотафом — хибною гробницею. У Єгипті існував звичай: коли фа-

Піраміда Хеопса у розрізі

раон відсвятковував тридцятиріччя свого правління, отже, скоріш за все, знаходився вже в похилому віці, над ним справляли спеціальний обряд, що імітував його вбивство та нове народження. Після цього влаштовувався ритуальний похорон скульптурного зображення фараона. Для цього і будували кенотафи. Так що, можливо, фараон Хеопс разом зі своїми скарбами був похований зовсім в іншому місці.

Глава 3

ФІНІКІЙСЬКІ ТА КРИТО-МІКЕНСЬКІ АРХІТЕКТУРНІ СПОРУДИ

Видатними будівниками Стародавнього світу були також фінікійці. Фінікія — вузька смуга землі на східному узбережжі Середземного моря. Зі сходу вона обмежена Ліванськими горами. На цій порівняно невеликій території ще в третьому тисячолітті до н. е. виникло кілька міст, які згодом перетворилися на торгівельні держави. Найвідоміші з них — Тір, Сідон і Бібл. Всі вони відігравали важливу роль в біблійській історії і часто згадуються у Біблії. Найбільшого розквіту ці міста досягли в середині II тисячоліття до н. е. Кожне з великих міст мало менші, залежні від нього міста. Такі «дочірні» міста засновувались і у Фінікії, і скрізь по берегах та островах Середземного моря, бо фінікійці мали чудові кораблі і вели торговельні справи в далеких країнах. Отже, зразки їхньої архітектури можна побачити і в Північній Африці, де вони заснували могутнє місто Карфаген, і на заході, в Іспанії. Найстарішим зразком фінікійської будівельної майстерності є укріплення міста Єрихона, що був могутньою фортецею. Облозі Єрихона ізраїльським військом і його падінню відведено чимало місця в Старому Заповіті. Єрихон розташований досить далеко від морського берега, на схилі западини Мертвого моря на 250 м нижче рівня моря. Його укріплення, зруйновані приблизно в XV—XIII ст. до н. е., являли собою подвійну кам'яну стіну. Зовнішня стіна мала товщину 2 м, внутрішня — 4. Заввишки стіни сягали 10 м. Між ними лишався простір 5 м завширшки. Цей простір заповнювали житлові будови.

Фінікійці зводили будівлі не лише з каменю. Чудовим будівельним матеріалом був славнозвісний ліванський кедр. Великі ліси з цих могутніх та струнких дерев вкривали схили

Стіни Єрихона. Реконструкція

Ліванських гір. Цілі стовбури кедра добре годилися на те, щоб робити з них бантини та перекриття. Деревина була міцною і добре оброблялася. Часто з неї виготовляли і декоративні частини будови. Іноді деревину вкривали тонким шаром золота. Саме так був оздоблений храм, споруджений за наказом царя Соломона в Єрусалимі. Цю роботу виконали для мудрого царя будівельні майстри, яких він запросив з Тіру.

Цікавим різновидом фінікійських споруд були штучні гавані, які вони будували для своїх кораблів. Давні літературні джерела свідчать, що Карфаген мав велику штучну гавань, зроблену

у формі правильного кола. До наших часів вона не збереглась. Велике враження на сучасників справляли міські мури Карфагена, у другому ярусі яких були влаштовані приміщення для утримання бойових слонів. Ці мури були вщент зруйновані римлянами під час так званих Пунічних воєн, і ми знаємо про них лише з літературних джерел.

Ще одна велика культура розвивалася в II тисячолітті до н. е. у середземноморському регіоні. Йдеться про так звану мінойську, або крито-мікенську, цивілізацію, головні центри якої знаходилися на островах Криті та Санторіні. Пам'ятники цієї культури зустрічаються і на континенті. Найвідоміші з них — міста Мікени та Тірінф, розкопані наприкінці XIX ст. археологом-любителем Г. Шліманом на Балканському півострові. Міста оточені мурами, що складені з великих оброблених брил. Таке мурування називають циклопічним, бо в грецьких легендах розповідається, що його робили не люди, а велетні-кіклопи. Видатною пам'яткою мінойської архітектури є Брама левів у Мікенах. Вона являє собою прямокутний портал, складений з важких кубічних блоків і перекритий зверху довгастою кам'яною бантиною. Зверху встановлена велика трикутна плита з барельєфом, який зображує двох левів, що сидять.

Храм Соломона в Єрусалимі, збудований фінікійськими будівельними майстрами. Реконструкція

Зовсім інший характер має мінойська архітектура на островах. Тут майже зовсім відсутні товсті мури. Навіть на березі немає фортець. Цей дивний факт звичайно пояснюють тим, що мінойці мали наймогутніший у світі воєнний флот. На своїх островах вони відчували себе у цілковитій безпеці і фортець не потребували. На Криті археологи знайшли велику кількість будов, що відрізнялися своєрідним стилем. Особливої слави зажили царські палаци у Фесті та Кносі.

Середземноморські острови здебільшого розташовані у сейсмічнонебезпечній зоні. Тут часто трапляються землетруси. Мінойські будівельники перші вигадали гнучку сейсмічно стійку конструкцію. Вони вмонтовували у стіни спеціальні рейки, що запобігали руйнуванню будови від підземних поштовхів. На жаль, цей чудовий винахід не врятував давню цивілізацію від катастрофічної загибелі.

Острів Санторін, на якому, на думку деяких археологів, була розташована головна столиця мінойців і база їхнього флоту, нині має форму тонкого серпа. Але у давнину він мав майже круглу форму і на ньому існував вулкан. Близько 1450 р. до н. е. цей вулкан вибухнув, а разом з ним зникла і більша частина острова. На багатьох інших островах Середземного моря відбулися землетруси, а їхні береги дуже постраждали від цунамі.

Брама левів у Мікенах

Мінойські міста були зруйновані, лани вкрилися вулканічним попелом, але найстрашнішим виявилось те, що у столиці на Санторіні загинули найосвіченіші люди мінойського суспільства. Невдовзі ця неповторна культура прийшла в цілковитий занепад, але залишилась у пам'яті сусідів, у міфах та легендах єгиптян та греків. Особливо барвистими були давньогрецькі легенди. Тривалий час їх вважали цілковитою вигадкою, поки археологічні відкриття кінця XIX — початку XX ст. не довели, що народна фантазія мала під собою історичну основу. Однією з таких легенд дехто вважає розповідь про таємничу Атлантиду — щасливу країну, яку за одну ніч поглинули морські хвилі.

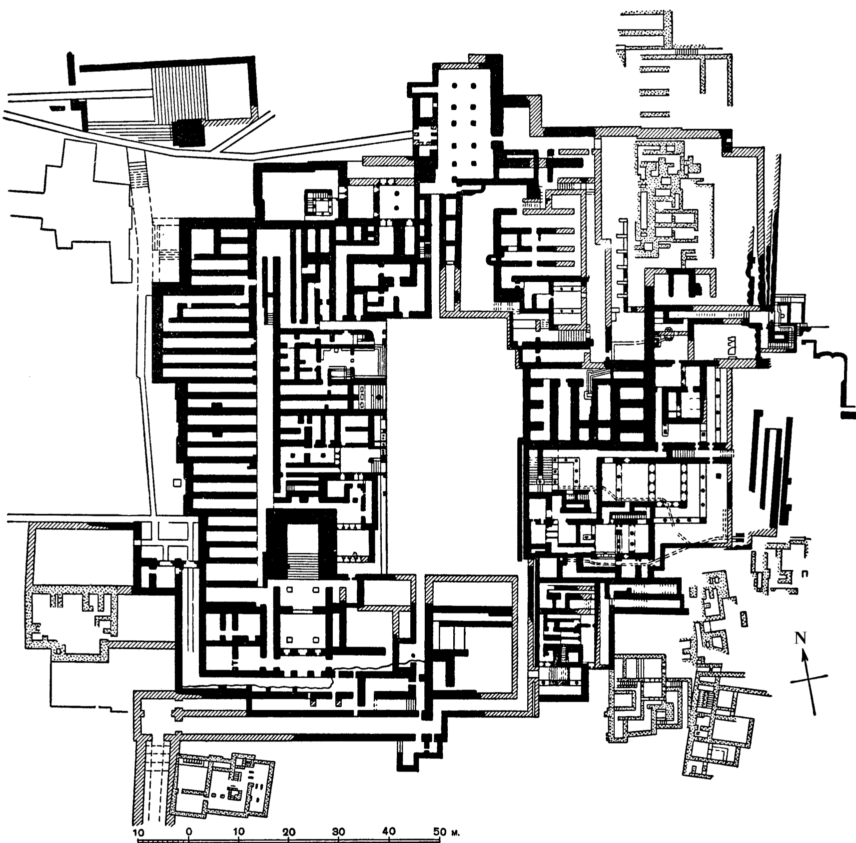

Брама левів у Мікенах. Фрагмент

Легенда про Лабіринт та археологічні дослідження Артура Еванса

Відомий давньогрецький міф розповідає про славетного афінського майстра Дедала, який був вимушений залишити свою батьківщину і після тривалих мандрів знайшов притулок на острові Крит, у столиці могутнього царя Мiноса. Для Мiноса Дедал збудував величезний палац, де було безліч кімнат та заплутаних коридорів. Планування палацу нібито було таким складним, що ніхто, потрапивши усередину, не міг знайти шлях до виходу і мусив залишитись у палаці до самої смерті. Це творіння Дедала дістало назву Лабіринт. Тепер так називається будь-яка будова, що має складну й заплутану систему переходів.

Мешканцем палацу Мінос зробив страшне чудовисько на ім'я Мінотавр (Бик Міноса). Чудовисько мало могутню людську постать та голову бика. Ув'язнений в Лабіринті Мінотавр не

План Кноського палацу

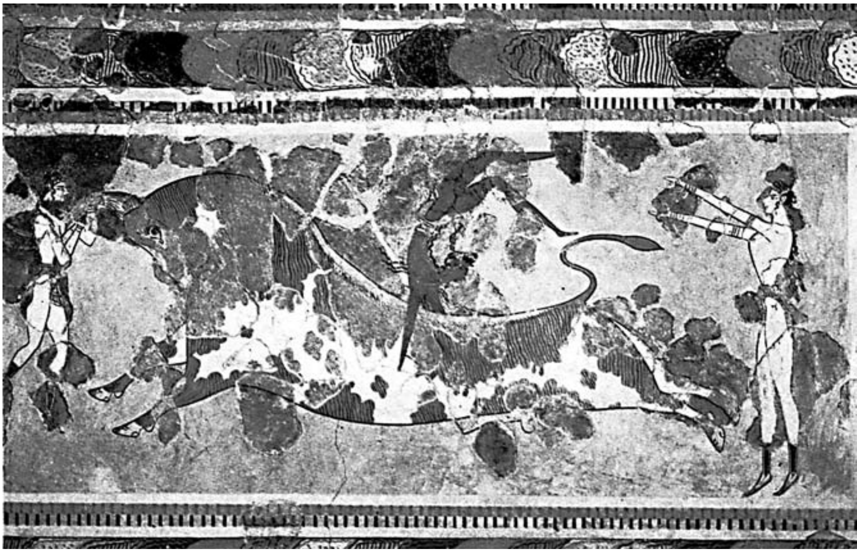
міг звідти вийти і був безпечний для жителів Криту. Але він потребував їжі, і його годували полоненими. Цар Мінос був могутнім володарем, і греки мусили йому підкорятися. Він наклав на афінян данину. Зобов'язав віддавати йому по сім дівчат і сім юнаків. Їх привозили на Крит і пускали у Лабіринт, де вони блукали, поки не зустрічали людожера-Мінотавра, а разом з ним свою смерть. Цю криваву данину афіняни мали сплачувати, аж поки серед приречених на жертву юнаків не опинився царський син Тесей. Він убив Мінотавра і звільнив таким чином своїх співвітчизників від страшного податку.

Протягом тривалого часу вважали, що усі розповіді про царя Міноса і палац Лабіринт — лише плід багатої народної уяви. Більшість учених дотримувалися цієї думки до початку XX ст.,

аж поки на Криті почав свої дослідження англійський археолог Артур Еванс. Він приїхав на острів у 1899 р. Неподалік від античних споруд класичного періоду, якими дуже багатий Крит, його увагу привернули дивні горби на ґрунті. Він почав копати в цьому місці. Скоро археолог натрапив на фрагмент великої будівлі, архітектура якої вочевидь не мала нічого спільного з класичною давньогрецькою. Зрозуміло, Еванс продовжив розкопки, і крок за кроком йому відкрився величезний палац, що складався з безлічі кімнат, двориків, переходів та галерей. Коли через 35 років розкопки були завершені, з'ясувалося, що палац займає площу близько 10000 кв. м і має чотири поверхи. Два з них наземні, а два містяться під землею. Встановили, що палац був збудований у II тисячолітті до н. е., тобто років на тисячу раніше того часу, коли давньогрецькі письменники записали міф про Мінотавра, завдяки чому ми змогли з ним познайомитись. Отож історики ще раз переконалися: іноді легендам варто довіряти, адже Лабіринт дійсно існував. Щоправда, народна уява у цьому випадку була занадто похмурою. Знайдений Евансом палац, хоч у ньому і легко заплутатись, аж ніяк не нагадує гігантську пастку-в'язницю, якою змальовують Лабіринт греки. Може, десь у ньому і тримали в'язнів, але в цілому він мав, вочевидь, інше призначення.

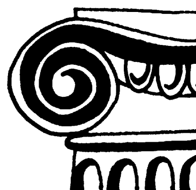

Кноський палац. Фрагмент

Акробати з биком. Фреска з Кноського палацу

Ця дивовижна споруда, нині відома під назвою Кноський палац (Кнос — назва міста, давньої столиці царя Міноса), має дуже своєрідну архітектуру. Центральну його частину займає прямокутний двір 23,5 м завширшки і 53 м завдовжки. Двір оточують численні будівлі. Ансамбль позбавлений будь-якої симетрії, але, попри все, в його розміщенні помітні певний порядок і гармонія. Палац не можна охопити поглядом з якоїсь однієї точки, тут ніде нема далекої перспективи, бо всі галереї весь час вигинаються. Найкраще його архітектура сприймається під час руху, коли погляду відкриваються нові й нові несподіванки. Стелі тут порівняно невисокі. Їх скрізь підтримують характерні колони, що мають форму перекинутого зрізаного конуса — звужуються донизу і розширюються вгорі. Стовбури колон пофарбовані у яскраво-червоний колір, інші деталі — у чорний та білий. Стіни прикрашають барвисті фрески. Особливо часто трапляється зображення бика, який, напевне, посідав особливе місце в релігійному культі мінойців. Але вченим не відомо, чи справді бику на Криті приносили людські жертви, як це оповідається у міфі про Мінотавра. Палац ніколи не був і не міг бути фортецею. У ньому нема нічого схожого на воєнні укріплення. Основним матеріалом, що застосовувався для його будівництва і оздоблення, був алебастр.

Глава 4

АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Осередок зародження давньогрецької культури знаходиться на Балканському півострові на узбережжі Середземного моря, там, де розташована сучасна країна Греція. У давнину вона називалась Еллада. Це не означає, що більшість пам'яток давньогрецької культури знаходять саме тут. Греки були торговельним та морським народом і засновували нові міста майже скрізь на узбережжі Чорного та Середземного морів. Їх порівнювали з жабками, що обсіли береги ставка. Північно-східним форпостом давньогрецької цивілізації було місто Танаїс у гирлі Дону біля сучасного Таганрога, найзахіднішим містом — Масилія, нині французький Марсель. Дуже багато грецьких колоній було засновано в Південній Італії, що навіть дало привід саме цей регіон, а не Балканський півострів, назвати Великою Грецією. Значна кількість пам'яток давньогрецької культури знаходиться також у Малій Азії, на території сучасної Туреччини. Історія розвитку давньогрецького суспільства та культури традиційно поділяється на три періоди: архаїчний період, що охоплює VIII—VI ст. до н. е., класичний (V — початок IV ст.) і період еллінізму (кінець IV—II ст.). Останній період пов'язують з завойовницькою діяльністю Александра Македонського, наслідком якої став синтез давньогрецьких та східних культурних елементів. У II ст. на світову арену виходять римляни. Вони поглинули та творчо розвинули грецьку культуру. Ці дві споріднені культури — грецьку та римську — часто називають античними, на відміну від інших стародавніх культур, наприклад давньоєгипетської (мається на увазі найдавніший Єгипет, до моменту його підкорення Александром Македонським).

Значення досягнень давньогрецьких митців для розвитку світової культури взагалі, і архітектури зокрема, важко переоцінити. Звичайно, хтось може вважати єгипетські чи індійські споруди більш вражаючими, це його право. Але внесок давніх греків у архітектурне мистецтво все одно буде більш вагомим, бо вони створили ту основу, яку використовували і творчо розвивали архітектори багатьох країн протягом тисячоліть.

Естетичні ідеї мешканців Давньої Еллади принципово відрізнялися від ідей єгиптян. Це пов'язано з особливостями світосприймання обох народів. Єгиптянин був зорієнтований на потойбічні цінності, все життя він готувався до смерті. Для греків характерне відносно байдуже ставлення до питання, що буде з ними після смерті. Вони здебільшого переймалися своєю земною долею. Тому саме серед греків з'явилися перші відомі історикам філософи-матеріалісти. Звичайно, не всі греки були матеріалістами, навпаки, релігія відігравала дуже важливу роль у їхньому житті, і головною архітектурною спорудою у давньогрецькому місті був храм, тим більше що греки класичного періоду влаштували у себе демократію і майже не знали палаців. Але ставлення до релігії тут було трохи іншим, ніж на Давньому Сході. Єгипетська архітектура покликана дати уявлення про безмірну могутність богів та фараонів (яких, до речі, теж вважали богами). Вона приголомшує своєю величчю. Перед грецьким архітектором стояло зовсім інше завдання. Грецький храм — це, звичайно, домівка бога, але передусім — це громадська будова, і прославляє вона велич і красу вільного громадянина. Бог у цьому випадку виступає як заступник громади, а не таємнича надлюдська сила. Тому і естетика тут інша. Митці Давньої Еллади проголосили принцип: «Людина є мірою всіх речей», і за цим принципом жили. З точки зору давнього грека, ніщо не може бути прекраснішим за струнке людське тіло, чоловіче чи жіноче. Тому одним з найпопулярніших видів мистецтва була скульптура, якою охоче оздоблювали храми. Але й більш абстрактні за формою архітектурні деталі повинні були знаходитись у гармонії з людською постаттю.

Втім, варто повернутися трохи назад і розповісти історію давньогрецького храмового будівництва з самого початку. Найдавніші храми будували на кам'яній платформі, але стіни складали

з необпаленої цегли і оздоблювали дерев'яними колонами. Пізніше стіни почали облицьовувати розфарбованими плитками з теракоти (обпаленої глини). Згодом як будівельний матеріал стали використовувати вапняк і нарешті мармур. Храми ставили на високих уступчастих платформах, так званих стилобатах. Висота сходів, що вели до дверей храму, була завеликою для людини. Це робило ходу жерців під час релігійних процесій більш урочистою. Храми, що ставилися небесним богам, були звернені входом на схід, а ті, що були присвячені обожненим предкам, — на захід, у бік країни мертвих. У VII ст. до н. е. склався особливий тип будови, так званий периптер, що ліг в основу подальшого розвитку грецької храмової архітектури. Периптер являв собою прямокутну в плані споруду, з усіх боків оточену колонадою. Наслідування цього зразка не робило грецьку архітектуру одноманітною. Творча індивідуальність виявлялась у виборі пропорцій та деталей. Всупереч поширеному уявленню, грецькі храми не були зовсім білими, якими ми їх бачимо зараз. Верхні частини розфарбовувалися в червоний та синій кольори. Широко використовувалася позолота. Розфарбовувалась також скульптура, якою любили прикрашати храм. Інтер'єрові надавалася менша увага, ніж зовнішньому вигляду, бо грецький храм не був місцем, де збиралися віруючі. Він вважався домівкою бога, усередині ставили його зображення. Сюди, як правило, заходили лише служителі культу. Громадяни, що прийшли віддати шану богові, збиралися на площі перед східним фасадом храму. Тут же зазвичай зводили вівтар для жертвоприношень.

Храм у Гарні (яскравий приклад так званого периптеру)

Вівтар — це особливий тип античних культових споруд. Іноді він зводився і там, де не було храму. Вівтарі встановлювали на

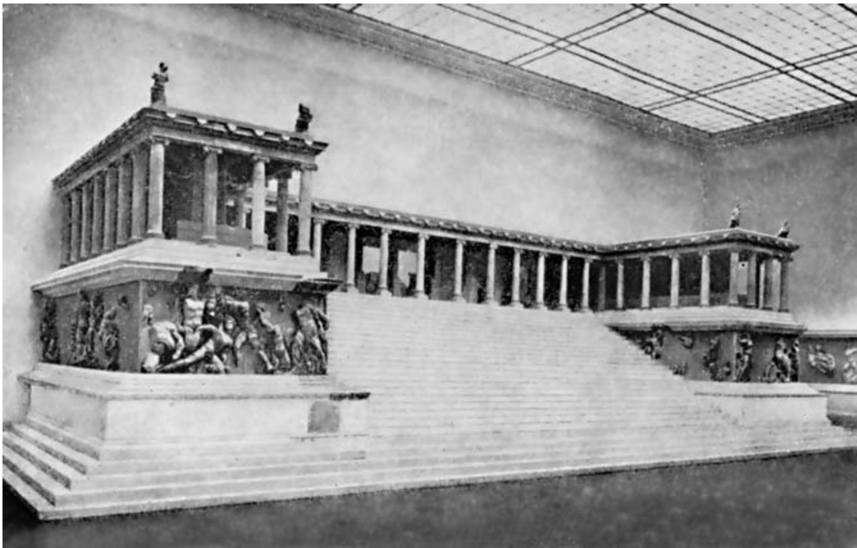

Задумлива Кора. Скульптура з Афінського акрополя. VI ст. до н. е.

вершинах гір та пагорбів, у священних гаях та на перехрестях. Найдавніші вівтарі складали просто з дров, на яких спалювали жертви. Потім почали будувати постійні вівтарі — прямокутні в плані, уступчасті кам'яні споруди. Їх прикрашали квітами і гірляндами, а потім скульптурами та барельєфами. В елліністичний період з'явилися споруди грандіозних розмірів. Одним з найуславленіших був вівтар Зевса в малоазійському місті Пергамі, прикрашений грандіозною скульптурною композицією, що зображувала боротьбу олімпійських богів з титанами, синами богині-Землі.

Більша частина храмів у грецьких містах зводилася на акрополі, природному пагорбі або скелі, що височіли над містом і оточувалися мурами, що могли правити за воєнні укріплення. Акрополь — це серце міста, місце проведення релігійних свят, його намагалися робити якомога ошатнішим. Часто храми ставили також на агорі — міській площі, що була осередком повсякденного громадського життя.

Для грецького житлового будинку типовою є замкненість. Всі його вікна виходять у внутрішній дворик, до вулиці він звернений глухою стіною. Будинки, що були дуже прості в архаїчний період, щодалі стають ошатнішими. Але і в класичний

Пергамський вівтар. Реконструкція

період серед них немає таких, котрі особливо вирізнялися б своїми розмірами. Славетні афінські воєначальники мали досить скромні житла. У деяких містах будинки можна назвати навіть типовими за розмірами та плануванням. Найвідоміший приклад — житлові споруди невеличкого містечка Олінф у Македонії. Їх, звичайно, не можна вважати видатними архітектурними пам'ятками, але й у цих скромних спорудах знайшли втілення уявлення давніх греків про порядок і гармонію. Середній розмір такого типового будинку становить 280 кв. м. Приблизно 1/5 частину загальної площини займає внутрішній двір. Головні житлові приміщення знаходилися з північної сторони. Їх двері та вікна виходили не просто у двір, а в так звану пастаду, криту галерею, глибиною близько 3,5 м. Пастаду підтримували дерев'яні колони. Південна частина була нижча за північну, щоб не заважати проникненню сонячного світла у житлові приміщення.

Втім, у тому ж таки Олінфі знайдено будинки, що вочевидь належали непересічним громадянам. Та ці будинки теж не можна назвати палацами, хоч вони розташовані окремо, далеко один від одного, за межами житлових кварталів. Їхні розміри перевищували звичайні приблизно в півтора раза. Внутрішнє убрання відрізнялося більш витонченим смаком, але його не

можна назвати розкішним. Основною прикрасою такого будинку була чудова мозаїка, що вкривала двір. Значну роль відігравали розписи на стінах та заглиблення, у які ставили вази чи статуетки.

Трохи пізніше греки почали споруджувати будинки, в яких пастади були замінені перистилем — колонадою, що оточувала внутрішній двір з усіх боків, а не лише з північної сторони. Зразки таких житлових будинків були знайдені археологами на острові Делос у Егейському морі. Вони належать до елліністичного періоду. Колони перистилю не були їх єдиною прикрасою. Всередині двору влаштовували басейн для збирання дощової води. Він був плаский та неглибокий, і через прозорий водяний шар можна було бачити яскраву мозаїку, виконану з великою майстерністю. Мозаїки прикрашають не лише басейни, а й кімнати і дворики. Їх сюжети підказували археологам назви знахідкам. Так, один з делоських будинків носить ім'я «Будинок тризуба». Одна з його мозаїк зображує дельфіна, друга — чорний тризуб, обвитий стрічками. Інший будинок прикрашає чудова мозаїка з зображенням бога вина Діоніса з пантерою, священною твариною цього бога.

Винаходом давніх греків є театральні вистави, для влаштування яких будувалися спеціальні споруди — театри. Давньогрецький театр не мав даху, вистава відбувалась під відкритим небом. Він влаштовувався на схилі пагорба, в якому робили штучне напівкругле заглиблення. Ряди сидінь для глядачів мали вигляд півкола і розташовувалися на схилі один над одним. Будова театру складалася з трьох частин: театрону — частини,

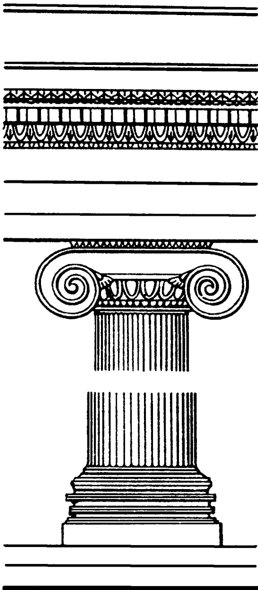
Діоніс з пантерою. Мозаїка житлового будинку на острові Делос

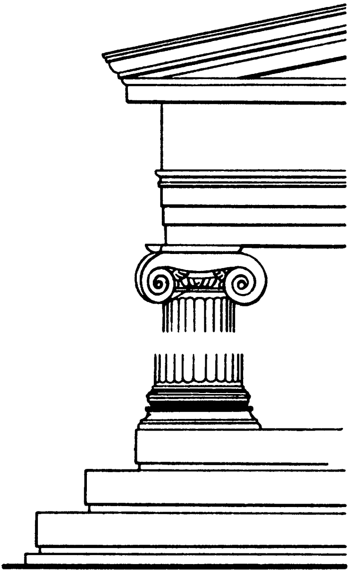
Театр в Епідаврі

де розміщалися глядачі, орхестри — майданчика, де виступав хор, і скени — невеликої будови, де перевдягався актор. Іноді театри були дуже великими. Наприклад, афінський театр міг вмістити 17 000 глядачів, майже всіх вільних громадян міста. Попри те, що архітектура грецьких театрів дуже проста і навіть утилітарна, на багатьох вона справляє велике враження своєю гармонійністю. Великої слави завдяки своїй красі і унікальним акустичним властивостям зажив театр в Епідаврі, що був зведений у IV ст. до н. е. біля знаменитого святилища Асклепія, бога лікування.

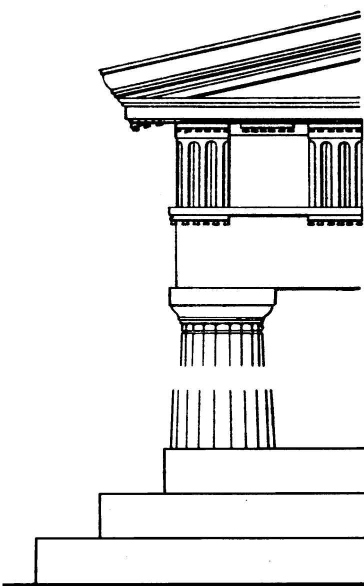
Будівельні майстри Давньої Греції перші ввели поняття ордера в архітектурі. Слово «ордер» означає порядок, певну співрозмірність окремих частин споруди. У класичній грецькій архітектурі існувало три ордери: доричний, іонічний та корінфський. Найдавнішим є доричний ордер. Споруди, виконані в цьому ордері, були найбільш приземкуваті. Колони робили порівняно товстими. За уявленнями давніх греків, доричні спо-

Іонічний ордер. Малоазійський варіант

Іонічний ордер. Аттичний варіант

Доричний ордер

руди символізували мужність та силу. Пропорції їх окремих деталей пов'язувалися з пропорціями чоловічої постаті. Стовбур доричної колони був прорізаний поздовжніми жолобцями, що носять назву канелюри. Зверху колона закінчувалася капітеллю, що складалась з округлої кам'яної подушки і пласкої плити. Подушка та плита мають відповідно назви ехіна та абака. Колони підтримують гладку, вкладену упоперек балку, що носить назву архітрав. Потім іде фриз — широка горизонтальна смуга, як правило, прикрашена барельєфами, а далі — карниз. Часто фриз складався з тригліфів — вузьких, прорізаних жолобцями пря-

Капітель іонічної колони

мокутників, та метоп, майже квадратних плит, на яких вирізьблювали міфологічні сцени. Торцеві сторони храму вінчали трикутні фронтони, теж оздоблені карнизом.

Колони іонічного ордера є тоншими та вищими за доричні. Їх порівнюють зі стрункою жіночою постаттю. Канелюри прорізані глибше і розділені плескатими гранями, що створює неповторну гру світла та тіні. Капітель має більш примхливий вигляд. Вона оздоблена двома спіралеподібними завит-

Храм Аполлона в Корінфі. VI *ст. до н. е. Ордерна система ще не склалася*

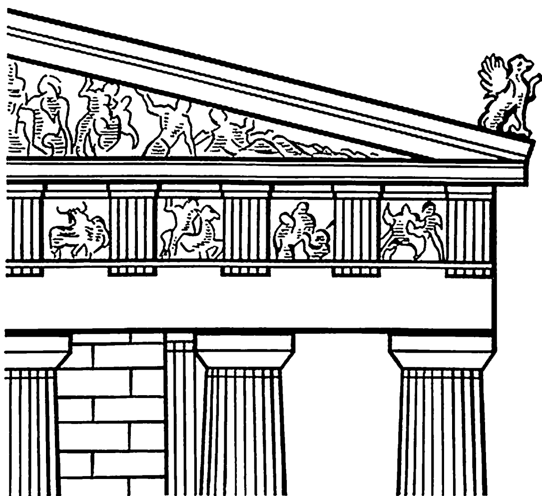
ками. Фриз не є обов'язковою деталлю у спорудах іонічного ордера.

Третій класичний ордер — корінфський — виник набагато пізніше, ніж перші два. Іноді його вважають особливим різновидом іонічного ордера. Колони тут стають ще стрункішими. Цей ордер — втілення тендітної постаті юної дівчини. Капітелі мають вигляд корзини з візерунчастого листя. Три грецькі ордери, до яких згодом додалися ще два римські, широко використовуються і сучасними архітекторами.

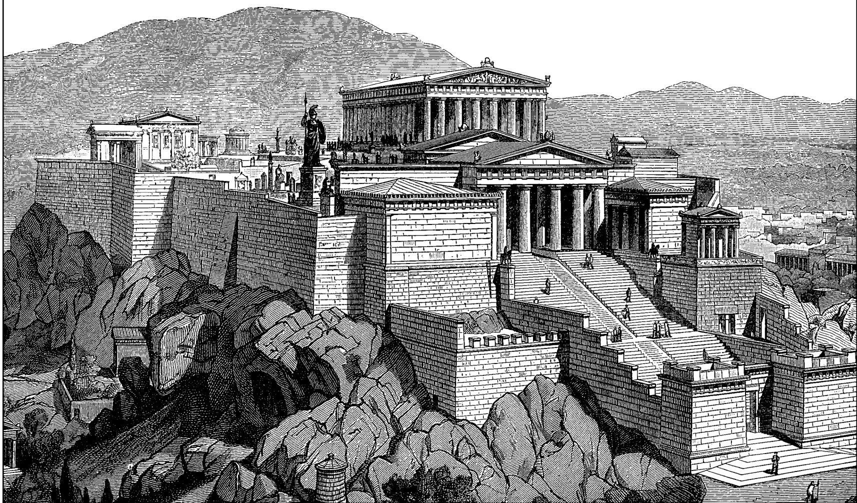
Афінський акрополь

Найвищою точкою політичного і культурного розвитку грецьких полісів вважається середина V ст. до н. е., період після закінчення греко-персидських воєн, у яких греки здобули перемогу завдяки своїй мужності. В усіх головних битвах перси мали кількісну перевагу, і в очах греків власна перемога була доказом переваги грецької демократії над східною деспотією. Весь хід війни показав, на що здатен вільний громадянин, коли він захищає свою батьківщину і свою громаду.

Союз грецьких міст очолювали Афіни, що були зразком грецької демократії. Всі громадяни-чоловіки мали там виборче право і могли бути обрані на будь-яку державну посаду. Афіни також були загальновизнаним культурним центром, всілякі мистецтва досягли тут найвищого розквіту. Перікл, найвідоміший політичний діяч цього періоду, так визначив художні смаки своїх співгромадян: «Ми любимо красу без примхливості та мудрість без зніженості». Живим втіленням цього естетичного принципу став ансамбль афінського акрополя.

Зразок фриза

Загальний вигляд афінського акрополя. Реконструкція

Той афінський акрополь, що відомий нам сьогодні, був збудований відразу після закінчення греко-персидських воєн на місці старого, зруйнованого персами. Керування будівництвом взяв на себе Фідій, друг Перікла і найвідоміший грецький скульптор, якого сучасники називали «прекрасний ремісник». Невелика скеля, на якій зведений акрополь, має неправильну форму і похилу верхівку. Давньогрецькі будівельники не стали її вирівнювати, а створили асиметричний, але по-своєму врівноважений ансамбль, що чудово вписувався у природний ландшафт.

Акрополь був воєнним укріпленням, головним міським святилищем, громадським центром. Тут зберігалися суспільні скарби, розміщувалася картинна галерея — пінакотека, проводилися святкові обряди на честь богині Афіни Паллади, покровительки міста. Найбільшим святом в Афінах були Панафінеї. У цей день афіняни влаштовували урочисту процесію, що сходила на акрополь, щоб принести в дар богині пеплос — розкішний святковий серпанок. Весь ансамбль акрополя розрахований на те, щоб його найкраще сприймала людина, що підіймається сюди разом з урочистою процесією.

На верхівку скелі ведуть не просторі парадні сходи, а кам'яниста звивиста стежка, що приводить до головного західного входу — так званих пропілеїв. Вони оздоблені портиком з шести колон. По боках розташовані дві неоднакові споруди.

Пропілеї

З одного боку — масивна, з глухими стінами будівля пінакотеки, з другого — невеличкий, зі стрункими іонічними колонами храм Ніки Аптерос (Безкрилої Перемоги). Взагалі давні греки зображували богиню перемоги Ніку у вигляді молодої жінки з могутніми крилами за плечима. Але в даному разі афінянам забажалось бачити цю богиню безкрилою, щоб вона ніколи не змогла покинути їхнє місто.

Пройшовши через пропілеї, опиняєшся на великому майдані. Колись тут стояла велична восьмиметрова скульптура Афіни Паллади, виконана Фідієм. На жаль, до наших часів вона не збереглась. Натомість від пропілеїв відкривається вид на найбільшу споруду акрополя — Парфенон, храм, присвячений Афіні Парфенос, тобто Афіні Діві. Архітекторів, що звели цю неперевершену пам’ятку, звали Іктин і Калікрат.

Храм Ніки Аптерос

До пропілеїв храм виходить не фасадом, а одним з кутів. Таким чином, той, хто увійшов, може бачити одночасно західний фасад і бічну колонаду, що переходить у перспективу. Колись західний фронтон прикрашали скульптурні зображення Афіни і морського бога Посейдона, що ведуть суперечку за владу над Аттикою і Афінами. Парфенон являє собою класичний периптер, оточений 46 доричними колонами. Будівельним матеріалом для нього служив мармур світлого відтінку. Урочиста процесія афінян рухалася вздовж бічної стіни Парфенону до головного східного фасаду. На фризі храму була зображена така сама процесія. Вона ніби супроводжувала справжню.

На перший погляд, будівля Парфенону здається строго геометричною, але, придивившись, бачиш у цій геометричній правильності деякі невеликі відхилення, що роблять споруду більш

Парфенон

органічною і гармонійною. Ближче до кутів колони тут поставлені тісніше, ритм колонади змінюється, нагадуючи розташування живих людей у процесії. Колони звужуються догори, але посередині ледь помітно потовщуються, наче напружені м'язи. Ехіни мають такий вигляд, ніби вони зроблені з пружного матеріалу і трохи стиснуті вагою даху. Головний східний фасад Парфенону прикрашала скульптурна група роботи Фідія, що зображувала народження Афіни з голови Зевса.

У середні віки, коли Афіни входили до складу Візантійської імперії, а потім були центром незалежного Афінського герцогства, Парфенон зберігали як пам'ятку, але влаштували у ньому християнський храм, що був присвячений Діві Марії, замість язичницької Діви Афіни. Коли Грецію захопили турки, вони теж не мали наміру руйнувати чудову пам'ятку, але під час однієї з воєн розмістили в ній пороховий склад. Так трапилося, що Парфенон вибухнув. Щоправда, він не був зруйнований повністю, збереглася його чудова колонада, і про загальний вигляд храму ми можемо дістати уявлення. Але значна частина його краси втрачена для нас назавжди. Греки вважають день зруйнування Парфенону днем національної жалоби.

Напроти Парфенону, ближче до північного схилу пагорба, стоїть другий знаменитий храм акрополя — Ерехтейон, назва-

Процесія дівчат. Східна частина тимпана Парфенону. Мармур. V ст. до н. е.

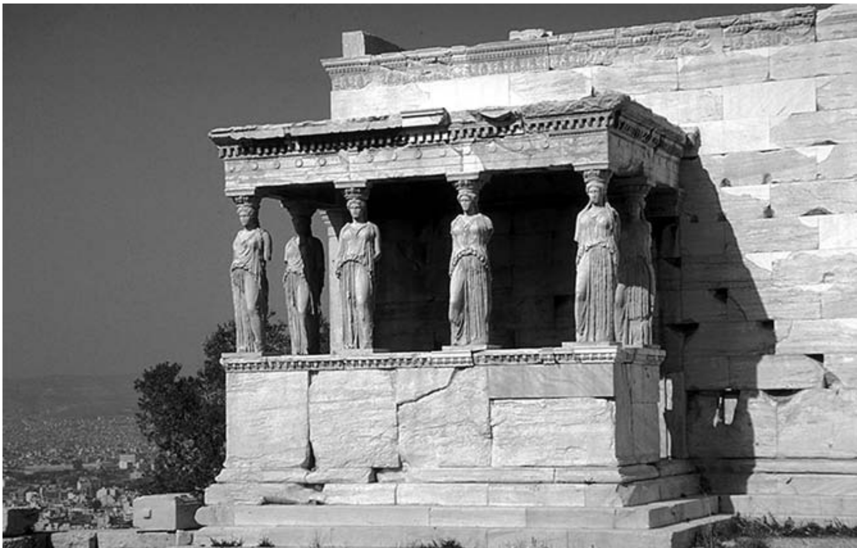
ний так за ім'ям Ерехтея, міфічного предка афінян. Від Парфенону він відрізняється значно меншими розмірами і більш складною архітектурою. Серед давньогрецьких пам'яток Ерехтейон є абсолютно оригінальним, не схожим на жодну іншу будову. Всі чотири його фасади мають різний вигляд. Західний фасад оздоблений шістьма тонкими іонічними напівколонами. З північного боку до фасаду прибудований глибокий портик. Південний фасад має вигляд глухої стіни, на тлі якої сприймається невеликий портик, утворений каріатидами — жіночими скульптурами, на які, як на колони, спирається дах.

Портик каріатид розташований не посередині фасаду, а дуже зміщений убік. Східний фасад оздоблений звичайним колонним портиком на уступчастому постаменті. Під час урочистої процесії афіняни обходили храм навколо, і отже, могли спостерігати, як усі його фасади по черзі змінюють один одного.

Як ми вже казали, ансамбль акрополя був асиметричним, але не безладним. Він був добре продуманий і врівноважений. На північ від пропілеїв знаходилася масивна споруда пінакотеки, на південь — тендітний храм Ніки Аптерос. Ця асиметрія врівноважується зворотним розміщенням головних споруд: на півдні — величний Парфенон, на півночі — порівняно малий Ерехтейон. Менші святилища та допоміжні будівлі — будинки

Ніка, яка розв'язує сандалію. Рельєф балюстради храму Ніки Аптерос

Ерехтейон

священнослужителів і склади — намагалися розміщувати так, щоб не порушувати гармонію.

Ансамбль акрополя доповнювали численні скульптури богів. Пози, в яких вони зображені, такі жваві і невимушені, такі промовисті, що здається, ніби мармурові боги заселяли афінський акрополь так само, як справжні — Олімп. На жаль, ці шедеври дуже постраждали від часу, від багатьох залишилися лише фрагменти, але й вони можуть дати нам уявлення про великі досягнення грецького мистецтва.

Один з непогано збережених шедеврів акрополя — барельєф з храму Ніки Аптерос, що зображує богиню, яка нахилилась, щоб зав'язати сандалію. Зі скульптур, що прикрашали фронтони Парфенону, до нашого часу дожила лише група мойр, богинь долі, які спостерігають за народженням Афіни. Більша частина скульптурних прикрас не збереглася. Та й у своєму теперішньому стані афінський акрополь вражає своєю гармонійністю і є джерелом натхнення для багатьох художників, поетів та архітекторів.

Глава 5

АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОГО РИМУ

Рим — місто, якому судилося відігравати надзвичайно велику роль у стародавній та середньовічній історії. Якщо довіряти традиції, він був заснований у VIII ст. до н. е. і довгий час був невеликим містечком, що нічим не відрізнялося серед таких самих містечок-полісів Середньої Італії та сусідньої Етрурії, області, заселеної етрусками. Та легенда розповідає, що під час будування першої міської стіни, на одному з семи пагорбів, що оточували місто, у ґрунті була знайдена людська голова, якої не торкнулося тління. Римляни та етруски надавали великого значення всіляким прикметам, і ця знахідка була розтлумачена як вісник того, що місто досягне могутності і невмирущої слави. Пагорб, де була знайдена голова, дістав ім’я Капітолій (від латинського слова caput — «голова»). Згодом на цьому пагорбі була поставлена бронзова скульптура вовчиці, що є символом Рима, і храм, присвячений трьом найголовнішим римським богам: Юпітеру, Юноні та Міневрі. Для зведення цього найстарішого римського архітектурного комплексу були запрошені будівельні майстри з Етрурії.

Пов’язане зі знахідкою голови пророцтво справдилося. Войовничі і водночас розсудливі римляни поступово підкорили собі всі міста Італії, у тому числі і ті, що були засновані греками. Прагнучи розширити свій вплив на Сицилію, вони почали війну з Карфагеном, що був центром могутньої держави. Після остаточної перемоги у II ст. до н. е. римляни взяли під свою владу численні карфагенські колонії. Це поклало початок створенню величезної імперії, розміри й багатонаціональний склад якої вражає навіть наших сучасників. Пам’ятки римського

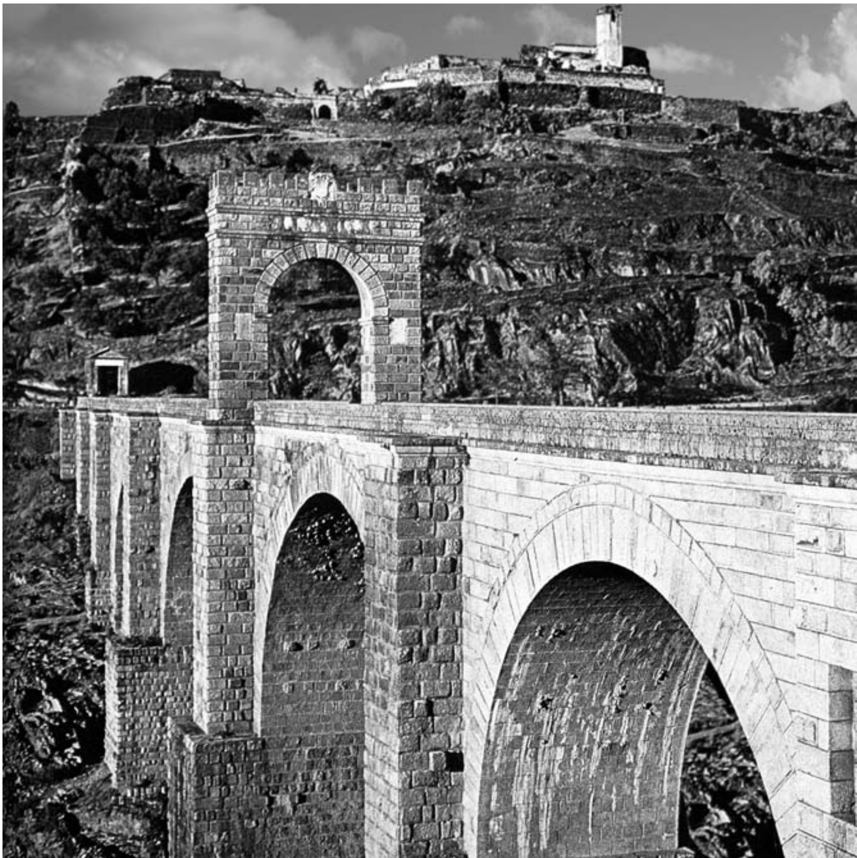
будівництва знаходять на територіях таких країн, як Італія, Франція, Іспанія, Португалія, Англія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Греція, Болгарія, країни колишньої Югославії, Туреччина, Вірменія, Іран, Сирія, Ліван, Ізраїль, Єгипет, Алжир, Марокко, Туніс. Нога римського легіонера ступала і на землі, що нині належать Україні. Щоправда, могутні завойовники не залишили тут значних матеріальних слідів свого перебування. Але деякий час римські гарнізони стояли в Херсонесі та Ольвії, містах, заснованих на північному березі Чорного моря давніми греками.

Хоча багато визначних архітектурних пам'яток римляни залишили далеко від батьківщини, центром світу для них завжди був Рим. Сюди звозилися численні скарби з підкорених країн, серед них і скарби культурні. Велике місто всмоктувало в себе культуру інших народів, переробляло її на основі власної і, в свою чергу, служило зразком для найвіддаленіших провінцій.

Первісно римське будівництво було досить своєрідним. Давньоіталійські домівки були круглими в плані, і схожими на них будувалися перші храми. Але згодом

Круглий храм Сівілли в Тіволі. Початок I ст. до н. е. Загальний вигляд і план

Міст, споруджений римлянами через річку Тахо в Іспанії

запозичені в інших народів будівельні системи взяли гору, і до наших часів дожило лише кілька храмів, у зовнішньому вигляді яких вбачають зв'язок з давньоіталійською традицією. Це так звані круглі храми. Вони невеликі за розміром. До такого типу пам'яток належить храм Вести в Римі, храм Сівілли у Тіволі, храм Фортуни у Баальбеку.

Найбільший вплив на розвиток римської архітектури мали сусіди: етруски та греки. Від етрусків греки запозичили такі важливі деталі, як кругла арка та стелі-склепіння. Перша з цих деталей лягла в основу таких суто римських споруд, як арочні мости та водопроводи-акведуки. Використання круглої арки при спорудженні мостів дозволяло збільшити відстань між його опорами і значно зменшити навантаження. Римські мости та

акведуки і нині збереглися у багатьох країнах, що виникли на колишній території величезної імперії. Причому деякі виконують не тільки естетичну, а й свою первісну практичну функцію. Мости надійно з'єднують береги річок, а по акведуках постачається вода. Особливо багата такими пам'ятками Іспанія.

Від греків римляни перейняли архітравно-балочну систему і ордери. Вони використовували у своїх спорудах три класичні грецькі ордери: доричний, іонічний та корінфський. Але вони також створили два нових ордери: тосканський і композитний. Тосканський ордер, що іноді називають також етруським, порівняно з грецькими має більш важкі й приземкуваті пропорції. Стовбур колон не має канелюр, фриз гладкий, не прикрашений барельєфами.

Існували також споруди, які об'єднували властиві грекам балочні системи з притаманними етруській архітектурі склепіннями. Таку систему називають ордерною аркадою. Найдавнішою відомою нам спорудою цього типу є Табуляріум — будівля державного архіву, що була зведена на початку I ст. до н. е. на римському форумі.

Римські храми, різноманітні за формою, істотно відрізнялися від подібних грецьких споруд. Вони поставлені не на стилобати — уступчасті платформи, а на подіуми — платформи, що мають сходи лише зі сторони входу. Вхід у храм, як правило, прикрашає глибокий портик. Такі портики були улюбленим місцем зустрічі і спілкування для римлян. З боків храм звичайно теж прикрашали колони або напівколони, з'єднані зі стіною. Прямокутний у плані храм, оточений напівколонами, носить назву псевдопериптер, на відміну від грецького периптера, де колони стоять окремо. Найулюбленішим типом колон у Римі залишалися колони корінфського ордера, які зустрічаються частіше, ніж тосканські та композитні. Іонічні та доричні колони зустрічаються як виняток.

Особливим типом громадської споруди були римські бані, або терми. Крім приміщень для миття, вони включали просторі зали, призначені для всіляких фізичних вправ, і такі, в яких можна було просто відпочити, провести час за приємною бесідою. Найвідоміші терми мали також свої бібліотеки, бо приємна бесіда передбачала для римлянина значну обізнаність у

Храм Бела у Пальмірі. Приклад римського псевдопериптера

питаннях філософії та літератури. При будівництві терм використовувалися різноманітні ордери, прикрашали приміщення чудовими скульптурами. Щоправда, інтер'єр не оздоблювали фресками, що бояться вологи, натомість велику роль тут відігравала різнокольорова мозаїка, для якої не шкодували дорогих матеріалів.

Римські театри відрізнялися від грецьких тим, що грецькі театри завжди влаштовувалися на схилах природних пагорбів. Римляни підіймали задні ряди для глядачів над передніми за допомогою штучних опор — субструкцій. Суто римською спорудою є амфітеатр. Тут ряди для глядачів розташовані не півколом, як у театрі, а замикаються в кільце. Амфітеатр був призначений для масових видовищ, до яких були вельми охочі

Римський амфітеатр у Північній Африці

мешканці Рима. Часто на його арені відбувалися гладіаторські бої. Найвідомішою пам'яткою такого типу є амфітеатр Флавіїв, який нащадки римлян назвали Колізеєм, що означає «величезний». Колізей міг вмістити одночасно 56 000 глядачів.

З розвитком архітектури в Римі тісно пов'язана скульптура. Статуї героїв, а потім імператорів на вулицях міста знаходилися у гармонії з архітектурним ансамблем. Цікавим різновидом давньоримських монументів є тріумфальні арки. Вони являють собою кам'яну браму, що стоїть окремо серед міста і не з'єднується ні з якою стіною. Їх єдине призначення — віддати шану славетним воєначальникам. Повертаючись до міста на чолі переможного війська, воєначальник проїжджав через таку арку, яку зводили спеціально на цей випадок. Нині в Римі збереглo-

Амфітеатр Флавіїв, відомий під назвою Колізей

ся три такі арки: імператорів Тіта, Семптімія Севера та Костянтина. Багато тріумфальних арок, збудованих на честь перемог місцевого значення, збереглося у провінціях.

Центром громадського життя, а отже, і осередком багатьох архітектурних пам'яток Рима був форум — головний міський майдан. За довгу і строкату історію Римської держави їх було збудовано кілька. Найстарішим є республіканський форум, що виник у котловині між трьома пагорбами: Капітолієм, Палатином та Квіріналом. У своїх основних рисах його ансамбль склався у II—I ст. до н. е. Майдан має форму трапеції. У розташуванні окремих будівель немає симетрії, але це зумовлено не оригінальністю задуму, а тим, що будівлі зводилися тут поступово. Найбільш визначними спорудами республіканського фо-

руму є храми Конкордії, Веспасіана, Сатурна і Діоскурів та базиліки консула Емілія і Юлія Цезаря.

Коли в I ст. н. е. республіканський лад у Римі був замінений владою імператорів, а населення міста дуже зросло, неподалік від старого форуму почали будувати нові, які називають імператорськими, тому що будування кожного з них було пов'язане з ім'ям певного імператора. Всього за історію Рима було збудовано 5 таких форумів. На відміну від республіканс-

Тріумфальна арка Тіта у Римі. 90 р. н. е.

кого, всі вони мали симетричну, строго продуману композицію. Найбільш цікавим вважається форум імператора Ульпія Траяна, зведений у першій половині II ст. н. е. Його складає кілька елементів, розташованих уздовж єдиної осі. Першим є великий перистильний двір, у центрі якого встановлена кінна статуя імператора. Двір замикає фасад величної громадської будови — так званої базиліки Ульпія. Пройшовши через базиліку, потрапляєш до меншого перистильного двору, що служить обрамленням для тріумфальної колони, поставленої на честь воєнних перемог Траяна. Висота цього монумента сягає 38 м. Його вкривають розміщені по спіралі барельєфи зі сценами завойовницьких походів. Ансамбль форуму завершує храм, присвячений Траяну, бо імператора в Римі обожнювали.

Республіканський форум у Римі

Форум імператора Траяна

Для будівництва римляни широко застосовували особливий матеріал, що дістав назву «римський бетон». Для стін робили обличкування з тонкого шару цегли або каменю, зовні і зсередини, а проміжок заповнювали щебенем, змішаним з вапняковим розчином і вулканічним піском. З бетону в Римі будували найрозкішніші споруди. Його застосування відкривало великі можливості. Бетон використовували для зведення склепінь та купола. Застигаючи, бетон утворював разом з цегляним каркасом монолітну конструкцію. Більш дорогі матеріали, наприклад мармур, використовували для обличкування і декоративних деталей. Колони могли робити і з суцільного мармуру. Зразком такої грандіозної споруди з римського бетону є Пантеон, про який йтиметься далі.

Колона Траяна

Типовий житловий будинок римського городянина розвинувся з італійської сільської садиби. Але у міських умовах типовий для садиби двір перетворився на велике приміщення, що носило назву атріум. Слово це означає «чорний». Так приміщення називали тому, що в ньому знаходилося сімейне вогнище, і сажа осідала на стінах. У стелі над вогнищем робили великий отвір, через який виходив дим і заходило світло. У глибині атріуму розміщувалася кімната хазяїна і стояли шафи з ларами — богами-покровителями сім'ї і домівки. Атріум був головним приміщенням, де відбувалися всі важливі сімейні церемонії. Всі інші приміщення розташовувалися навкруги. На вулицю римський дім виходив глухою стіною. Згодом, коли римляни ближче познайомилися з житловим будівництвом інших народів, вони стали прибудовувати до своїх домівок перистильні дворики, у яких приємніше було проводити час, ніж у похмурому атріумі. Але національні традиції не дозволяли зовсім відмовитись від нього, і він зали-

шився приміщенням для особливо урочистих подій. Вогнище з атріуму перенесли в спеціальне приміщення, а на його місці почали робити басейни. Світло, що потрапляло через отвір у стелі, відбивалося у воді, а потім на стінах.

Цікаві зразки римської житлової архітектури можна бачити в Помпеях, невеликому місті, що в I ст. н. е. було поховане під вулканічним попелом внаслідок виверження Везувію. Через цю подію його пам'ятки дожили до нашого часу, не зазнавши ніяких змін. Найвідоміші пам'ятки Помпей — це не храми і не будинки пересічних громадян, а розкішні вілли. Їх інтер'єр прикрашають яскраві фрески, що дають нам уявлення про живопис Давнього Риму. Барвисті стіни доповнювала підлога, вкрита мозаїкою.

Звичайно, не всі мешканці Рима могли собі дозволити жити в домівках з атріумами та перистильними двориками. Будувалися і багатоповерхові житлові будинки, в яких орендували собі кімнати бідняки. Такі будинки називалися інсулами.

Не менш цікавими, ніж пам'ятки Риму та Італії, є зразки римської архітектури в провінціях. Багато європейських та східних міст і нині зберігають у своєму плануванні риси римського воєнного табору, з якого вони виникли. Та завойовники зводили не лише воєнні табори. Залишаючись на чужині, вони намагалися зробити її якомога більше схожою на Вічне Місто, звідки прийшли. Особливо багато пам'яток зводилося у провінціях за часів пізньої імперії, коли навіть імператори почували себе не дуже затишно в столиці і намагалися перенести свою

Так виглядає інсула — багатоповерховий дім Древнього Риму

Фреска з Помпеї

резиденцію ближче до вірних їм легіонів. Саме так виникла знаменита резиденція імператора Діоклетіана, що нині можна

Салона (сучасний Спліт). Палац Діоклетіана. Перистиль

Пальміра (Сирія). Колонада головної вулиці

бачити в місті Спліті, у Хорватії. Палац Діоклетіана у Спліті являє собою прямокутну у плані споруду, площа якої дорівнювала 29409 м^2, а мури в окремих місцях сягали 24 м. Середину займає великий перистильний двір, у якому збереглися руїни храмів імператора, Юпітера та бога лікування Ескулапа.

Салона (сучасний Спліт). Палац Діоклетіана. Реконструкція

Колони храму Юпітера в Баальбеку, Ліван

Тут же можна бачити мавзолей Діоклетіана, що в середні віки був перероблений на кафедральний собор. Тоді ж стіни палацу почали виконувати функ- цію міських мурів.

Особливо вражаючі пам'ятки свого перебування римляни залишили у східних провінціях. Тут римські архітектурні традиції тісно переплітались з місцевими. До таких пам'яток належать руїни Пальміри, колись великого торговельного міста в Сирійській пустелі. Місто виникло біля оазису на караванному шляху від Середземного моря до Перської затоки. Воно мало довгу власну будівельну традицію, але в II ст. н. е. було зруйноване через численні війни і потім знову відбудоване римлянами. Кажуть, що у величних колонадах Пальміри знайшли своє втілення східна пишність, грецьке відчуття міри та римський розмах. Всесвітньої слави зажив також храмовий комплекс у Баальбеку, нині невеличкому містечку в Лівані, яке колись було елліністичним містом Геліополем, а потім римською колонією, що носила довге ім'я Юлія-Августа-Фелікс. Тут можна бачити колонаду храму Юпітера і майже цілі храми Бахуса і Фортуни.

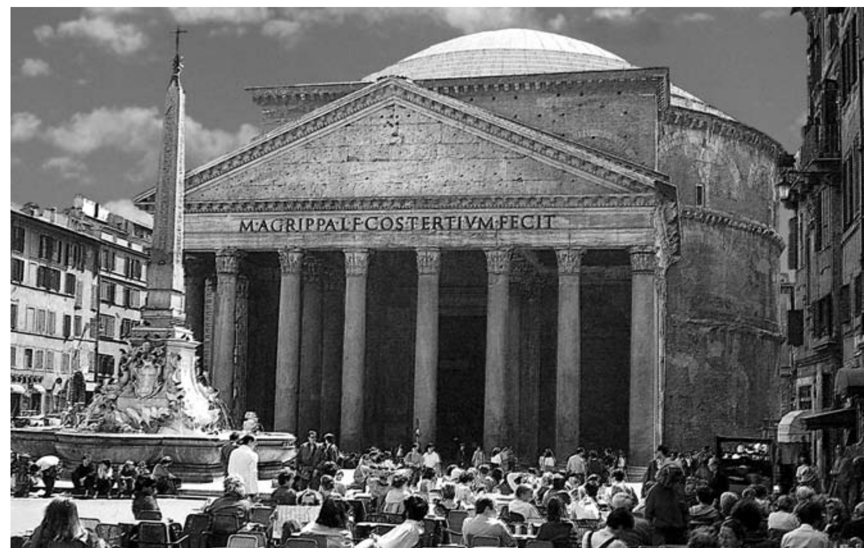
Пантеон

Римський Пантеон, храм всіх богів, — дуже своєрідна споруда. Він є унікальним, не схожим на жодну іншу римську архітектурну пам'ятку. І водночас він є закономірним підсумком багатовікового розвитку античної архітектури. В архітектурі Пантеону можна помітити певний зв'язок і з будівельними традиціями етрусків, і елементи, притаманні грецьким пам'яткам. Але у конструктивному плані він є спорудою суто римсь-

кою і не міг бути збудованим ніде, окрім Рима. В основу його конструкції покладений цегляний каркас, залитий римським бетоном. Жоден інший матеріал з тих, що були відомі давнім будівельникам, не дав би можливості звести таку споруду і зробити її міцною та стійкою.

Пантеон був створений у першій половині II ст. н. е., за часів правління імператора Адріана, коли імперія досягла найвищої могутності. Всі землі були вже завойовані, і тепер головним завданням римлян було втримати захоплене. Не мине і ста років, як тиск різноплемінних варварів на римські кордони стане нестерпним, і імперію вразить тяжка криза, як зовнішня, так і внутрішня. Але це буде згодом. А II століття в римській історії носить назву Золотий вік Антонінів (від назви імператорської династії). І як символ цього Золотого віку був зведений у 118—125 рр. архітектором Аполодором Дамаським Пантеон — храм всіх богів.

Основний об'єм Пантеону має форму циліндра. У його глухих стінах, товщиною 6 м, не прорізане жодне вікно, їх також не пожвавлюють декоративні аркади. Зі сторони входу до циліндра прибудований портик з гранітними колонами. На перший погляд, він нагадує фасад грецького храму, але

Пантеон. Загальний вигляд

Пантеон. Реконструкція

греки класичного періоду ніколи не робили свої споруди такими великими. Храм перекритий величезним бетонним куполом, вага якого становить 46 т, а діаметр — 43 м. Ні в Давньому світі, ні у середньовіччі, ні в епоху Відродження ніхто не зміг перевершити цей рекорд і створити більший купол. Щоправда, в епоху Відродження в Італії були збудовані куполи майже такої самої величини.

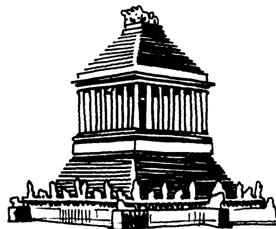
Колись перед Пантеоном був великий перистильний двір прямокутної форми. Посеред нього стояла арка на зразок тріумфальної, через яку проходили ті, хто йшов вклонитися римським богам. Нині давньоримську пам'ятку з усіх боків оточують сучасні житлові будівлі, а перед нею зупиняються автобуси.

Зсередини Пантеон справляє зовсім інше враження, ніж ззовні. Зсередини він не здається ні похмурим, ні навіть важким та масивним. Його бетонні стіни обличковані в інтер'єрі різнокольоровим мармуром. Відтінок, що тут переважає, — золотисто-брунатний, іноді до нього долучається білий. Шестиметрову товщу стіни прорізують ніші-лоджії, відділені від основного простору храму стрункими колонами корінфського ордера. Купол вкриває п'ять рядів кесонів, невеликих заглиблень квадратної форми. Кесони ніби знищують масивність купола. Здається, що він висить у повітрі над простором залу.

Пантеон. Інтер’єр

У зеніті купола розташований дев’ятиметровий отвір, з якого у храм ллється світло і відбивається від золотисто-брунатних мармурових стін і від укритої мозаїкою підлоги. Інтер’єр Пантеону зберігся майже повністю, і в цьому також його унікальність. Ця будова служила храмом протягом всіх майже двох десятків віків свого існування. Спочатку це був храм язичницький, потім християнський. Але хоч би хто господарював у Пантеоні, всі завжди докладали зусиль, щоб зберегти його первісний вигляд. У цьому розумінні храмові всіх богів пощастило більше, ніж будь-якому іншому храмові в Європі.

Глава 6

СІМ ЧУДЕС СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Перелік семи чудес світу склали давні греки приблизно у III ст. до н. е. Вони включили до нього архітектурні та скульптурні пам'ятки, які найбільше вразили їхню уяву. Щоправда, Давньому світу було відомо значно більше гідних подиву споруд, але число сім мало магічне значення, і перелік не розширювався. Натомість виникали суперечки, які саме пам'ятки повинні бути до нього включені. Зрештою переміг найдавніший варіант переліку, що вважається класичним. До нього входять: єгипетські піраміди, висячі сади Вавилона, храм Артеміди в Ефесі, Мавзолей у Галікарнасі, колосальна скульптура бога Геліоса з острова Родос, маяк на острові Фарос біля Александрії та статуя Зевса у храмі міста Олімпія.

Найдавніші з цих пам'яток — єгипетські піраміди. Про них ми докладно розповідали в розділі, присвяченому давньоєгипетському будівельному мистецтву. Тут ми лише зазначимо, що ці споруди поки що цілком підтверджують давній вислів: «Все боїться часу, але час боїться пірамід». З усіх семи чудес, що викликали захоплення греків у III ст. до н. е., лише піраміди досі залишилися незруйнованими.

Другим чудом світу за часом будування були висячі сади у Вавилоні, які ще називають Садами Семіраміди, помилково зв'язуючи їх будівництво з ім'ям ассирійської цариці, що жила у IX ст. до н. е. Насправді їх звели наприкінці VII ст. до н. е. за наказом царя Навуходоносора, який хотів таким чином втішити свою кохану дружину, мідійську царівну. Природа Мідії, батьківщини царівни, істотно відрізняється від месопотамської. Там зеленіють вкриті гаями пагорби, а Тигр та Євфрат оточують пласкі, спалені сонцем рівнини. Щоб дружина вави-

Єгипетські піраміди

лонського володаря не сумувалася за батьківщиною, він наказав створити для неї диво — зелені сади, де б росли дерева з найвіддаленіших країн. Але цар не задовольнився простим садом, хоч і його нелегко було створити у кліматі Месопотамії. Він зробив його багатоповерховим. Для цього були створені чотириярусні платформи, кожна з яких спиралася на стовпи 25 м заввишки. Отже, загальна висота споруди перевищувала 100 м, і вона здіймалась навіть над велетенськими стінами Вавилона. Стовпи робили з цегли. Самі платформи складали з пласких кам'яних плит, вкривали очеретом і заливали асфальтом. Потім насипали товстий шар ґрунту, такий, щоб у ньому могли рости великі дерева. Ці дерева привозили до Вавилона здалеку вже дорослими, загорнувши їх у вологу тканину. Насаджували в садах і яскраві квіти, і духмяні екзотичні трави. І вдень і вночі з Євфрату викачували воду, щоб тендітні північні рослини не загинули під палючими променями сонця. Платформи садів здіймалися одна над одною уступами. Їх з'єднували похилі широкі сходи, прикрашені яскравою глазурованою плиткою.

Висячі сади прикрашали Вавилон три століття. У них провів останні дні свого життя Александр Македонський. Повертаючись зі свого східного походу, великий завойовник раптом

тяжко захворів. Тоді він наказав перенести себе до садів. Але їх зелений спокій не вилікував полководця. Тут він помер, не довівши до кінця свої грандіозні задуми заволодіти світом. Після його смерті створена ним імперія розкололась. Незабаром місто Вавилон втратило своє значення. Його володарі вже не мали можливості підтримувати в належному стані чудові сади. Спочатку загинули рослини, потім зруйнувалася споруда. Нині на місці цього чуда залишився лише глиняний пагорб, у якому археологи знаходять уламки цегли та глазурованої плитки.

Храм Артеміди в малоазійському місті Ефесі був чудом не тільки через свою виняткову красу. Він був ще й чудом інженерної думки. Багато разів громадяни Ефеса зводили храм на честь богині Артеміди, заступниці міста, і багато разів він руйнувався через землетруси: Ефес розташований у сейсмічно небезпечній зоні. Так відбувалося щоразу до середини VI ст., коли за справу взявся славетний майстер на ім'я Херсіфрон. Херсіфрон запропонував вихід, настільки оригінальний, що він навіть здавався ризикованим. Храм вирішили будувати в болотяній

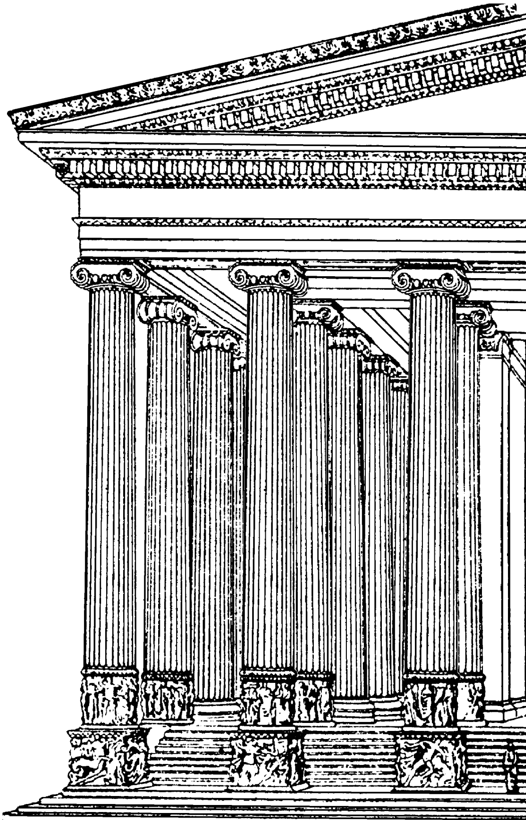
Висячі сади Вавилона. Реконструкція

місцевості. М’який, насичений вологою ґрунт повинен був діяти як амортизатор і допомогти храмові витримати землетруси. Але в такому рішенні є свої труднощі, на перший погляд, нездоланні. Адже болотяний ґрунт просто не витримає важку споруду і просяде. Щоб цього не сталося, спочатку був викопаний глибокий котлован. Його заповнили спеціальною сумішшю товченого вугілля з вовною і вже на цій велетенській подушці поставили споруду храму.

Під час будівництва виникли нові проблеми. Підвозити через болото будівельні матеріали теж було неймовірно важко. Особливо багато труднощів виникло з підвезенням колон. Херсіфрон наказав вбити у їх зрізи металеві спиці, які приєднав до спеціального пристрою. Утворилися колосальні кам’яні валики, до яких запрягали волів, і вони котилися, наче колеса. При такому засобі пересування тиск на ґрунт значно зменшувався. Але як тільки знаходилося вирішення однієї проблеми, одразу виникали нові. Легенда розповідає, ніби після того, як Херсіфрон багато днів не міг правильно встановити кам’яну бантину, він упав у відчай і вирішив закінчити своє життя самогубством. Але тієї трагічної ночі, коли він прийняв це рішення, Артеміда створила диво. Вранці архітектор побачив, що бантина стала на місце сама собою.

Херсіфрону не довелося побачити свій витвір завершеним. Після його смерті будівництво очолив його син, але і він не зміг його завершити. Храм був добудований тільки в 450 р. до н. е.

Храм Артеміди Ефеської був диптером, тобто прямокутною в плані спорудою, оточеною з усіх боків не одним, як звичайно, а двома рядами колон. Всього колон було 127. Римські письменники стверджували, що кожну з цих колон надіслав у подарунок ефесцям володар якоїсь держави. Навряд чи це правда, але в те, що будівництво храму було справою не тільки одного міста, можна повірити. Основним будівельним матеріалом був мармур. Майже сто років дивний витвір Херсіфрона втішав громадян Ефеса та численних мандрівників. Землетруси були йому не страшні, але у 356 р. до н. е. він загинув від пожежі. Причиною пожежі був не нещасний випадок. Такий собі Герострат, що був нічим не примітною людиною, але все життя мріяв прославитись, підпалив храм. Він гадав, що цей

Храм Артеміди в Ефесі. Реконструкція фасаду

нечуваний злочин нарешті принесе йому бажану славу. Громадяни міста, що судили підпалювача, вирішили його не страчувати. Вони не хотіли робити з нього мученика, адже заради цього він і пішов на злочин. Герострата засудили до забуття. Ніхто не повинен був згадувати його ім'я. Мудрі ефеські судді цього разу трагічно прорахувалися. Ім'я Герострата пережило віки. У наші часи, коли мова заходить про ефеський храм, згадують не геніального митця, що його створив, а жалюгідну людину, яка його знищила.

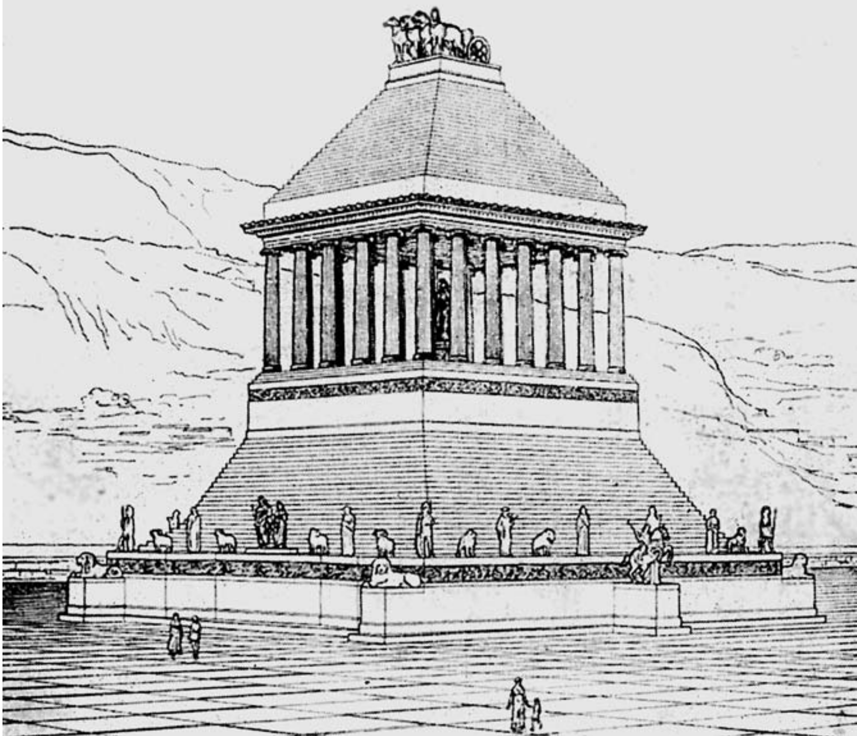
Проте праця Херсіфрона не пішла в небуття. Через кілька десятиліть храм вирішили відбудувати. Цього разу на будівництво витратили не сторіччя, а лише декілька років. Адже існувала створена першим архітектором вовняна платформа, були відомі вигадані ним при будівництві хитрощі. Збереглися і мармурові деталі, що не дуже постраждали від вогню. Новий храм, створений уже в епоху еллінізму, перевершив старий своїми розмірами та пишністю. Невідомо, чи програв він при цьому у витонченості. У всякому разі, є всі підстави думати, що саме другий храм, а не спалений Геростратом, заслужив славу одного з семи див. У плані він являв собою прямокутник 109 м завдовжки і 50 м завширшки. Колони сягали у висоту 20 м. Деякі з них були прикрашені рельєфами, над якими працюва-

ли Скопас та Пракситель, два геніальні скульптори елліністичної епохи. Зсередини стіни прикрашали витвори живопису. Одна з картин зображувала Александра Македонського з блискавкою в руці. Адже саме великий завойовник дав гроші на відбудову храму. До речі, перший храм був спалений у той самий день, коли Александр народився.

Другий храм простояв п'ять століть. У 263 р. н. е. його зруйнували готи, які насідали на кордони Римської імперії. Згодом його залишки поглинуло болото, але проведені у XIX—XX ст. розкопки виявили фундамент як першої, так і другої споруди.

Сучасником другого ефеського храму був Мавзолей, поховальна споруда царя Мавзола, правителя Галікарнаса, міста, що, як і Ефес, було засноване греками в Малій Азії. Але в IV ст. до н. е. Галікарнас був центром провінції, підпорядкованої Персидській державі. В оздобленні ефеського і галікарнаського дива брали участь одні й ті самі майстри. Античні письменники розповідають, що Мавзолей наказала збудувати дружина Мавзола цариця Артемісія відразу після смерті коханого чоловіка. Але ймовірніше, що ця поховальна споруда, як і єгипетські піраміди, почала будуватися ще тоді, коли цар був живий. Адже Артемісія пережила свого чоловіка лише на два роки, більшу частину цього строку вела війни з сусідами і була теж похована в Мавзолеї. Навряд чи вона могла б встигнути звести таку велику споруду.

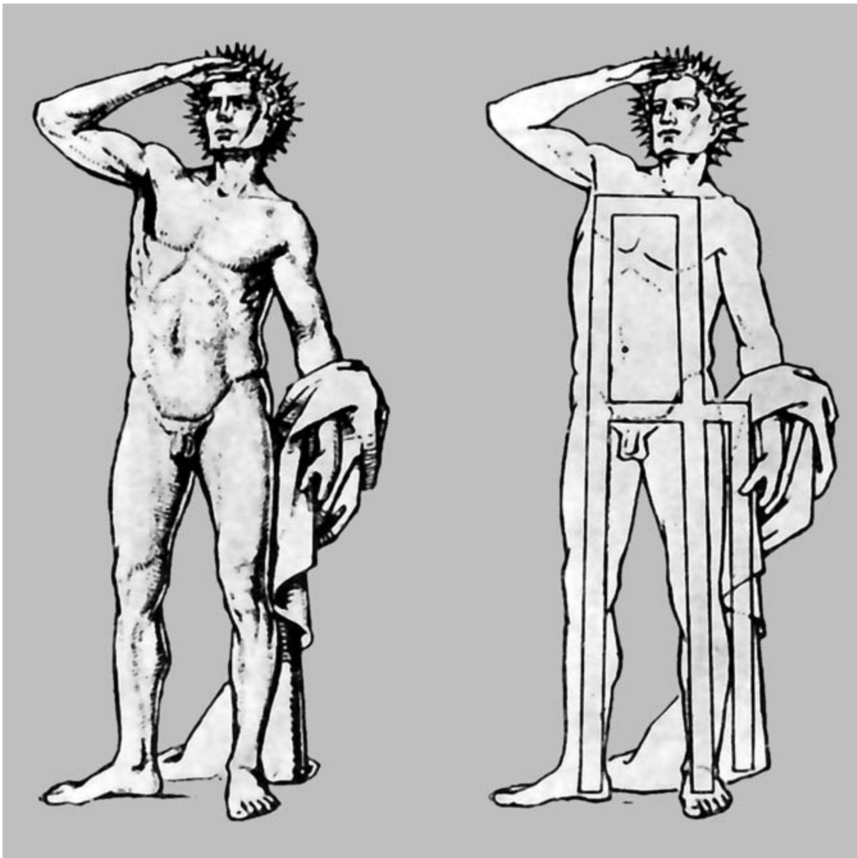
Мавзолей являв собою квадратну в плані споруду, поділену на три яруси, і мав висоту близько 60 метрів. Стіни першого ярусу були глухими, обкладеними гладко відшліфованими плитами з білого мармуру. Вони ховали погребальну камеру з прахом царя. На двадцятиметровій висоті тягнувся рельєфний фриз, що зображував Амазономахію, боротьбу міфічних грецьких героїв з амазонками — жінками-воїнами. Ці барельєфи виконав безсмертний Скопас. Він як ніхто з грецьких майстрів умів передати у скульптурі драматизм і силу людських пристрастей. Над фризом починався другий ярус, оздоблений іонічними колонами. Тут було розташоване приміщення для жертвоприношень. Квадратний об'єм Мавзолею завершував пірамідальний дах, який вінчала мармурова квадрига — колісниця, запряжена чотирма кіньми. На колісниці були встановлені

Загальний вигляд галікарнаського Мавзолею. Реконструкція

скульптури Мавзола та Артемісії. Мавзолей — перша відома історикам споруда, у якій були використані всі три грецькі ордери. Стелю погребальної камери підтримували доричні колони, внутрішнє приміщення другого ярусу — корінфські. Зовні другий ярус був оздоблений іонічними колонами. Згодом гробниця Мавзола стала зразком для наслідування у всьому античному світі. Римляни навіть стали називати мавзолеями будь-які великі поховальні споруди.

Після занепаду Римської імперії узбережжя Малої Азії стало ареною численних воєн. Галікарнас не раз був зруйнований і перетворився на незначне містечко, що часто переходило з рук у руки. Та попри все, Мавзолей стояв дуже довго. Втративши значну частину своїх зовнішніх прикрас, він, проте, майже

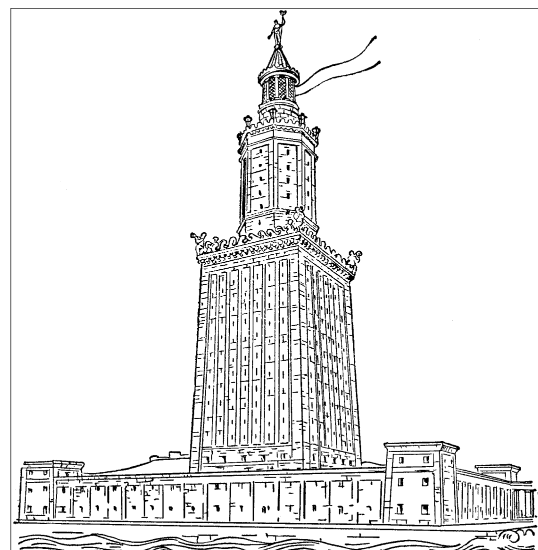
Колос Родоський. Реконструкція

пережив середньовіччя. Остаточно його зруйнували в 1552 р. лицарі ордену іоанітів, що вели боротьбу проти турецького султана Сулеймана. Вони потребували каменю для фортеці і не вигадали нічого іншого, як розібрати античну споруду. Згодом зведена іоанітами фортеця перейшла під владу турків, була перебудована і дістала назву Бодрум. Вже в XIX ст. один англійський мандрівник помітив серед брил, що складали стіни Бодрумської фортеці, білі мармурові плити з чудовими барельєфами. Незабаром англійський посол у Туреччині звернувся до уряду з проханням дозволити викупити ці плити та вийняти їх зі стіни. Дозвіл він дістав, і барельєфи відвезли до Британського музею, де було встановлено, що це не що інше, як створені рукою Скопаса фрагменти фриза галікарнаського Мавзолею.

Згодом у Бодрумі були проведені розкопки, що дали багато цікавих знахідок.

З усіх семи чудес найкоротший вік мав Колос Родоський — статуя бога Геліоса заввишки понад 30 м, встановлена на Родосі, острові, що розташований недалеко від узбережжя Малої Азії. Колоса встановили в останні роки IV ст. до н. е., і вже через півстоліття він впав під час землетрусу. Взагалі ця пам'ятка не була дуже оригінальною. Спорудження таких велетенських скульптур було родоською традицією. На порівняно невеликому острові їх було близько ста. Але фігура Геліоса — заступника острова, була найбільшою і стояла біля самого моря. Підпливаючи до Родосу, моряки ще здалеку могли бачити, як блищить сонце на бронзовому тілі бога. Митець, який створив це диво, був одним з учнів Лісіппа, скульптора Александра Македонського. Та, мабуть, скульптура вражала не тільки своїми розмірами. Голову Геліоса прикрашав сяючий вінець з сонячних променів. Колос не був монолітним. Він складався з каркаса, обшитого зовні листами карбованої бронзи. Основу каркаса складали три кам'яні стовпи. Два були основами ніг, третій, зроблений, щоб надати споруді більшої міцності, був замаскований бронзовим плащем. На рівні плечей стовпи з'єднали залізними бантинами.

Після того як через землетрус Колос впав, він упродовж кількох століть пролежав на березі. Не раз його намагалися знов встановити, але з цього нічого не виходило. То бракувало коштів, то майстерності, а потім всім взагалі стало не до того. Врешті, хтось вирішив, що недобре, що стільки бронзи лежить без діла, і Геліос був переплавлений.

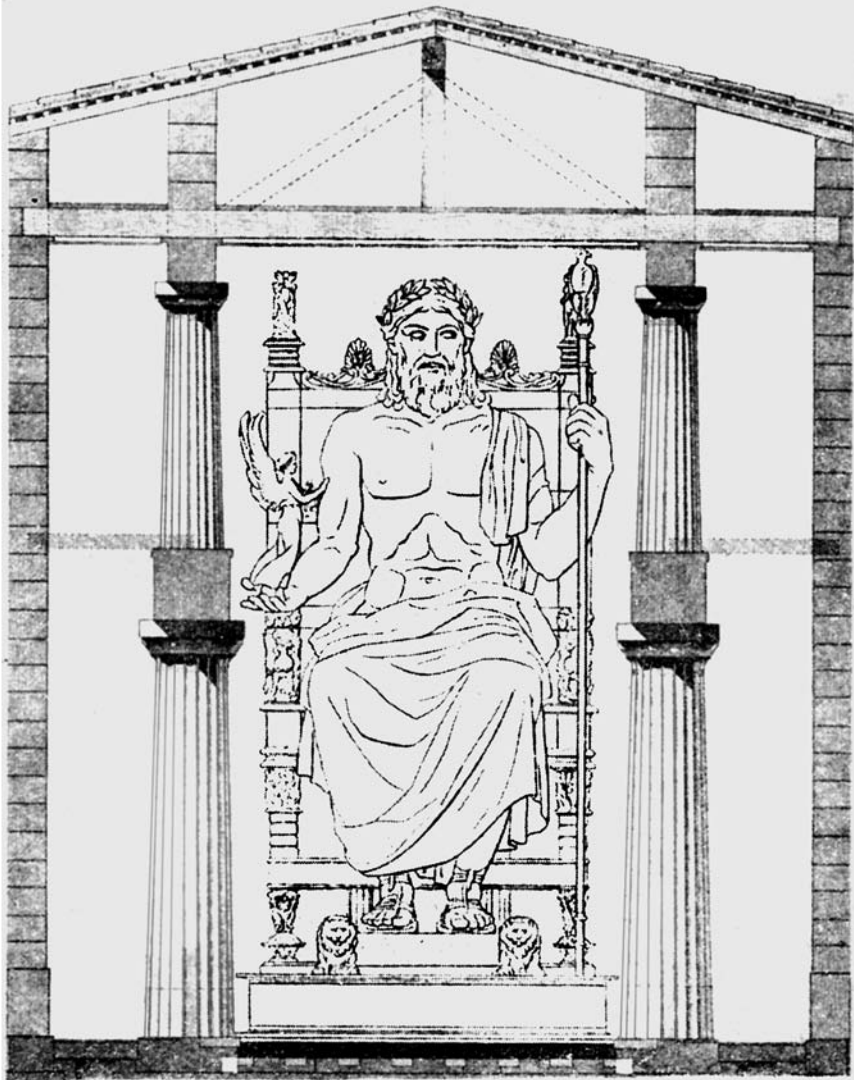

Александрійський маяк. Реконструкція

Ще одним чудом світу є маяк, встановлений на початку III ст. до н. е. біля входу в гавань Александрії, головного єгипетського порту. Александрія, заснована Александром Македонським у місці, де Ніл впадає в Середземне море, дуже швидко перетворилася на великий політичний і культурний центр античного світу. Але гавань цього міста була не дуже зручною. Ніл виносив у море велику кількість намулу та піску, який осідав і утворював мілини. Щоб уникнути аварій, на невеликому острові навпроти міста вирішили спорудити маяк. Але він мав бути не простим, а гідним Александрії, що на той час уже прославилася своїми вченими та митцями.

Будівництво зайняло всього п’ять років (285—280 рр. до н. е.). Мабуть, майстерність його будівників справді була великою, і вони заздалегідь знали відповіді на всі питання, що виникали при будівництві, хоч вони і зводили споруду, подібної до якої ще не було ніде у світі. Александрійський маяк сягав у висоту 120 м. Треба при цьому враховувати, що він був не масивною пірамідою і не висіченим зі скелі монолітом, а стрункою вежею, складеною з кам’яних блоків, що до того ж мала значні внутрішні приміщення. Це диво було гідним стати поряд з першими американськими хмарочосами. Маяк мав у плані квадрат, сторона якого дорівнювала 30 м. Перший ярус являв собою чотирикутну вежу, що здіймалася на 60 м. На ній була встановлена восьмигранна вежа 40 м заввишки. Ця остання була облицьована білим мармуром. Споруду вінчала двадцятиметрова кругла вежа, оточена колонами. На ній розводили велике вогнище, світло якого підсилювала складна система дзеркал. Дрова для нього підвозили по закручених спіраллю сходах, дуже широких та пологих. Маяк був збудований міцно і в разі потреби міг правити за фортецю. З його верхівки можна було бачити наближення ворога, коли він був ще дуже далеко. Вежу маяка використовували також для астрономічних спостережень.

Маяк уважно доглядали весь час, поки Єгиптом правила грецька династія Птолемеїв, і потім, коли їх змінили римляни. Але згодом, у середні віки, його не ремонтували вже так старанно, тим більше, що влада в Єгипті часто змінювалася. Споруда почала руйнуватися. Спочатку обвалилися верхні яруси. Шістдесятиметрові стіни нижнього ярусу простояли майже все

Статуя Зевса Олімпійського. Реконструкція

середньовіччя і впали від землетрусу в XIV ст. Та нижню частину цих стін можна бачити і зараз. Вона є складовою частиною фортеці, що збудували на Фаросі турки.

Легко помітити, що більшість згаданих нами чудес були створені у елліністичний період. Тільки одне з семи належить періоду грецької класики. Мабуть, класичне грецьке мистецтво було надто гармонійним та природним, щоб по-справжньому вра-

жати уяву людини. Воно просто співіснувало з нею. Проте один витвір цього періоду все-таки був внесений до переліку найбільших чудес. Це — створена Фідієм статуя Зевса, встановлена у храмі цього бога в місті Олімпія. Дивом вважали саме статую, а не весь храм, хоча ця будова, без сумніву, теж гідна уваги.

Храм Зевса Олімпійського, як і Парфенон, являв собою класичний периптер доричного ордера. Але його пропорції були трохи важчими. Довжина храму становила 64 м, ширина — 28 м. У кінці довгого залу сидів на троні чотирнадцятиметровий Зевс, що майже торкався головою стелі. Скульптура була зроблена з дерева, але обличчя та тіло бога вкривали щільно підігнані пластини з слонової кістки, одяг та волосся були з чистого золота. В одній руці Зевс тримав маленьку фігурку крилатої богині Ніки, в другій — жезл, символ влади. Окремим витвором мистецтва був трон, на якому сидів бог. Він був прикрашений не тільки барельєфами. Бічні стінки вкривали витвори давньогрецького живопису.

Розповідають, що коли Фідій завершив свою роботу, він підійшов до скульптури і запитав: «Чи ти задоволений, Зевсе?». У відповідь почувся грім. Бог був задоволений.

Зевс Олімпійський мешкав у своєму храмі до V ст. н. е. Йому пощастило, і він не був знищений надто завзятими прихильниками християнства, коли по всій Римській імперії йшло руйнування язичницьких святинь. Потім скульптура, вже не як священна реліквія, а як культурна пам’ятка, була перевезена до Константинополя. Але, на превелике нещастя, тут вона загинула під час пожежі імператорського палацу.

Глава 7

ВІЗАНТІЙСЬКА АРХІТЕКТУРА

У IV ст. н. е. державною релігією Римської імперії стало християнство. Нова ідеологія вимагала значних змін в усіх галузях культури, зокрема і в архітектурі. Знадобилися нові типи культових споруд, бо старі античні храми, хоч іноді і пристосовувалися під християнські церкви, не відповідали вимогам нового культу. За зразок для християнської церкви були взяті не культові споруди, а будівля цілком світського призначення — базиліка. За часів республіки та ранньої імперії базиліки були місцем громадських зборів. У них влаштовувалися виступи ораторів, відбувалися суди, велася торгівля. Отже, все тут було пристосоване для того, щоб великі скупчення людей почували себе зручно. Такі будівлі були дуже прості за своєю композицією. Як правило, вони мали в плані прямокутну або близьку до прямокутної форму. Весь внутрішній простір займала єдина зала, розділена колонами на три нефи. Середній був ширшим за бокові. Приміщення було дуже зручним для відправлення християнського культу, в якому служби часто супроводжувалися проповідями. Для потреб церкви, що народжувалась, пристосову-

Баптистерій православних у Равенні. Середина V ст.

вали старі античні базиліки або будували нові, вносячи нові архітектурні елементи. Іноді приміщення розділялося не на три, а на п'ять нефів. Зі східного боку до прямокутного плану почали приєднувати напівкруглу нішу — вівтарну апсиду, відділену від основного приміщення ще одним нефом, що йде впоперек. Такий неф носить назву трансепт. Центральний неф робили вищим за бокові і вкривали двосхилим дахом. Дахи бокових нефів були односхилими.

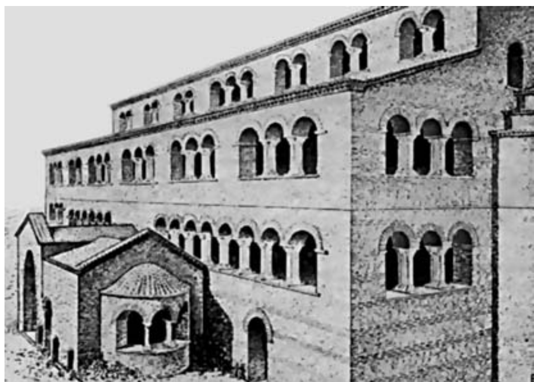
До іншого типу ранньохристиянських архітектурних пам'яток належать так звані баптистерії, або хрестильні. Ці споруди являли собою в плані коло або правильний восьмикутник. У середині знаходився басейн, у якому здійснювали хрещення.

Наприкінці V ст. велетенська Римська імперія розкололася на Східну і Західну. Західна після цього проіснувала недовго, а Східна, що її ми знаємо як Візантію, вистояла, і закладені у IV ст. архітектурні напрямки дістали у цій державі подальшого розвитку.

Візантійська церква мала дуже простий і водночас шляхетний зовнішній вигляд. Її стіни часто складалися з цегли, яка чергувалася з каменем. Таке мурування утворювало своєрідні візерунки, які були головною прикрасою будівлі ззовні. Фасад пожвавлювали звужені арочні вікна, які часто розташовували групами по два, по три і розділяли невеличкими колонками. Характерною деталлю візантійської архітектури є також аркада на дуже тонких та високих колонах, з корзиноподібною капітеллю.

Інтер'єр, навпаки, був казково розкішним. Стіни прикрашали різнобарвні мозаїки, які зображували християнських святих.

Крім традиційних базилік, візантійські майстри зводили так звані церкви центрального плану, що розвинулися з баптистеріїв. Зразком такої

Фессалоніки. Базиліка Ахейропойїтос (Параскеви), близько 470 р. Загальний вигляд (за А. Орландосом)

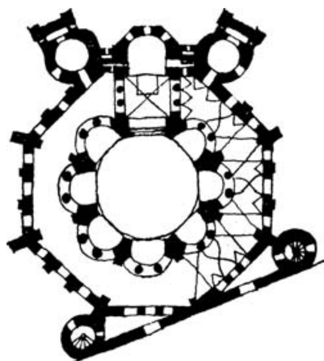

Фессалоніки. Базиліка Дмитра. Кінець V ст. Інтер'єр з аркадою (за А. Орландосом)

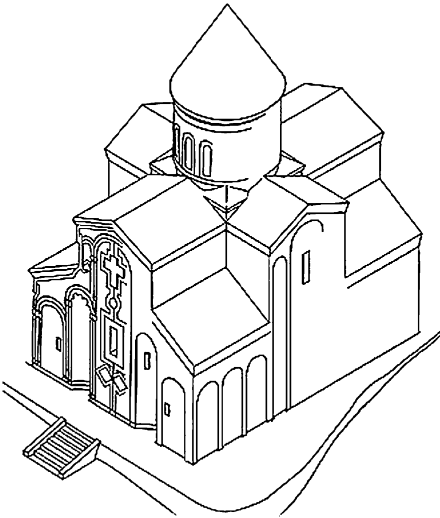
споруди є знаменита церква Сан-Вітале в італійському місті Равенна. Вона має у своєму плані октогон, тобто правильний восьмикутник. Церкву вінчає великий купол, з усіх боків вона оточена аркадою на тонких колонах. Та найбільшу славу принесли цій церкві чудові мозаїки інтер'єра, що зображують візантійського імператора Юстиніана з родиною та почтом. За часів правління цього імператора була зведена і найвідоміша у світі пам'ятка візантійської архітектури — церква Святої Софії в Константинополі. У цій споруді вперше були сполучені елементи центричного храму і традиційної тринефної базиліки.

Імператор Юстиніан з почтом. Фрагмент мозаїки церкви Сан-Вітале у Равенні. 526—547 рр.

Храм Сан-Вітале у Равенні. Розріз, план і загальний вигляд

Макет хрестово-купольного храму

У середині центрального нефа її перекриває плаский купол, діаметр якого становить 31 м. Купол спирається на чотири масивні опори, які добре видно ззовні, але в середині храму вони приховані. Тому виникає враження, що величезний купол зовсім легкий і ніби висить у повітрі. Це враження підсилюють вузькі арочні вікна, розташовані по колу вздовж основи купола. Через вікна у храм проникає світло, яке дозволяє роздивитися розкішний інтер'єр, оздоблений найкоштовнішим мармуром і малахітом. Існує легенда, що саме казкова краса Святої Софії змусила наших предків, східних слов'ян, зупинити свій вибір на православній вірі, коли вони вибирали собі релігію. Слов'янські літописи розповідають, ніби київський князь Володимир відправив послів мандрувати по світу, щоб вирішити, яка віра краща. Посли відвідали і Західну Європу, і мусульманські землі, і Візантію. Повернувшись до Києва, вони розповіли князю, що ніде не бачили такої краси, як у Константинополі.

Свята Софія особливо цікавить нас ще й тому, що при її спорудженні вперше була застосована система з'єднання круглого купола з квадратним у плані приміщенням, яке він перекриває за допомогою сферичних трикутників, так званих «вітрил». Ця система згодом стала дуже поширеною у світовій архітектурі. Від Святої Софії ведуть своє походження хрестовокупольні храми, тип, що починаючи з IX ст. стає панівним у Візантії і згодом, разом з християнством, приходить на Русь.

Хрестово-купольний храм має у плані хрест, всі кінці якого рівні між собою, так званий грецький хрест. Гілки хреста перекриті циліндричними склепіннями. В центрі його вінчає купол, встановлений на барабані. Іноді він один, іноді центральний купол доповнюють чотири менші куполи, встановлені або на

кінцях хреста, або між його гілками. Такі церкви називають відповідно або одноглавими, або п'ятиглавими. У інтер'єрі храмів зникають типові для більш ранньої візантійської архітектури аркади, їх замінюють чотири опорні колони, на які спирається центральний купол. Хрестово-купольні храми будувалися у Візантії до XV ст., коли імперія була захоплена турками, носіями зовсім інших культурних традицій. Але й мусульмани-турки охоче використовували візантійські архітектурні ідеї у своїх спорудах.

Рiпсiме, хрестово-купольна церква (завершена в 618) в Ечмiадзинi

Свята Софія Константинопольська

З будівництвом Софії Константинопольської пов'язано багато легенд. Розповідають, що план собору показав імператору Юстиніану янгол, що явився йому уві сні. Причому янгол не обмежився тим, що показав загальний план, а продовжував з'являтися і далі, під час будівництва, уточнюючи окремі деталі споруди. Так, коли між Юстиніаном та його архітектором виникла суперечка, скільки вікон робити над вівтарем, янгол з'явився і вказав, що вікон повинно бути троє, на честь святої Трійці. Відомі нам і земні архітектори Святої Софії. Їх імена Анфімій та Ісідор. Перший походив з Трала, другий — з Мілета. Окрему легенду розповідають чи не про кожного власника дрібних ділянок землі, які держава викупала під будівництво. Існує легенда про шевця, який володів ділянкою, що нині займає ліва половина храму. Він не тільки отримав за свою зем-

лю добрі гроші, але й зажадав, щоб народ вітав його в цирку так само, як і імператора. Інша легенда розповідає про вдову, яка спочатку не хотіла продавати свою землю ні за які гроші, але після того, як Юстиніан відвідав її особисто з проханням поступитися ділянкою, віддала її безкоштовно. Єдина винагорода, яку вона просила, — це дозвіл бути похованою біля майбутнього храму.

Будівництво розпочалося в 532 р., коли Константинополь відбудовували після руйнівного повстання міської бідноти, що відоме під назвою «Ніка». Закладення фундаменту відбулося 23 лютого. Невідомо, чи справді Юстиніан особисто вирішував питання про земельні ділянки, але те, що він взагалі приділяв цьому будівництву надзвичайну увагу, є фактом. Щодня він їздив дивитися, як зростає храм.

Зведення Софії тривало шість років і поглинуло всі державні прибутки цього періоду. Стіни та склепіння зводили з цегли, але на обличкування та оздоблення не шкодували коштовних матеріалів. Спочатку Юстиніан хотів вимостити підлогу плитами з щирого золота. Від цього наміру його відмовили, і підлога зроблена з різнокольорового мармуру. Але це навряд чи значно здешевило будівництво. Для оздоблення храму з усієї імперії звозилися колони, що залишилися від римських та грецьких споруд, зруйнованих під час воєн. Найвіддаленіші провінції постачали для улюбленого витвору Юстиніана рідкісні сорти мармуру: білі, світло-зелені, червоно-білі та рожеві. Використовувався також граніт, порфір і навіть малахіт. Вирішили, що золото — недостатньо дорогоцінний матеріал для вівтаря, і його зробили з особливого сплаву, до складу якого, крім золота, входили товчені перлини та коштовне каміння.

Але не лише коштовними матеріалами повинна була вражати Свята Софія. Головною все ж таки залишалася робота майстрів, талановитих художників. Використовуючи яскраві природні та штучні матеріали, вони створили неповторну гармонію барв. Тридцятиметровий купол, прорізаний вікнами, був викладений з особливої білої цегли, яка важить набагато менше, ніж звичайна. Через вікна всередину храму ллється денне світло, і він здається наповненим золотистим сяйвом. Закінчення будівництва та освячення Святої Софії святкували 15 днів. На вулицях у ці дні роздавали хліб та гроші.

Довгі віки храм Святої Софії був символом Константинополя, і більше того, символом православної віри. Вище вже була наведена розповідь про те, яку роль цей храм зіграв у хрещенні наших предків. Але це не єдина важлива історична подія, пов’язана з Софією. У ній, наприклад, відбулися події, що привели до остаточного розриву західної католицької та східної православної церков. У 1054 р., після довгих сперечань, що тривали між римським папою та константинопольським патріархом, представники папи у візантійській столиці увійшли у Софію та поклали на вівтар папську грамоту про церковне відлучення патріарха. Потім вони вийшли з храму, струсивши пил зі своїх ніг. Така поведінка кардиналів викликала обурення серед константинопольців, які вважали її образою національної святині. Після цього примирення східної та західної церков стало неможливим.

Софія Константинопольська. Загальний вигляд

Декілька разів Софія Константинопольська дуже страждала від землетрусів, та її завжди відновлювали. Значно важче було відновити її після пограбування хрестоносцями, які захопили Константинополь у 1204 р., але й після цього храм зберіг своє значення. У XV ст. Константинополь був захоплений турками і незабаром став столицею нової імперії — Османської. Існує страшна легенда, ніби у день взяття міста султан-завойовник

Софія Константинопольська. Інтер’єр

Мехмед II в’їхав у Софію на коні, ступаючи по тілах убитих християн, і залишив на стіні відбиток своєї долоні. Цей відбиток і нині показують туристам. Він розташований на висоті 5 м від підлоги.

Ставши господарями Константинополя, турки оцінили красу чудового храму і влаштували в ньому мечеть. Щоправда, вони частково знищили, частково замазали фрески та мозаїки. Мусульманська віра забороняє робити зображення людей, тим більше у мечеті. Але розкішне мармурове оздоблення інтер’єра збереглося. Предмети християнського релігійного культу були замінені ісламськими. Перша мусульманська служба відбулася тут 1 червня 1453 р. Згодом Софія була оточена чотирма мінаретами. На храмовому подвір’ї почали будувати мавзолеї, в яких ховали султанів та їхніх найближчих родичів. Після встановлення Турецької республіки у 1935 р. Софія була перетворена на музей. Внаслідок цієї події деякі християнські мозаїки були відновлені. На стінах храму можна нині бачити не тільки зображення святих, а й портрети деяких візантійських імператорів з дружинами та дітьми.

Глава 8

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ

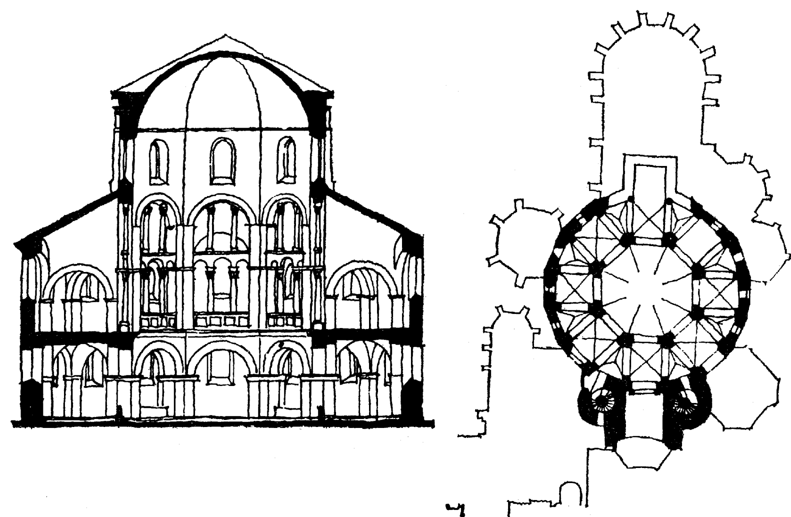
Після загибелі Західної Римської імперії в V ст. в Європі деякий час панувало цілковите безладдя. Землі імперії поділили між собою численні народи, що стояли на значно нижчому за римлян рівні соціального та технічного розвитку. Утворені таким чином держави дістали спільну назву — варварські королівства. Майже всі вони існували недовго, зникаючи під новою хвилею завойовників. Лише одне з них — Франкське королівство — змогло вистояти і поступово підкорити собі інші. Наприкінці VIII ст. ця держава перетворилася на справжню імперію, а її глава — король Карл Великий — навіть був проголошений спадкоємцем імператорів римських. Нащадки Карла розділили імперію на три частини, що з плином часу поступово перетворилися на великі європейські країни: Францію, Німеччину та Італію. Звичайно, кожна з цих країн створила свою особливу, не схожу на інших культуру. Але в їх розвитку було і багато спільних рис, бо вони розвивалися в тісній взаємодії. Тому їх часто об'єднують під загальною назвою — західноєвропейські країни. Трохи пізніше до цього культурного об'єднання увійшла Англія, країни Скандинавії та деякі інші. Слід сказати, що розподіл середньовічної Західної Європи на названі нами країни є досить умовним. Середньовіччя — це час, коли відбувалися постійні війни, а кордони весь час змінювалися. Крім того, у складі великої держави могли формально знаходитися менші, проте не менш могутні і реально незалежні державні утворення, наприклад герцогства Нормандське та Бургундське у складі Франції. Втім, майже всі сучасні європейські держави вже існували в цей час не як державні утворення, а як осередки певних національних культур.

Як уже говорилося, середньовіччя почалося з загарбання території Західної Римської імперії численними народами, що стояли на значно нижчому, ніж римляни, рівні суспільного та технічного розвитку. Цей процес супроводжувався значними втратами культурного досвіду людства. Міста були зруйновані, античні бібліотеки спалені, багато освічених людей загинуло. Занепад торкнувся і архітектури. Деякий час на Заході навіть не відчувається великої потреби в новому будівництві. Міське населення катастрофічно зменшується. Ті, хто насмілився залишитися у старих містах, сяк-так відбудовують руїни. Будувати більш старанно немає ніякого сенсу, все одно прийде нова хвиля завойовників та все зруйнує, і добре, коли після цього в місті залишиться хоч хтось живий. Багато старих античних споруд за цих умов змінило своє призначення. Так, мавзолей імператора Адріана в Римі перетворився на фортецю і відтоді носить назву Замок Святого Янгола. Мавзолей Діоклетіана у Спліті став міським собором. Історія знає випадки, коли середньовічне місто повністю розміщувалося в римському амфітеатрі, використовуючи його стіни як укріплення.

Вперше серйозне будівництво почалося в Західній Європі за часів правління Карла Великого. Цей період історики культури називають каролінзьким відродженням. Його найвизначнішим архітектурним пам'ятником є королівська капела в Ахені, столиці Карла Великого. Згодом капела перетворилася на собор цього німецького міста. За своєю архітектурою вона нагадує знамениту візантійську церкву Сан-Вітале в Равенні, але справляє більш суворе враження. Споруда має у плані правильний восьмикутник і перекрита восьмигранним куполом. Ця пам'ятка була зведена близько 800 р. Збереглися і деякі інші каролінзькі споруди але їх порівняно небагато. Будівництво в Західній Європі по-справжньому відновлюється починаючи з XI ст. За свідченням хроніста, цей процес почався чи не відразу після того, як минув тисячний рік. Особливо багато церковних споруд було закладено в 1003 р. Будівництво ведеться в так званому романському стилі, що є поєднанням певних надбань римської будівельної майстерності з місцевими естетичними уявленнями, досить різноманітними в різних країнах. У цілому для романської архітектури характерні масивні будови. Ордер тут відсутній, пропорції вибираються досить вільно.

Часто, щоб забезпечити міцність та витривалість, стіни зовні доповнюються лопатоподібними потовщеннями, що мають назву контрфорси. Романські церкви, як правило, прикрашає центральна велика башта і бокові — менші за розміром, квадратні або восьмигранні башти. Стіни були глухі, лише в небагатьох місцях прорізані вузькими арочними вікнами. Напівкруглим нішам інтер'єра, апсидам, відповідали зовнішні виступи. Внутрішнє приміщення найчастіше поділялось на три нефи, причому середній згодом почали будувати вищим за бокові, щоб можна було зробити вікна в його бічних стінах і освітити приміщення. Типовим зразком романського стилю є собор Нотр-Дам у французькому місті Пуатьє, зведений у XI ст. Це споруда з масивними стінами та важкими кам'яними склепіннями. Всі три її нефи перекриті загальним двосхилим дахом, тому центральний неф майже не освітлюється. Інтер'єр храму справляє суворе і навіть похмуре враження. Але собору не можна відмовити у своєрідній красі: зовні його стіни оздоблені аркадами, головний фасад прикрашають рельєфи, грубуваті, але пластичні. Невисокі вежі собору мають конічні завершення, вкриті черепицею.

Інша відома романська пам'ятка — собор у Вормсі — збудована наприкінці XII ст. Його споруда здається більш полегшеною у порівнянні з масивним собором Пуатьє. Центральний

Капела Карла Великого в Аахені. Розріз і план

Церква монастиря Марія Лах (Німеччина, 1093–1156 рр.). Типовий зразок романського стилю

Лош. Церква Сен-Урсула

неф тут піднесений високо над бічними і вкритий двосхилим дахом. Значно нижчі бічні нефи мають свої власні односхилі дахи. Верхня частина бічної стіни центрального нефа прорізана численними вікнами, через які у храм заходить денне світло. Вежі собору у Вормсі вищі й стрункіші, ніж у Пуатьє. Вони оздоблені рядом тонких колон, що знищують відчуття надмірної ваги. Проте головна церква Вормса залишається типовою романською пам'яткою. Зразками романського стилю є також церква Сент-Мадлен у Везелі, собор Сен-Лазар в Отені, церква Сен-Триніте у Кані та інші. Видатною пам'яткою цього стилю була головна церква абатства Клюні.

У XI—XII ст. абатство Клюні відігравало надзвичайно важливу роль у релігійному та суспільному житті Європи. Його ченці очолювали боротьбу духівництва за свою незалежність від мирської влади князів та королів. Щоб захистити свої інтереси від місцевих феодалів, монастирі об'єдналися в союз, керування діями якого здійснював настоятель Клюні. У 1088—1095 рр. в абатстві була зведена церква, для того часу грандіозна за розміром. Вона була 127 м завдовжки і 40 м завширшки. Висота центрального нефа дорівнювала 30 м, ширина його про-

льоту становила 12 м. Церква не поступалась своїми розмірами раннім готичним спорудам, але при цьому мала всі ознаки романського стилю. На жаль, ця чудова пам'ятка не збереглася до нашого часу. Вона була зруйнована наприкінці XVIII ст. під час Великої Французької революції.

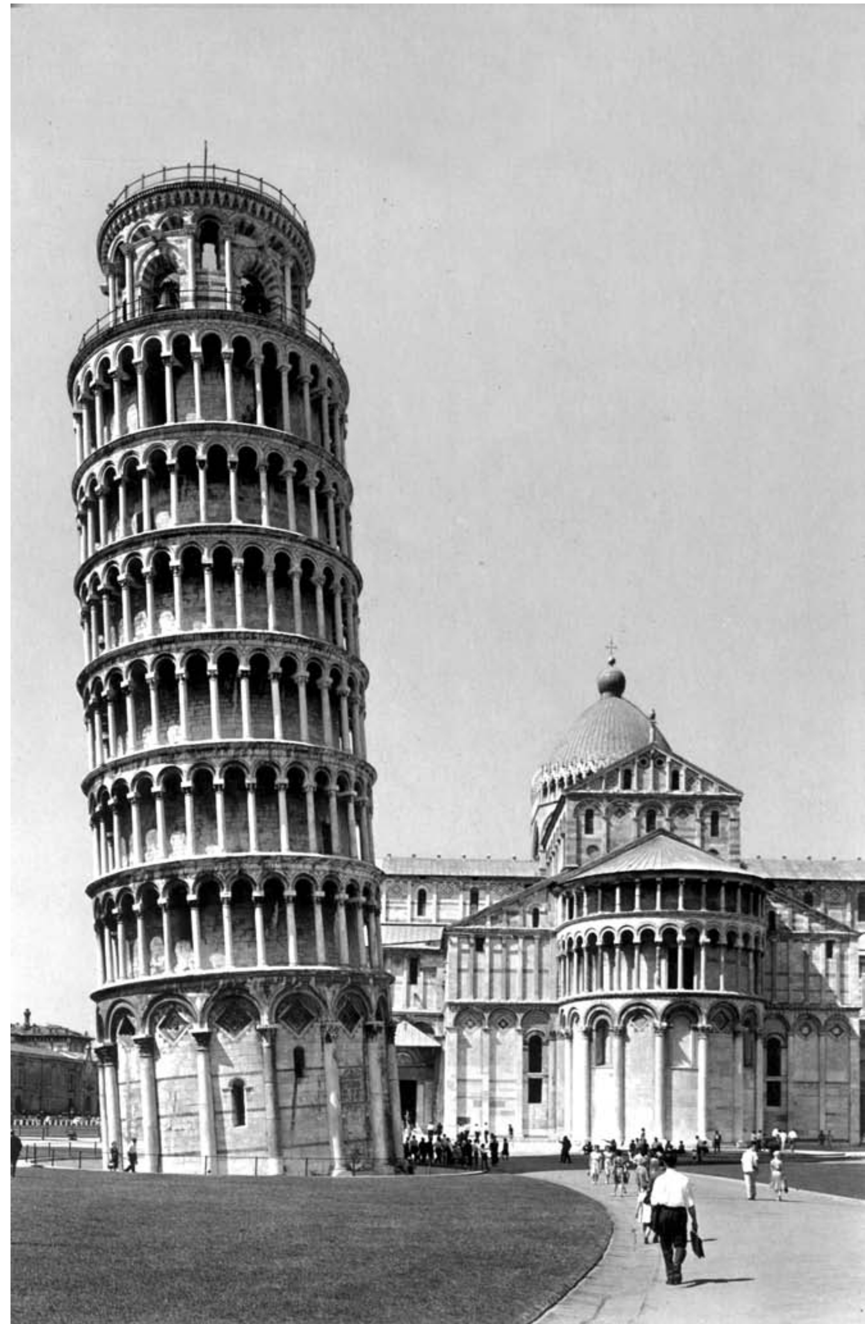
Церкви не були єдиним типом пам'яток романської архітектури. У цей період будувалось також багато замків, що служили одночасно воєнними фортецями і житлом для великих і дрібних феодалів. Щоправда, з цих споруд лише поодинокі дожили до нашого часу в неперебудованому вигляді. Адже замки служили віками, руйнувалися внаслідок численних воєн, відбудовувалися знову, переходили від одних хазяїв до інших, змінювали своє призначення.

Унікальною пам'яткою романської замкової архітектури є замок Лош у Франції, збудований у X ст. Він являє собою масивну чотириповерхову вежу, прямокутну у плані. Такі вежі мали назву донжон. Коли замок Лош щойно побудували, він був неприступною фортецею, де міг сховатися від ворогів король. Та вже наприкінці середньовіччя замок втратив своє стратегічне значення і перетворився на тюрму, сама назва якої наводила жах.

Інша відома пам'ятка — замок Гайяр на Сені, збудований у XII ст. славетним англійським королем Річардом Левове Серце для захисту захоплених ним у Нормандії земель. Замок зведений

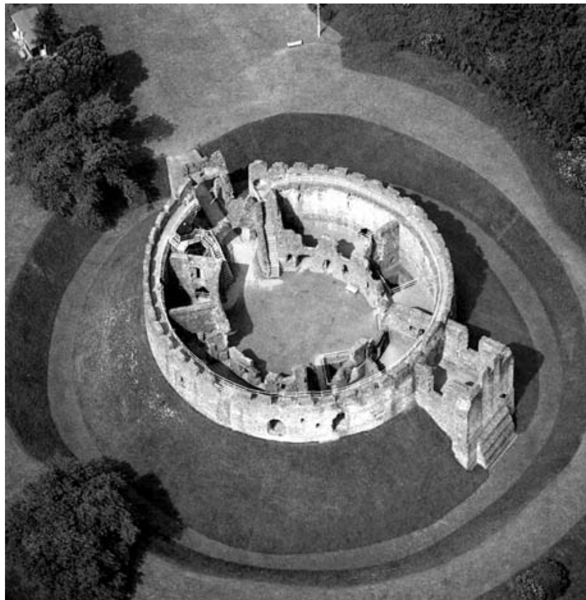

Замок Каркасон. Франція.

Архітектурний ансамбль Пізи (Італія)

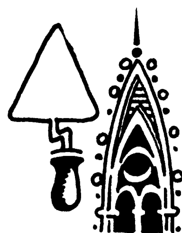
на високій скелі над рікою. Його середину утворює великий круглий донжон, обнесений стіною. Нижче розташована ще одна стіна з круглими вежами. Тут немає майже ніяких спеціальних прикрас, все грубо функціональне. Але ці прості суворі стіни справляють на глядача незабутнє враження.

Замок, збудований у Британії норманами

Більш примхливий вигляд має романська архітектура Італії, де ніколи остаточно не вмирали античні традиції. Тут широко використовувалося не тільки каміння, а й цегла. Для обличкування часто вживали мармур. До зразків італійського романського стилю відносять архітектурний ансамбль у Пізі, до якого входить знаменита Падаюча вежа. Крім цієї вежі, ансамбль складає п'ятинефний собор та круглий баптистерій. Всі ці споруди прикрашають розташовані ярусами аркади на тонких колонах. Будування баптистерію було завершено пізніше, у період готики, і тому його верхня частина оздоблена загостреними арками.

У Британії інтенсивне кам'яне будівництво почалося у другій половині XI ст. після захоплення острова норманами, нащадками вікінгів, що перейняли франкську культуру, тому стиль, близький до романського, тут називають норманським. Романські пам'ятки можна зустріти і у слов'янських країнах, наприклад у Чехії. Певний вплив романського стилю помітний також в архітектурі Північної Русі.

Глава 9

ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ

З західноєвропейським середньовіччям пов'язують два основні архітектурні стилі: романський і готичний. Причому романський виник і набув поширення приблизно на століття раніше. Попри те, що будови в романському стилі продовжували зводити ще довго після виникнення готики, можна, однак, сказати, що в цілому цей стиль притаманний ранньому етапу розвитку феодального суспільства, коли основною формою існування людей було сільське поселення з замком-фортецею, що панував над ним, а роль міста в суспільному житті була дуже незначною. Мандрівники пересувалися дорогами Європи від замку до замку і відчували себе в безпеці лише за міцними кам'яними мурами. Такий спосіб життя, безперечно, мав свій вплив на естетичні погляди людей середньовіччя. Тому навіть церкви вони хотіли бачити схожими на неприступні фортеці, з глухими масивними стінами і вузькими вікнами, що нагадували бійниці.

Другий етап розвитку феодалізму, що почався приблизно наприкінці XI — на початку XII ст., пов'язують з новим народженням та інтенсивним розвитком європейського міста як центру торгівлі та ремесел. Цей розвиток, природно, супроводжувався багатьма цікавими культурними явищами. Одним з цих явищ було формування нового архітектурного стилю, абсолютно несхожого, принаймні зовні, на попередній. Через декілька століть після його виникнення цей стиль було названо готичним.

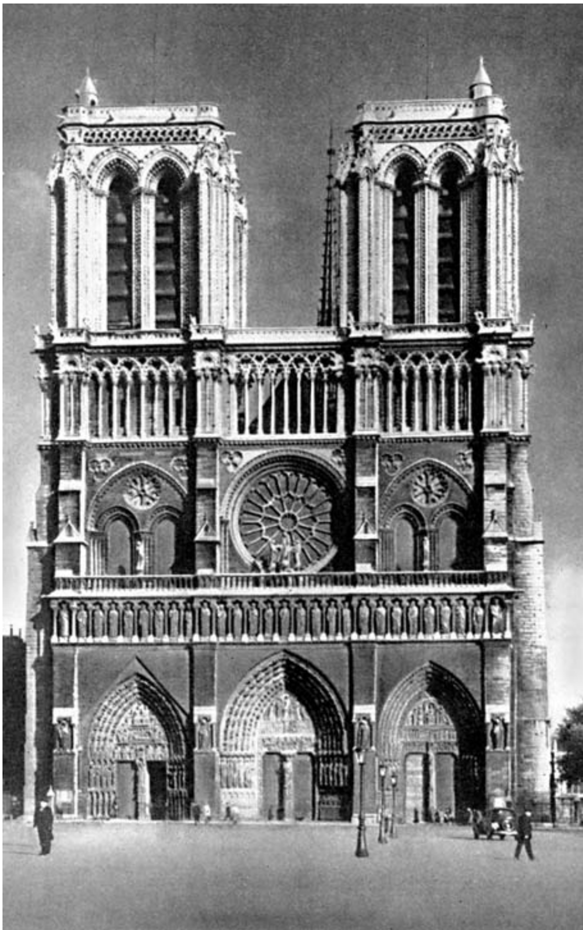
Нерідко можна зустрітися з твердженням, що перша споруда, яку можна назвати готичною, була зведена неподалік від Парижа в абатстві Сен-Дені, яке починаючи з X ст. і аж до

Великої Французької революції служило місцем поховання французьких королів. На межі XI і XII ст. його настоятель, абат Сугерій, вирішив перебудувати абатство. Під керівництвом Сугерія була зведена будівля, що разюче відрізнялася від архітектурних споруд романського стилю. Замість закруглених арок з'явилися загострені, стрілчасті. Характерні для романського стилю чотири вежі, розташовані попарно, було замінено на дві, дуже великі, що обмежували з двох боків площину переднього фасаду. В цілому будівля здається витягнутою угору, стрімкою і тендітною порівняно з приземкуватими романськими спорудами. Через цю будівлю Сен-Дені зажив слави батьківщини готики. Щоправда, цю славу можна спробувати спростувати, бо окремі елементи нового стилю з'являються водночас у багатьох місцях. Але, безумовно, будування абатства Сен-Дені сприяло поширенню готики, бо воно було зразком для наслідування.

Архітектурні смаки абата Сугерія прийшлися до вподоби сучасникам. Незабаром їх починають наслідувати при зведенні міських соборів. У середньовічній Західній Європі собор — це головна споруда міста, до неї сходяться всі вулиці. Біля собору відбуваються найважливіші події. Краса та розміри собору свідчать про значність міста та про багатство його мешканців. Розміри намагались розрахувати так, щоб у разі потреби будівля могла вмістити все доросле населення міста. Іноді їх робили навіть більшими, ніж було треба. Відомі

Портал церкви Сен-Дені. Близько 1140 р.

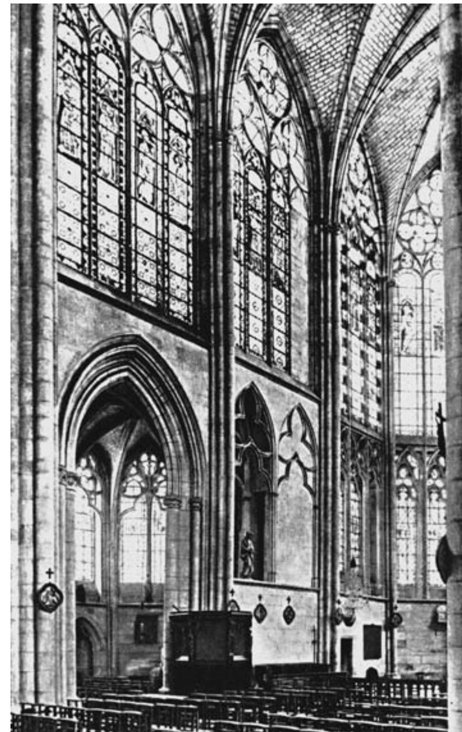

Собор Паризької Богоматері. Західний фасад

випадки, коли порівняно невеликі містечка, які вже мали собори, що за розмірами цілком задовольняли реальні потреби населення, будували собі нові, значно більші, для того, щоб їх більше поважали сусіди. Та великий собор був великою розкішшю не тільки тому, що на нього йшло багато матеріалу та на його будівництві працювало багато людей, а ще й тому, що займав багато місця. У тісному середньовічному місті, обнесеному стіною, це було дуже суттєвою обставиною. Готична архітектура, на відміну від романської, давала можливість витягнути споруду на нечувану досі висоту. Отже, собор можна зробити грандіозним за розміром, і при цьому він буде займати порівняно невелику площу. Основні риси будівлі абатства Сен-Дені повторив зведений у XII ст. знаменитий собор Нотр-Дам у Парижі, або собор Паризької Богоматері. Дуже схожі стрілчасті арки, дві високі стрімкі вежі по боках фасаду, замість центрального купола — тонкий шпиль. Але обом цим пам'яткам ще далеко до справжньої розвинутої готики. Вони лише перехідна ланка між романською та готичною архітекту-

Найбільший у Франції готичний собор. Ам'єн. XIII—XV ст.

Церква Сент-Юрбен в Труа. Інтер'єр

рою. Незабаром будівельні майстри створять високі, стрімкі й легкі споруди, що просто рвуться в небо. Вище було сказано, що площа, яку займали готичні собори, була відносно невеликою. Але це лише у порівнянні з грандіозною висотою їх струнких веж. В абсолютних величинах площа храмів, призначених вмістити все міське населення, аж ніяк не була малою. Навпаки, готичні конструкції склепінь дозволяли істотно збільшити прольоти. Наприклад, собор в Ам'єні займає ділянку 7700 кв. м. Але його склепіння підноситься на

Собор Паризької Богоматері. Південний фасад

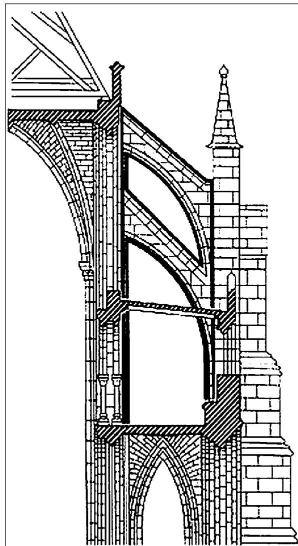

Собор в Ам'єні (Франція). Центральний неф

Аркбутани Міланського собору

таку висоту, що він здається вузьким. Ще вище здіймаються вежі головного фасаду.

Аркбутан

З розвитком готики стрільчасті вікна стають все більшими, проміжки між ними все вужчими. Нарешті бокові стіни майже зовсім зникають. Залишається фактично один каркас, що складається з тонких опор. Простір між ними займають величезні вікна, які завершуються стрімкими загостреними арками. Лопатовидні романські контрфорси замінюють так звані аркбутани — тендітні напіварки, що одним боком спираються на тонку колону, а другим підтримують каркас. Аркбутани, що оточують будівлю, справляють враження примхливого кам'яного мережива, і вони ж дозволяли зводити вежі небаченої досі висоти.

Оскільки готичні храми майже не мають стін, а мають тільки каркас, всередині них немає ні стінних мозаїк, ні фресок. Їх замінюють вітражі — картини, складені з різнокольорового скла. Вітражі займають велетенські віконні пройми храму. Сонце просвічує крізь скло і забарвлює інтер'єр у фантастичні кольори. Палітра вітражних майстрів була дуже багатою, та найулюбленішими були різноманітні відтінки червоного та яскраво-синій. Тому загальна гама звичайно виходила червоно-фіолетова.

Масивну стіну в готичному соборі зберіг лише головний фасад. Тут, як правило, міститься єдине вітражне вікно. У готичних спорудах Франції це вікно круглої форми і має поетичну назву роза. У Німеччині вікно на передньому фасаді собору найчастіше буває стрілчастим. Інша особливість німецької готики — не дві, як у Франції, а одна чи три вежі на фасаді.

Фасади і портали храмів зазвичай прикрашали скульптурні зображення святих та королів або зображення алегоричного змісту. Наприклад, портал собору у Страсбурзі прикрашають чудові скульптури, що зображують двох жінок. Одна з них — молода, горда і водночас весела — символізує християнську

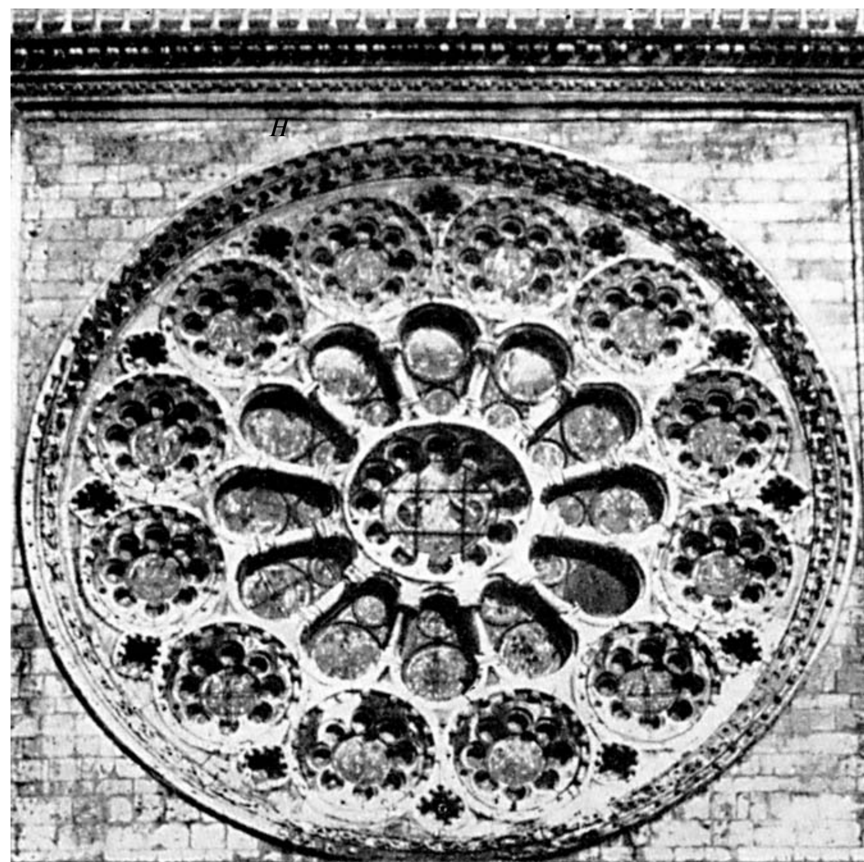

Вітражне вікно собору в Мані (Франція)

церкву. Друга, що стоїть похилившись із зав'язаними очима і тримає у руках зламаний спис, — єврейську синагогу. Аналогічні фігури можна бачити і в інших соборах. Кожна з них неповторна і по-своєму розкриває традиційні образи. Велике

значення має і більш дрібна скульптура. Водостоки та інші технічні деталі часто мають вигляд фантастичних тварин. Наприкінці середньовіччя з'явився пластичний орнамент, що своїми вигинами нагадує полум'я. Цим орнаментом будівлю вкривали знизу доверху. Такий стиль дістав виразну назву «полум'яниста готика».

Готичні собори часто зводилися дуже довго, протягом життя не одного покоління. Траплялось, що будування переривалося надовго внаслідок воєн або нестачі грошей. Та архітектори, змінюючи один одного, старанно дотримувались стилістичної єдності з попередниками. Так, собор у Реймсі, в якому за традицією відбувалась урочиста коронація французького короля, будували 100 років, собори в Кельні та Мілані ще довше.

Роза королівського порталу Шартрського собору

Елізабетенкірхе. Марбург. XII ст.

Міланський собор

Собор у Барселоні. Західний фасад

Реймський собор. Західний фасад. XII—XV ст.

Як уже зазначалося, «найбільш готичною» країною є Франція. Друге місце посідає Німеччина. В Італії зустрічається цей стиль, але ніколи він не був тут по-справжньому популярним. Щоправда, саме в Італії ми можемо бачити один з найчудовіших зразків готичної архітектури — грандіозний Міланський собор. В Іспанії, яка довго була під владою мусульман-арабів і стала батьківщиною зовсім особливого архітектурного стилю, готичні споруди почали зводити лише наприкінці середньовіччя. Та й тут зустрічаються зразки цього стилю. Найбільш відомий приклад — собор у Барселоні, місті, що перебувало під владою мусульман зовсім недовго. В Англії цей стиль теж набув великої популярності. Його зразком є найголовніша культова споруда країни — Вестмінстерське абатство в Лондоні. У ближчі до нас часи англійські архітектори охоче зверталися до готичної спадщини.

Реймський собор

Собор у французькому місті Реймсі — одна з найвизначніших культових споруд Західної Європи, і це не тільки завдяки своїм винятковим архітектурним достоїнствам, але й завдяки особливому місцю, яке займав Реймс у французькій історії. Місто було засноване давніми римлянами і вже у найперші роки середньовіччя стало значним християнським центром, резиденцією впливового єпископа. З Реймсом пов'язана історія хрещення Хлодвіга, варварського вождя, який став першим французьким королем-християнином. Звідти пішла традиція, згідно з якою король Франції повинен бути коронований у Реймсі і тільки після цього може вважатися законним монархом. Цей звичай виконувався до 1825 р., коли у Реймському соборі коронували Карла X. У XV ст. перебування Реймса під владою англійців становило велику проблему для спадкоємця французького трону. Після смерті свого батька він не міг вважатися законним королем, бо не був коронований. Взяття Реймса в 1429 р. військами Жанни д'Арк розв'язало цю проблему, і спадкоємець став королем Карлом VII. Історія Франції знала лише двох монархів, які були короновані не в Реймсі, а в соборі Паризької Богоматері. Це був імператор Наполеон Бонапарт та його родич Наполеон III. Але обидва вони правили не за-

Реймський собор. Загальний вигляд

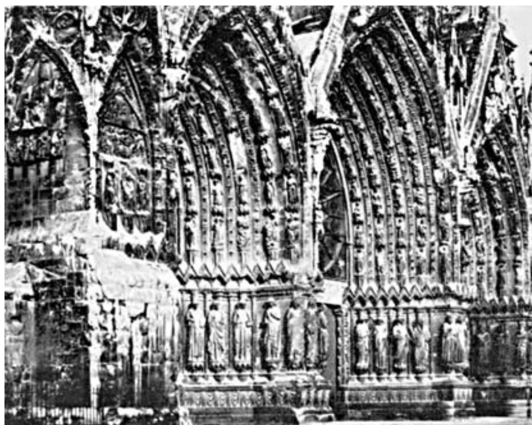
вдяки багатовіковій традиції, а через свої власні якості, що привели їх до влади.

Перший собор у Реймсі, звісно, був зведений не тільки в доготичний, а ще в дороманський період. Кілька разів його добудовували та перебудовували. Відомо, що зміни в планування собору вносилися в X та в середині XII ст. Але в 1210 р. стара споруда була повністю знищена пожежею. Через рік був урочисто закладений новий собор. Він зводився на гроші, що жертвували віруючі, отримуючи за це відпущення гріхів. Перші двадцять років будівництво йшло безперервно, але потім воно часто уривалося з різних причин. Остаточно собор був добудований лише у XV ст., коли були створені його вежі. У 1290 р., за відомим середньовічним звичаєм, плитами Реймського собору було викладено лабіринт з написами, що називають імена архітекторів, частини будівлі, над якими вони працювали, та час, який вони на це витратили. Написи в лабіринті розташовані квадратом, і питання, з якого боку треба починати читати, викликає деякі труднощі. Але найбільш загальноприйнятою є така хронологія: у період 1211—1231 рр. будівництвом керував Жан д'Орбе, у 1231—1247 рр. — Жак де Лу, у 1247—1255 рр. — Гоше де Реймс, у 1255—1290 рр. — Бернар де

Суасон. Відомо, що після 1290 р. будівництво очолив майстер Робер де Кусі.

Величний Реймський собор оточений порівняно невеликими будинками, тому не лише його вежі, а й стіни основної споруди височать над містом і сприймаються на тлі неба. План собору є більш витягнутим, ніж звичайно це буває у готичних церквах. Це пояснюється його особливим призначенням і пов'язаною з цим необхідністю вмістити якомога більше людей, свідків коронації. Відстань від підлоги до склепіння становить 38 м. Вітражі верхньої частини будівлі заповнювали окремі фігури, що зображували реймських архієпископів та французьких королів. На жаль, значна частина вітражного вбрання собору загинула в XVIII ст. або під час Першої світової війни, коли Реймс бомбардували. Саме тоді була знище-

Реймський собор. Фасад

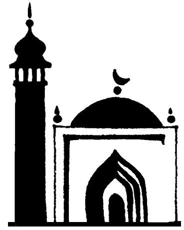

Портал Реймського собору

на роза західного фасаду з зображенням богоматері. Цей вітраж був виконаний з темного скла, що дало привід назвати його «темно-пурпуровою розою».

Втім вважається, що при зведенні Реймського собору головну роль відвели не інтер'єру, а зовнішньому вигляду будівлі. Отже, він знаменитий не стільки своїми вітражами, що сприймаються переважно зсередини, скільки своїми скульптурами. У соборі «мешкають» тисячі скульптур. Тут можна бачити крилатих янголів, що ніби присіли ненадовго і щомиті готові знову злетіти, королів, які вишикувалися в ряд на найвищій галереї собору, ніби охороняючи його, численних святих та пророків. З рослинного орнаменту, що прикрашає консолі та капітелі, несподівано визирають людські обличчя. Є тут і зображення тварин, реальних та фантастичних. Центральну браму прикрашають фігури святих. Головною серед них є фігура святого Сікста. Ці скульптури вчені відносять до найбільш раннього етапу будівництва собору. До середини XIII ст. відносять скульптурну групу сусіднього порталу, що зображує Страшний суд, який, як відомо, супроводжується воскресінням всіх померлих. Автор цих скульптур безумовно займався вивченням живої натури. Зображення тут не схематичне, рухи передані з великою майстерністю.

Велике місце серед скульптур Реймса займають зображення Діви Марії. Її образ повторюють скульптури, пов'язані з різними біблійськими сюжетами. Тут є група, що зображує зустріч Марії з архангелом Гавриїлом, що приніс їй звістку про майбутнє народження Христа, і така, що зображує зустріч Марії з Єлизаветою, матір'ю Іоанна Хрестителя. Серед скульптур, що прикрашають Реймський собор, можна також бачити Адама і Єву, Соломона та царицю Савську і багатьох інших персонажів християнської Священної історії. Вивченню всіх цих пам'яток присвячена не одна книжка. Ми лише хотіли дати загальне уявлення про велич готичних соборів та викликати в читача бажання дізнатися про них ще більше.

Глава 10

АРХІТЕКТУРА МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ

Покинемо на деякий час Європу і простежимо за розвитком будівельного мистецтва в інших країнах. Зокрема, ми розглянемо архітектурні пам’ятки країн ісламу, що істотно відрізняються від європейських.

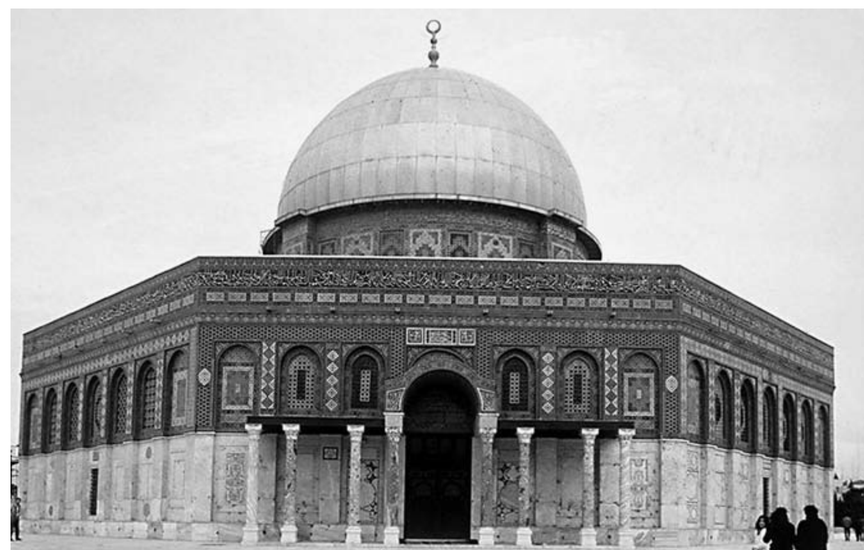
Іслам, або мусульманство — це остання за часом виникнення світова релігія. Він з’явився на початку VII ст. н. е. в Аравії. Спільна віра допомогла об’єднатися численним арабським племенам, досі роздрібненим. Тепер, об’єднавшись, вони стали могутніми і розпочали завойовницькі війни проти сусідів на сході і на заході. Невдовзі був захоплений Іран і численні провінції Візантії в Азії та Північній Африці. Не минуло і ста років, як під владою Арабського халіфату (таку назву мала новоутворена ісламська держава) опинилася величезна територія від Індії до Піренейського півострова. Арабські завойовники серйозно загрожували і європейським країнам, та в VIII ст. вони були зупинені військом правителя франків Карла Мартела. Таким чином, єдиною європейською країною, що опинилася під владою мусульман, була Іспанія.

Проте мусульмани-араби були здатні не тільки на грабіжницькі походи. Вони створили неповторну і дуже розвинуту для свого часу культуру. На захоплених ними землях були засновані нові міста, а старі почали розростатися. Різноманітні вироби середньовічних арабських ремісників і нині вражають своєю майстерністю та вигадливістю. Саме в арабських навчальних закладах можна було здобути найкращу на той час освіту. Навіть деякі відомі діячі християнської церкви, перш ніж обійняти церковні посади, навчалися в містах халіфату.

Арабський халіфат як єдина держава проіснував не дуже довго і в X ст. розпався на декілька країн, кожна з яких створила своєрідне мистецтво на основі синтезу арабської культури та культури завойованих народів. Але, маючи багато особливостей у кожному регіоні, мусульманське мистецтво зберегло спільні риси скрізь, де був поширений іслам.

Найбільш типовими пам'ятками ісламської архітектури є, звичайно, культові споруди — мечеті, будівлі, у яких віруючі збираються разом, щоб помолитися. Найдавнішими є мечеті двох типів. Перший — масивна кубічна споруда, перекрита великим круглим куполом. Такий спосіб будування арабські архітектори запозичили в майстрів Ірану, країни з давніми культурними традиціями, яка однією з перших увійшла до складу халіфату. Прикладом архітектурної пам'ятки цього типу є знаменита мечеть Купол Скелі — невід'ємна частина міського краєвиду в Єрусалимі. За легендою, мечеть була поставлена на тому місці, де пророк Мухамед піднявся на небо, залишивши в кам'яній скелі відбиток своєї ступні.

Другий найдавніший тип мечеті — так звана дворова, або колонна мечеть. Цей тип більше пов'язаний саме з арабськими

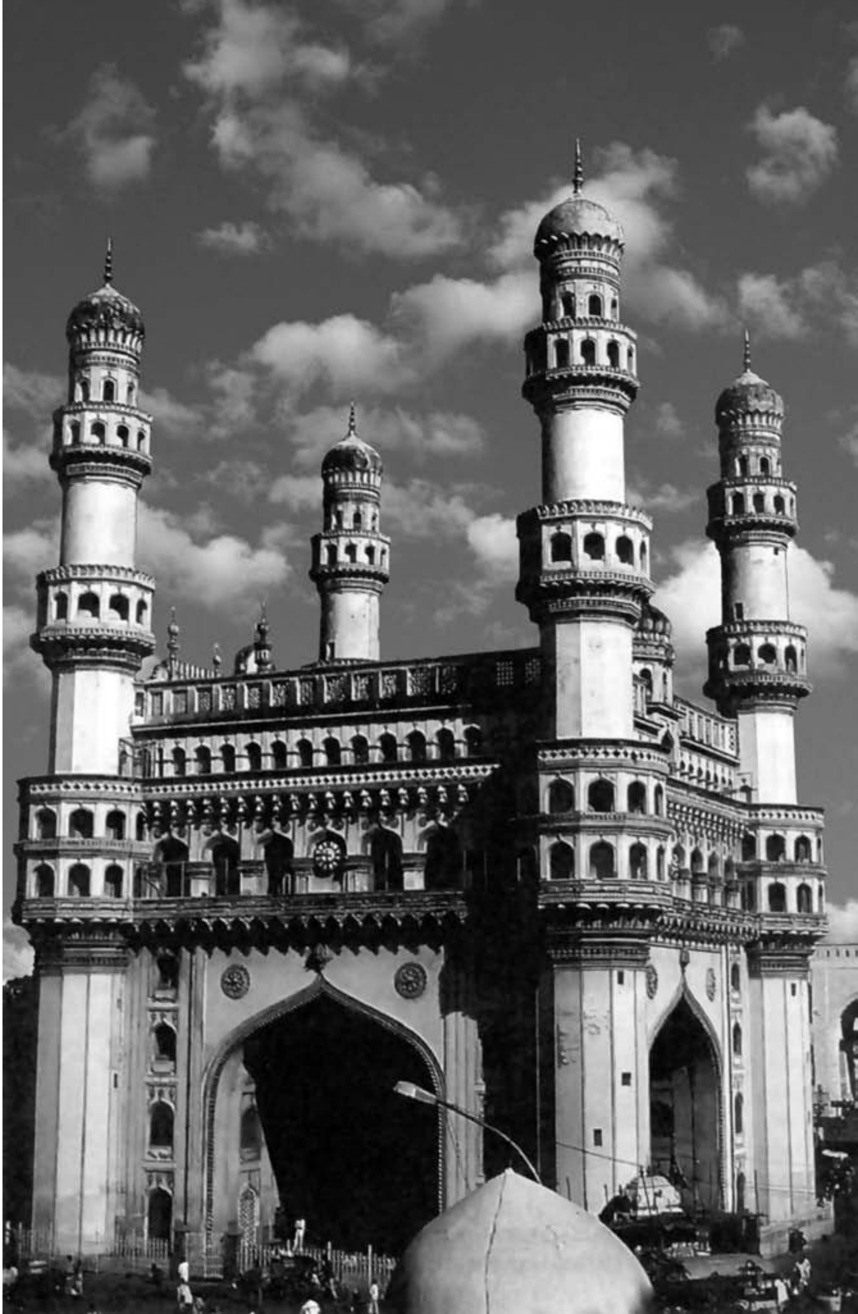
Мечеть Купол Скелі у Єрусалимі. VII ст.

національними традиціями. Своїм походженням він пов'язаний з іншим видом будівель — караван-сараєм. Караван-сарай — це великий двір, у якому зупинялися на нічний відпочинок арабські купці, які вели свої каравани через пустелі. У сухому та жаркому кліматі Аравії вони не боялися ні дощів, ні нічного холоду, але потребували надійного захисту від хижаків та розбійників. Тому караван-сарай являє собою великий огороджений простір з масивними стінами. Він не мав даху, а лише досить вузькі бічні галереї для захисту від палючих сонячних променів.

За цим принципом почали будувати і дворові мечеті. Їх розташовували так, щоб велика кількість людей могла розміститися шеренгами у дворі обличчям до священного міста Мекки. Тому звичайно мечеті були прямокутними в плані. Стіна, зорієнтована на Мекку, позначалася спеціальною нішею, що носила назву міхраб. Якщо мечеть була надто великою, міхрабів могло бути декілька. Двір був оточений колонадою. У таких архітектурних спорудах головну роль відігравали не вертикальні, як у європейській архітектурі, а горизонтальні лінії. Порівняно невисока мечеть могла займати величезну площу. Одноманіт-

Велика мечеть Омейядів у Дамаску. Внутрішній вигляд. Початок VIII ст.

Мечеть Чар Мінар. Хайдарабад. Індія

Мінарет Масуда III *в Газні. Афганістан. XI—XII ст.*

Мінарет аль-Мальвія в Самаррі. IX *ст.*

ність приземкуватої споруди розбивала єдина вертикаль — мінарет, тонка та висока вежа. З її висоти служитель культу, муедзин, сповіщав віруючих, що настав час для молитви. Будівля не мала фасаду і повинна була сприйматися передусім зсередини. Яскравими зразками такої архітектури є Велика мечеть у Дамаску, першій столиці Арабського халіфату, соборна мечеть в іспанській Кордові, мечеті Амра, Ібн-Тулун та Аль-Асхар у Каїрі.

Стамбул. Блакитна мечеть

Існують також інші типи мечетей. Після загарбання турками Візантії деякі турецькі архітектори взяли за зразок візантійські храми. Так, наприклад, у Стамбулі, колишньому Константинополі, напроти храму Святої Софії була збудована так звана Блакитна мечеть, що повторює Софію у своїх основних рисах. Деякий вплив на мусульманську архітектуру мала індійська культурна традиція. Дуже своєрідними є мусульманські пам'ятки у віддалених регіонах Африки.

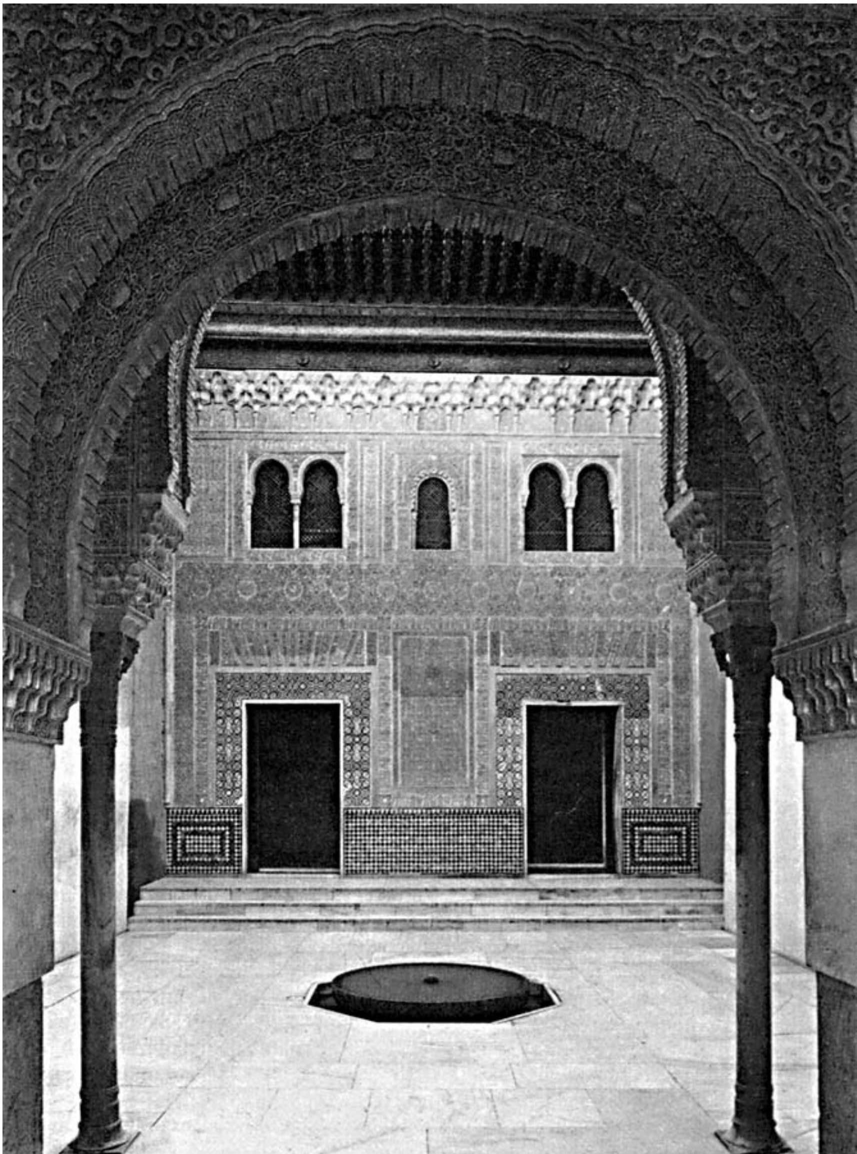
Крім мечетей, у мусульманських країнах будувались також медресе — релігійні навчальні заклади. Їх архітектура у своїх основних рисах нагадує дворові мечеті, та галереї тут просторіші і поділені на окремі приміщення — худжри.

Будуючи палаци, мусульманські архітектори також виходили з того, що головне в них не зовнішній вигляд, а те, що сховане всередині. Звичайно, це не означає, що зовнішні стіни зовсім не прикрашалися, але порівняно зі складною внутрішньою організацією палаців вони виглядають досить скромно. Їх основна функція — відокремити мешканців палацу від зовнішнього світу, створити відчуття особливого казкового простору. Одна з видатних пам'яток такої архітектури — Альгамбра, комплекс палаців у Гранаді, останньому оплоті мусульман в Іспанії.

Медресе Шир-Дор. Самарканд. XVII ст.

Характерною деталлю більшості пам'яток мусульманської архітектури є численні аркади. Арки використовувалися різні. Поширеною була арка стрілчастої форми, але менш стрімка, ніж в готичній архітектурі Західної Європи. Для іспанських споруд характерна підковоподібна арка, тобто така, що за фор-

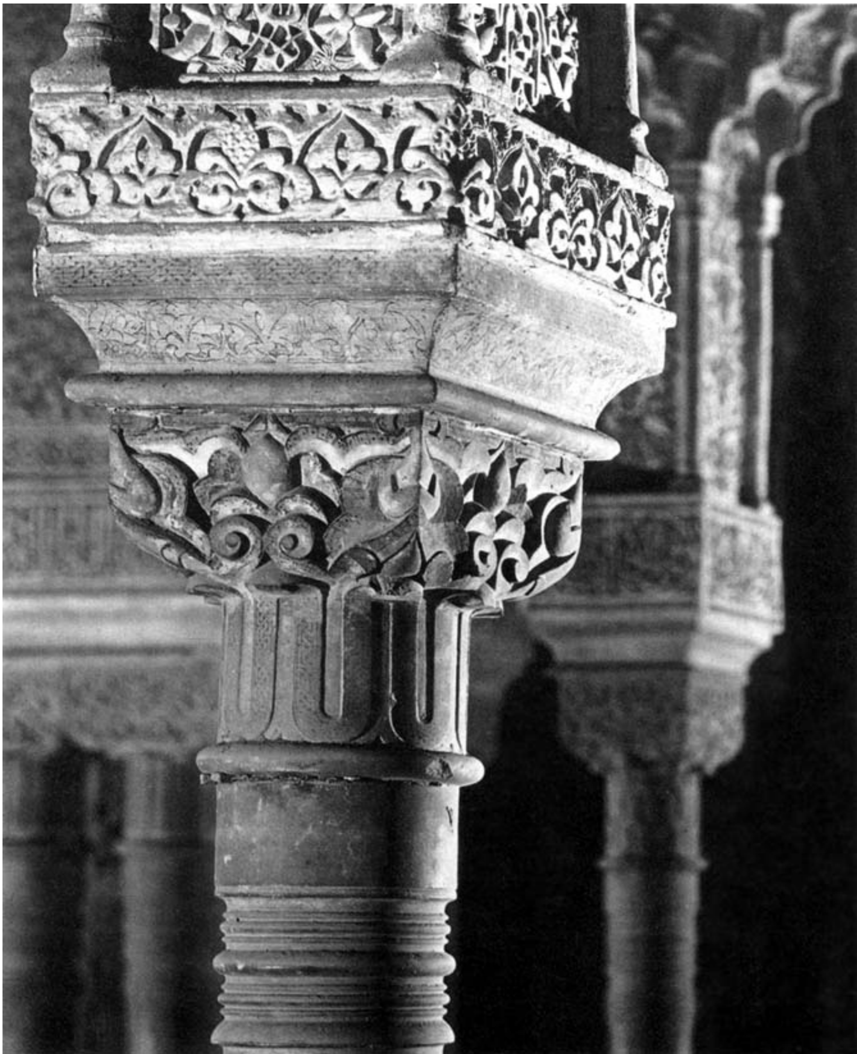
Альгамбра. Загальний вигляд

Двір Куарто Дорадо в Альгамбрі

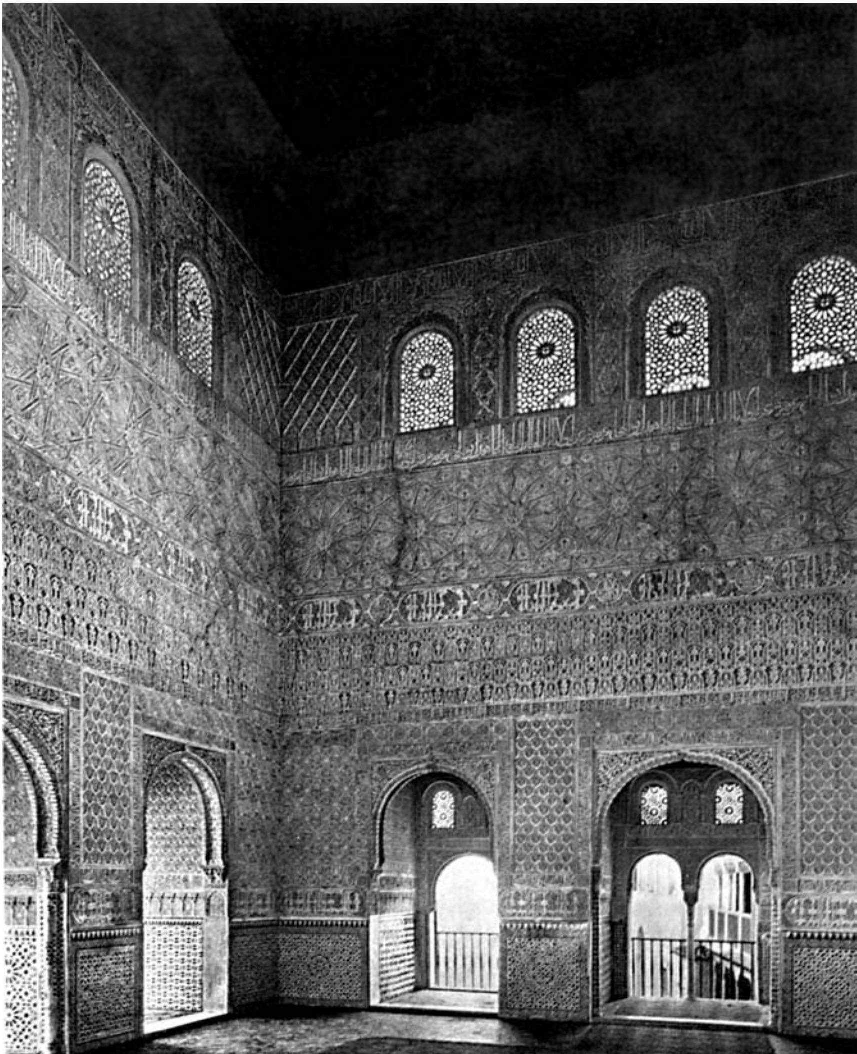
мою нагадує розірване внизу коло. Таку своєрідну арку архітектори арабської Іспанії запозичили у вестготів, народу, який володів Іспанією напередодні арабського загарбання.

Архітектурні споруди, як правило, прикрашалися барвистими мозаїками, у виконанні яких досягали великої майстер-

Капітелі колон у дворі Левів. Альгамбра

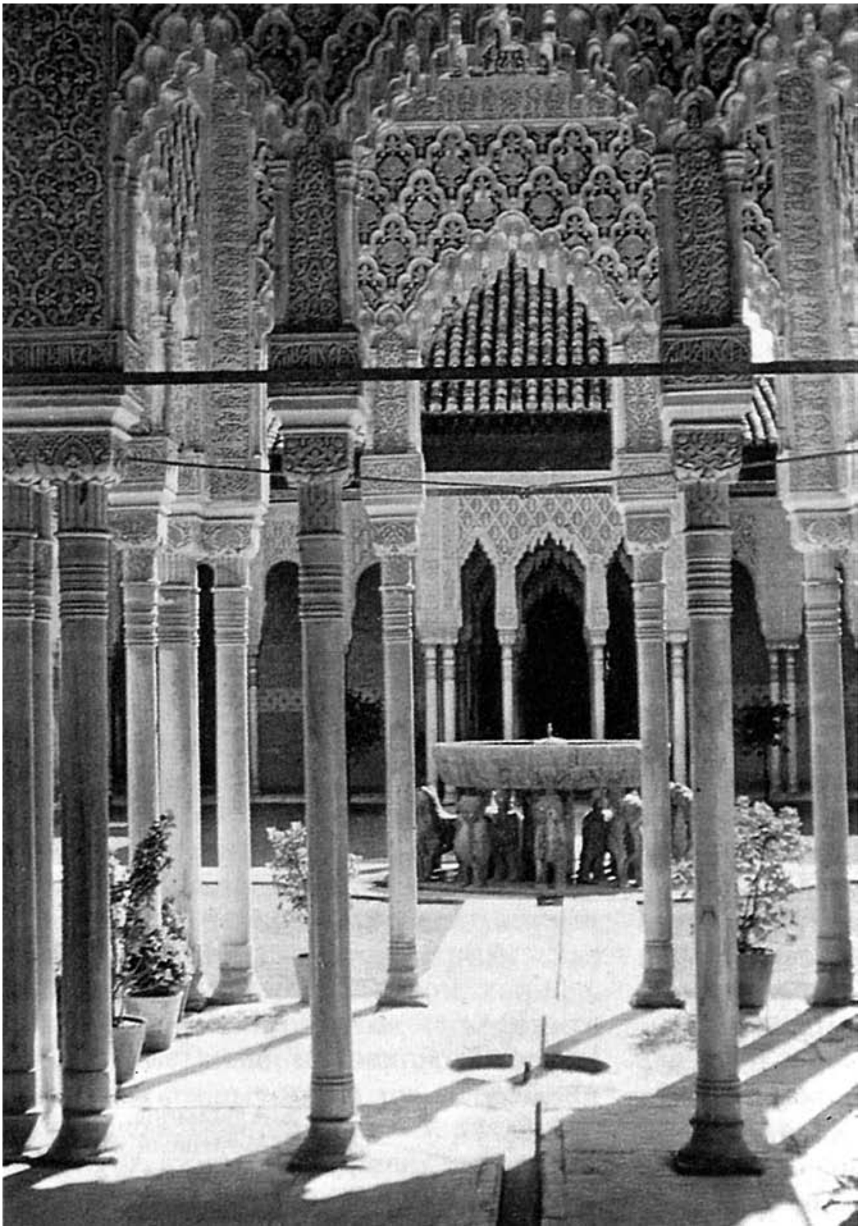
ності. Мусульманські мозаїки відрізняються від європейських насамперед тим, що на відміну від європейських вони не є сюжетними. Причина цього релігійна. Коран, священна книга ісламу, забороняє відтворювати зображення людей або тварин. Вважається, що той, хто намагається створити таке зображення, хоче зрівнятися з Богом. Тому мистецтво мозаїки в мусульманських країнах пішло шляхом розвитку орнаменту, то рослин-

Тронний зал башти Комарес

ного, то взагалі геометричного, але завжди дуже складного і вигадливого.

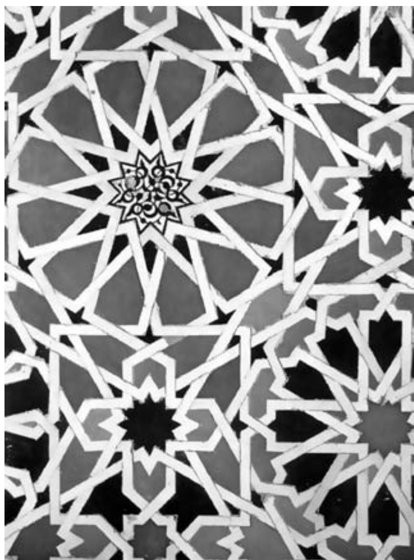
Своєрідним жанром образотворчого мистецтва є так звані арабески — написи, що робили на стінах, вплітаючи літери у складний візерунок мозаїки. Для арабесок вибирали уривки з Корану або вірші відомих поетів.

Двір Левів (Альгамбра)

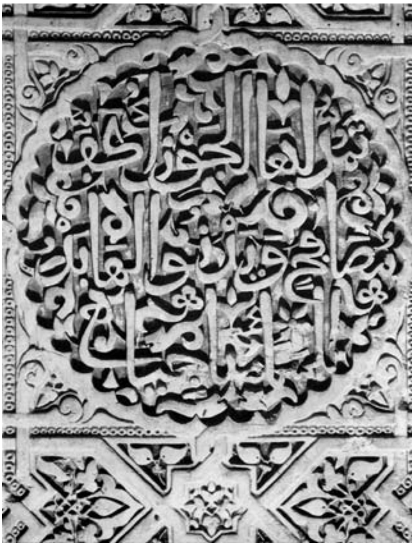

Північний портик Миртового двору (Альгамбра)

Кахельне панно Тронного залу. Деталь

Декор Залу двох сестер. Деталі поеми Ібн Зумрука

Декор Залу двох сестер. Деталі поеми Ібн Зумрука

Істотну частину архітектурних скарбів мусульманського світу становлять численні мавзолеї — поховальні споруди. Багато мандрівників по країнах ісламу звертали увагу на великі, міцно збудовані некрополі, міста мертвих, біля маленьких і бідних селищ. Мабуть, лише давні єгиптяни надавали смерті та погребанню більшого значення, ніж середньовічні мусульмани. Як правило, мавзолеї — це кубічні в плані споруди, увінчані куполом. Але знов-таки, в різних країнах існували різні варіації. Дуже багато середньовічних мавзолеїв збереглось у країнах Середньої Азії, колишніх радянських республіках. Але найвідоміший у світі мусульманський мавзолей — Тадж-Махал — був зведений в XVII ст. в індійському місті Агра, столиці династії Великих Моголів. Його збудували за наказом правителя Шах-Джахана у пам'ять його коханої дружини. Великі Моголи, до яких належав Шах-Джахан, мали звичай запрошувати до себе будівельних майстрів з різних країн. Особливу перевагу вони віддавали перським (іранським) майстрам. Отже, архітектуру мавзолею важко віднести до суто індійської. Хтось з індійських мислителів навіть назвав його «душею Персії в

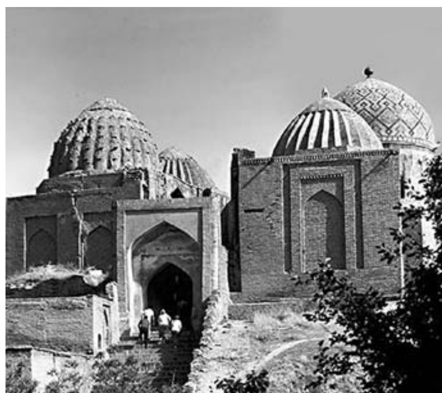

Гур-Емір в Самарканді. Усипальниця Тимура і Тимуридів. Побудована у 1404—05 рр.

тілі Індії». Будівельним матеріалом для Тадж-Махала служив білий напівпрозорий мармур найкращого ґатунку. З мармуру зроблений і великий цибулеподібний купол, що вінчає споруду. Ніжні ясні відтінки матеріалу й глибокі аркоподібні ніші, що прорізують фасад, створюють враження легкості, майже невагомості. Вся пам'ятка відбивається в дзеркальній поверхні великого басейну, розташованого перед головним фасадом. Невід'ємною частиною ансамблю є стрункі кипариси, що оточують мавзолей.

Завершуючи загальний огляд архітектури ісламського світу, варто зупинитися ще на одному типі пам'яток. Це так звані «замки пустелі» — укріплені резиденції халіфів та знаті, що будувалися в певній віддаленості від великих міст. Колись вони забезпечувалися водою штучно, нині їх заносять піски, поки комусь з археологів не пощастить натрапити на таку пам'ятку. Більша частина їх розташована на території Сирії та Йорданії. «Замки пустелі» являють собою квадратні в плані споруди, основний об'єм яких допов-

Самарканд. Меморіальний ансамбль Шахі-Зінда. Види на мавзолей Емір-Заде

Самарканд. Шахі-Зінда. Ансамбль меморіально-культових будівель.

Тадж-Махал

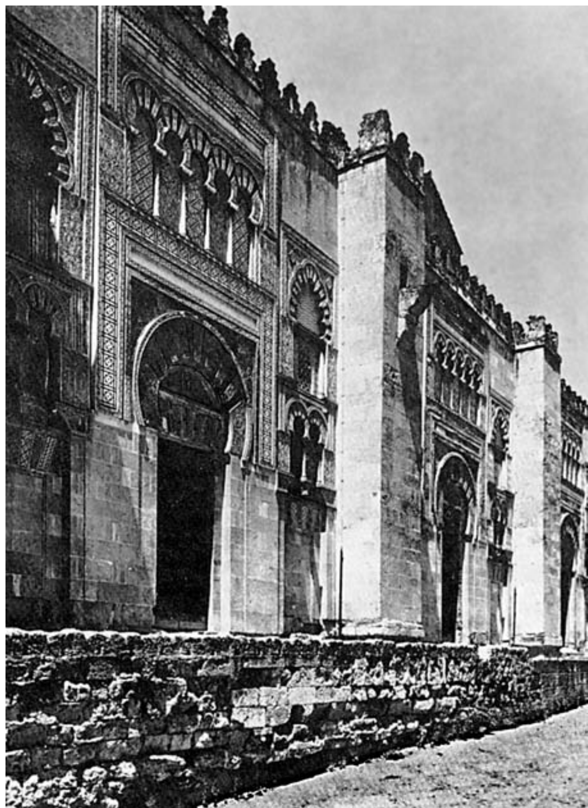
ниється кутовими вежами круглої форми. З трьох боків мури замку глухі і майже позбавлені прикрас. З четвертого боку міститься брама, оздоблена вирізьбленим у камені орнаментом. Зразком такої пам'ятки є замок Каср аль-Хейр аль-Гарбі, розкопаний у Сирійській пустелі в 1936 році. Цю масивну споруду було повністю перенесено в Дамаск, де її можна бачити у саду Національного музею.

Замок Каср аль-Хейр аль-Гарбі в Йорданії. VIII ст.

Кордовська соборна мечеть

Будівництво соборної мечеті в столиці Кордовського халіфату розпочалося в VIII ст. Колись на місці мечеті стояла християнська церква, збудована попередниками арабів, вестготами. Після утвердження в Іспанії влади мусульман представники двох релігій ділили церкву, по черзі справляючи в ній свої обряди. Потім емір Кордови Абдурахман І викупив у християн будівлю церкви, наказав її зруйнувати і збудувати нову мечеть, яка б могла вмістити значно більшу кількість людей. Це сталося в 785 р. Для будівництва був обраний камінь теплого золотисто-брунатного кольору. Спочатку мечеть була квадратною в плані, але населення міста швидко росло, і володарі Кордови були змушені весь час перебудовувати мечеть, збільшуючи її розміри. Наступник Абдурахмана І прибудував до мечеті перший мінарет — невелику квадратну вежу. У 833 р. була створена друга міхрабна ніша, перекрита куполом. У 945—946 рр. старий мінарет був замінений новим. Він сягав 37 м заввишки, всі його грані були вкриті кам'яною різьбою, а верхівку вінчав величний купол. Збереглися літературні описи та зображення другого кордовського мінарета, що багатьом архітекторам був зразком для наслідування, але сам він, на жаль,

Кордовська соборна мечеть. Фасад

Кордовська соборна мечеть. Портал

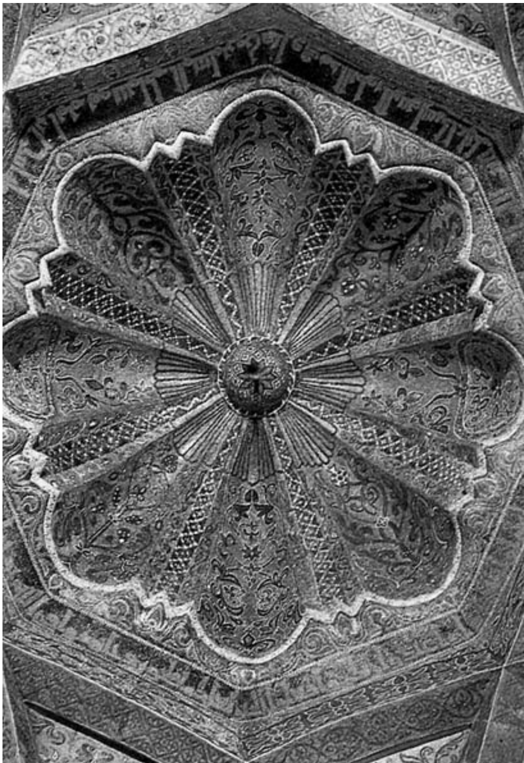
був зруйнований в XVI столітті. Площа, що її займала мечеть, збільшувалася до кінця X ст. Нині вона являє собою в плані прямокутник 114 м завширшки і 200 м завдовжки. Не дуже висока зубцювата стіна мечеті встановлена на уступчастій платформі. Її підтримують пласкі контрфорси, між якими розташовані портали. Створені у різні часи і по-різному прикра-

Кордовська соборна мечеть. Колонада

шені, ці портали, попри все, зберігають стилістичну єдність з усією спорудою. Жоден з них не є головним, не вирізняється ні розмірами, ні особливими прикрасами, всі вони відіграють однакову роль у зовнішньому вигляді пам'ятки.

Лише невелику частину загальної площі мечеті займає двір. Більша ж частина внутрішнього простору відведена під зал для

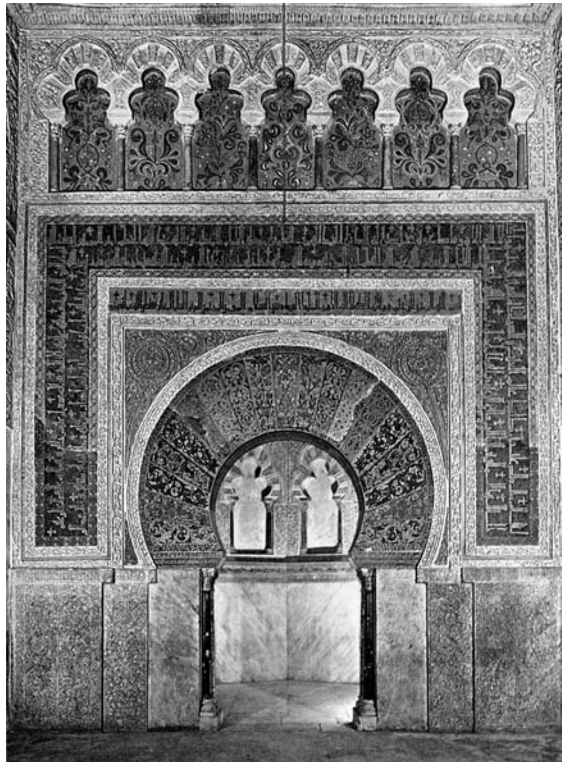

Кордовська соборна мечеть. Фрагмент купола

молитви. Це колосальне приміщення розділене колонами на дев'ятнадцять нефів. Загальна кількість колон тут перевищує вісім сотень. Значну їх частину арабські майстри не виробляли самі. Вони використовували колони, що залишилися від численних римських споруд. Їх звозили з усієї Іспанії і навіть з Північної Африки. Стовбури колон виготовлені з блакитного та рожевого мармуру, кольорової яшми та інших цінних матеріалів. Вони не мають основи і виростають просто з підлоги, що робить їх схожими на дерева, а сам зал часто порівнюють з густим лісом. На колони спирається двоярусна аркада. Арки тут підковоподібні і складені з білих та червоних клиновидних каменів, що чергуються. Колись мечеть освітлювалась за допомогою сотень срібних лампад, що звисали зі стелі.

Пройшовши через ліс колон, потрапляєш до стіни, в якій влаштовані міхраби. Простір перед головною міхрабною нішею перекритий куполом. Підвівши очі, можна бачити над головою восьмикутну зірку, утворену двома квадратами, що перетинають один одного. Купол вкриває мозаїчний візерунок синіх та золотих кольорів. Барвистими мозаїками прикрашені і всі міхраби, особливо центральний. За його ошатною аркою розташоване невеличке приміщення, витесане з суцільного білого мармуру. Приміщення має надзвичайні акустичні властивості. Слова, що говорив перед міхрабом імам — керівник

загальної молитви, було добре чути далеко в залі.

Кордовська соборна мечеть. Міхрабна ніша

Краса Кордовської соборної мечеті була такою надзвичайною, що християни, які захопили Кордову в XIII ст., не наважилися її зруйнувати. Мечеть була освячена як католицький собор. Але хоч ця унікальна пам'ятка не зазнала руйнування, вона дуже страждала від численних перебудов. На подвір'ї зводилися каплиці, що служили місцем поховання для членів знатних кордовських сімей. Досить красиві самі по собі, ці каплиці порушували ансамбль мечеті. На початку XVI ст. було прийнято рішення про зведення у дворі католицького собору. Городяни Кордови намагалися зберегти свою пам'ятку і писали численні скарги до короля, але вплив духівництва був сильнішим, і король дав згоду. Кажуть, що потім він жалкував, що прийняв таке рішення. Проїжджаючи через Кордову, він нібито сказав, що коли б бачив цю споруду раніше, ніколи б не погодився на її перебудову, бо католицькі архітектори «збудували те, що можна бачити скрізь, і зруйнували те, що було єдиним у світі». Але все ж таки Кордовська мечеть збереглась, хоч і в зміненому вигляді. Мешканці та гості Кордови і нині можуть бачити на власні очі цей дивовижний витвір арабських будівельних майстрів раннього середньовіччя.

Глава 11

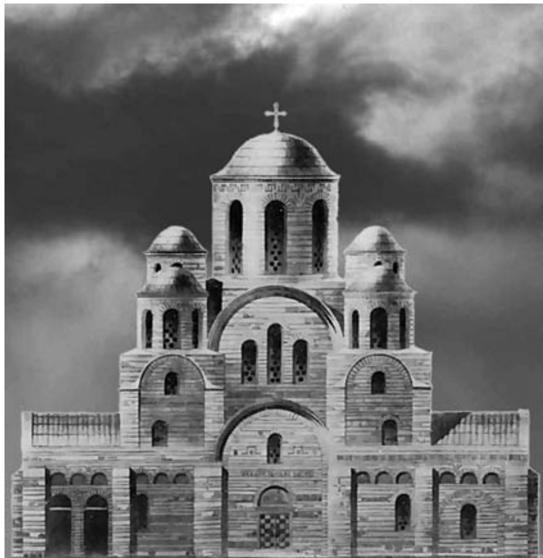
АРХІТЕКТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ РУСІ

Перші докладні історичні відомості про життя наших предків, східних слов'ян, відносяться до IX—X ст. Є і більш давні свідчення, але вони такі непевні, що вчені і досі сперечаються, йдеться про слов'ян чи про якісь інші народи. Звичайно, це не означає, що до IX ст. наші предки не мали своєї історії. Просто природні й суспільні умови, в яких вони жили, не сприяли збереженню інформації. Слов'янські землі — це здебільшого плодючі і вологі, вкриті лісами рівнини. Тут не дуже багато каменю, але багато деревини. Отже, протягом віків основним будівельним матеріалом служило дерево. Кам'яні будівлі з'явилися на Русі тільки з прийняттям християнства, наприкінці X ст. Саме з цього моменту належить починати розповідь про

Реконструкція Софії Київської

східнослов'янську архітектуру. Звичайно, є всі підстави думати, що і до хрещення слов'янські будівельні майстри зводили чудові споруди, але дерево — дуже нетривкий матеріал, і про архітектуру дохристиянської Русі ми не маємо майже ніяких відомостей.

Десятинна церква в Києві. 989—996 рр. Спроба реконструкції Ю. С. Асєєва

Першою відомою нам кам'яною будівлею на Русі стала так звана Десятинна церква, зведена в 989—996 рр. за наказом князя Володимира Святого в Києві. На жаль, вона не збереглася, і нині ми можемо бачити лише лінії її фундаменту та зроблені вченими реконструкції. Церква була створена візантійськими будівельниками і майже повністю повторювала класичну візантійську хрестовокупольну схему.

Спасо-Преображенський собор у Чернігові

Найдавніший руський християнський храм, що зберігся

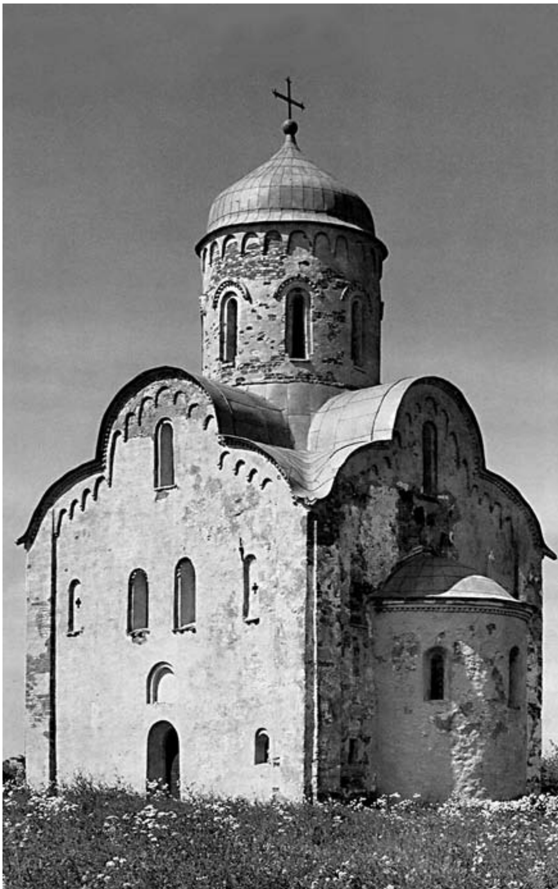
Спасо-Преображенський собор у Чернігові

до наших часів, — це знаменита Софія Київська, зведена у 1037—1054 рр. за наказом Ярослава Мудрого. Зразком для неї також служили візантійські церкви, але тут вже виявляються своєрідні національні риси, враховується навколишній краєвид. За віки, що минули з часів князювання Ярослава, Софія кілька разів перебудовувалась, і її первісний вигляд був змінений. Докладніше ми розповімо про неї у статті, що спеціально присвячена архітектурним пам'яткам України. Однією з найстаріших пам'яток архітектури Київської Русі є також Спасо-Преображенський собор у Чернігові, збудований князем Мстиславом Володимировичем.

Наступний етап у розвитку архітектури Русі більше пов'язаний не з Києвом, а з Новгородом, великим торговельним містом на північно-західному кордоні слов'янських земель. Тут у 1045—1055 рр. була збудована своя Софія. Основи її конструкції схожі на візантійські прототипи, але зовнішній

Апсида Спасо-Преображенського собору у Чернігові

Церква Миколи на Липні поблизу Новгорода. 1292 р.

вигляд та загальне враження, що справляє храм, далекі від цих прототипів. Головний об'єм будови своєю формою наближається до куба, але кожен з п'яти нефів має своє власне скруглене перекриття. Церкву увінчують шість куполів, що спочатку мали шоломоподібну форму, а потім були замінені на цибулеподібні. Шоломоподібний купол є найстарішим у давньоруській архітектурі. Пізніше виникли шатрові та цибулеподібні куполи. Масивні стіни Софії Новгородської позбавлені будь-яких прикрас і лише в небагатьох місцях прорізані вузькими вікнами. Храм є втіленням суворої і мужньої краси і перебуває в дивовижній гармонії з північним краєвидом.

У XII ст. в Новгороді була встановлена республіканська форма правління. Ця політична подія знайшла своє відображення в розвитку архітектурного стилю. Замість великих монументальних соборів починають будувати порівняно невеликі церкви. У цей час виникає тип одноглавої церкви, що стає згодом класичним.

Типовим зразком такої архітектурної споруди є церква Спаса-Нередиці, збудована поблизу Новгорода наприкінці XII ст. Вона являє собою простий кубічний об'єм, увінчаний

Софія Новгородська

єдиним куполом на восьмигранному барабані. Такі церкви будують у Новгороді і в XIV ст. Дуже схожою на новгородську є архітектура сусіднього Псковського князівства, хоч її пам'ятки більш масивні.

Весь цей час на Русі продовжують будувати не лише з каменю, а й з дерева. На це вказує хоча б те, що у розвитку стилів кам'яної архітектури вочевидь помітний вплив архітектури дерев'яної. Проте більша частина дерев'яних пам'яток, що дожили до нашого часу, була збудована пізніше, і про них буде сказано окремо.

Після занепаду Києва у XII ст. кам'яне будівництво активно розвивалося також у Володимиро-Суздальському князівстві. За правління князя Андрія Боголюбського, який зробив місто Володимир своєю столицею,

Псков. Собор Іванівського монастиря. Перша половина XII ст.

Новгород. Георгієвський собор Юр'євого монастиря

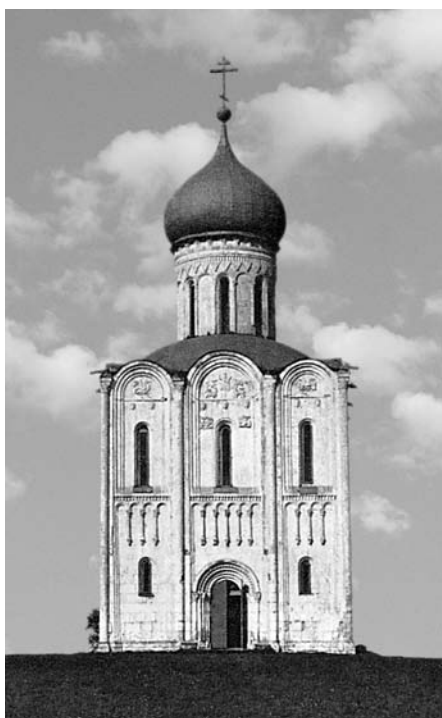
у ньому було зведено багато чудових пам'яток. Володимирські собори правили за зразки італійським майстрам, що в XV ст. зводили собори московського Кремля.

Архітектура Володимиро-Суздальського князівства не була такою суворою, як північна руська архітектура. Фасад тут могли прикрашати тонкі напівколонки, з'єднані невеличкими арочками, і складні орнаменти. Найбільш ошатним храмом цього стилю вважається Дмитріївський собор у Володимирі. Серед його прикрас ми бачимо і стилізоване листя, і навіть фантастичних тварин, грифонів.

У XV ст. східнослов'янські землі поступово збираються під владою князів Московських. З провінційної фортеці Москва перетворюється на столицю величезної держави, а князь починає називатися царем. У зв'язку з цим тут розгортається широке будівництво. Саме в цей час був зведений той Кремль, мури і башти якого знайомі нам всім з дитинства за численними малюнками і фотографіями. Тоді ж збудували і знамениті собори Кремля. Як уже було сказано, за зраз-

Церква Федора Стратилата на Ручаї в Новгороді (1360—61 рр.)

Церква Покрови на Нерлі. Володимиро-Суздальське князівство

Московський Кремль і його славнозвісні собори

Володимир. Золоті ворота

ки їм правили церкви Володимира та Суздалі. Однак московська архітектура цього періоду не просто наслідувала попередників. Вводилися і нові мотиви. Так, саме в цей період почали будувати дзвіниці, що стоять окремо від основної церковної споруди. У першій половині XVI ст. набули популярності кам'яні церкви з шатровим покриттям, тобто увінчані куполом, що має форму витягнутої вгору піраміди. Досі таке покриття було характерне лише для дерев'яної архітектури або світського будівництва. Першою кам'яною шатровою церквою стала церква Вознесіння в підмосковному селі Коломенському, що її

поставив цар Василій III на честь народження свого сина, майбутнього царя Івана Грозного. Нині ця пам'ятка знаходиться в межах міста.

Особливе місце серед архітектурних пам'яток Московської Русі посідає збудований в XVI ст., але вже за часів царювання Івана Грозного, Покровський собор, більш відомий під

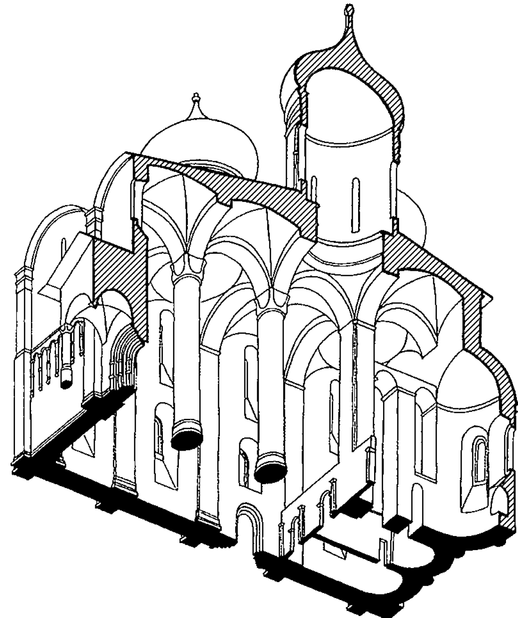
Дмитріївський собор у Володимирі

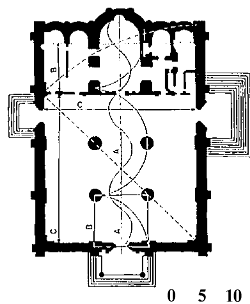
Москва. Дзвіниця Іван Великий. 1505—1508 рр.

*Успенський собор московського Кремля. 1475—1479 рр. Зодчий Арістотель Фйоравант*і

назвою собор Василя Блаженного. Він розташований на Красній площі в Москві, і всі бачили хоча б його зображення. Собор являє собою дев'ять стовпів, що підіймаються з цокольного поверху, оточені єдиною галереєю. Кожен з них має покриття, не схоже на інші. Над найбільшим центральним стовпом покриття шатрове, інші увінчані

Успенський собор московського Кремля. 1475—79 рр. План і аналіз пропорцій

цибулеподібними куполами. Кожний з куполів має неповторні обриси і по-своєму розмальований. Яскравий храм справляє враження розмальованої візерунчастої іграшки, але водночас здається величним. Адже собор Василя Блаженного був зведений на честь великої воєнної перемоги Московської держави — взяття столиці Казанського ханства.

Протягом XVI ст. Московська держава вела постійну збройну

Благовіщенський собор московського Кремля. 1484—1489 рр.

Церква Вознесіння в Коломенському

боротьбу з сусіднім Великим князівством Литовським. Крім того, з півночі їй погрожували шведи, а з півдня кримські татари. Тому в цей період зводиться багато укріплень. Часто роль воєнних фортець брали на себе монастирі, розташовані у стратегічно-важливих районах країни. До таких монастирів-фортець належать Троїцький монастир під Москвою, Кирило-Білозерський монастир у Вологодській області, Соловецький монастир на Білому морі.

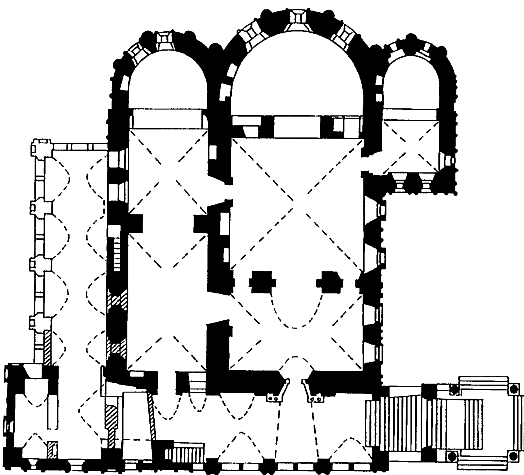

Собор Василя Блаженного

XVII століття — час економічного та політичного занепаду Московської держави. Її роздирають на шматки внутрішні війни, у яких охоче беруть участь зовнішні вороги. Тому велике будівництво у цей час не ведеться. Натомість зводяться невеликі будови, скромні розміри яких компенсуються великою кількістю прикрас. Для їх оздоблення виготовляють спеціальну фігурну цеглу, з якої викладають декоративні деталі. Дрібні виступаючі частини фарбують у білий колір, і вони

яскраво вирізняються на тлі червоної цегли. Споруду з усіх боків оточують невеликими фронтончиками, що нагромаджуються один над одним. Орнамент вкриває стіни так густо, що цей стиль часто називають «візерунчастим». До таких пам'яток належать церква Різдва Богородиці у Путинках та церква Трійці в Останкіні. У другій половині XVII ст. вийшов указ московського патріарха Никона про боротьбу з надто мирським прикрашенням храмів. У цьому указі, між іншим, було заборонено шатрове покриття культових споруд, як запозичене з архітектури мирської. За уявленням патріарха православні церкви належало увінчувати традиційними цибулеподібними куполами. Після наказу шатрові храми зникають у столиці, але їх продовжують будувати у провінційних містечках і особливо в селах. У другій половині XVII ст. відбувається часткове повернення від «візерунчастості» до більш строгого давньоруського стилю. Зразком такої архітектури може бути ансамбль кремля у Ростові Великому.

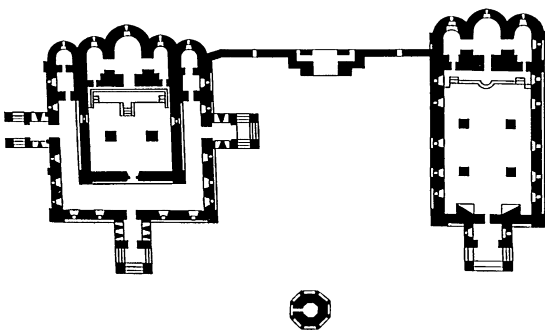

Москва. Церква Трійці в Никитниках (1631—1634 рр.). Загальний вигляд і план

Ярославль. Ансамбль у Коровниках

Ярославль. Церква Іоанна Златоуста в Коровниках. План

Кахельне панно довкола вікна середнього вівтаря (кінець XVII ст.)

Але штучно введена строгість цього разу надовго не втрималася в архітектурі Московської держави. Новим поштовхом для розвитку ошатного яскравого стилю стало приєднання України, де вже було поширене західноєвропейське бароко та народжувався самобутній національний варіант цього стилю. Через Україну бароко прийшло і до росіян. Про подальший його розвиток ми розповімо в окремій статті, що буде присвячена саме цьому архітектурному напрямку.

Собор на території ростовського Кремля

XVII—XVIII ст. датується більша частина видатних пам'яток дерев'яної архітектури на півночі Росії, але є всі підстави думати, що будівельні традиції цього регіону своїми коренями сягають значно давніших часів. У схожих дерев'яних будівлях, мабуть, бенкетували слов'янські князі, коли на Русі ще не з'явилися візантійські місіонери, що принесли з собою нову релігію і разом з нею нові способи будування. Основою конструкції дерев'яних будівель є рублений чотирикутник або восьмикутник, що має відповідні назви — четверик або восьмерик. Розміри такої будівлі обмежуються довжиною колод, з яких вона складається. Тому у складних спорудах ці два елементи комбінуються по-різному. При будуванні церкви часто встановлювали восьмерик на четверик. Зверху робили шатрове покриття. Така форма церковної будови була запозичена будівельними майстрами, які працювали з каменем. Майже точною її імітацією є вже згадана нами церква Вознесіння в Коломенському. У тому ж селі Коломенському в XVII ст. був збудований розкішний дерев'яний палац — приміська резиденція царя Олексія Михайловича, батька Петра I. На жаль, він був розібраний у середині XVIII ст.

Новгород. Юр'ївський монастир. Церква Вознесіння Богородиці. 1595 р. Південно-західний фасад

Найстарішою пам'яткою дерев'яної архітектури, що збереглася до нашого часу, є Клементівська церква в містечку Уна в Архангельській області. Вона датується 1501 р. Успенська церк-

Дерев'яна церква в Кіжах

ва у Варзузі Мурманської області була зведена в 1674 р. Обидві ці церкви належать до одношатрового типу, конструктивні особливості якого були описані вище. Але зустрічаються і більш складні споруди. Наприклад, Троїцька церква, зведена у 1727 р. у посаді Ненокса (Архангельська область), має п'ять шатрів. Існують дерев'яні церкви, увінчані кількома цибулеподібними куполами. Так, церква при цвинтарі у селі Турчасові має десять куполів. Загальновизнаним шедевром будівельної майстерності є комплекс погосту на острові Кижі на Онезькому озері. Головна церква погосту, пірамідальна за обрисами, має двадцять куполів.

Кирило-Білозерський монастир

Видатною пам'яткою архітектури допетрівської Русі є Кирило-Білозерський монастир, що розташований на північний захід від міста Вологди, у невеличкому містечку Кирилові, на березі мальовничого Сіверського озера. Він був заснований у 1397 році, коли, як розповідає легенда, тут поставив свій намет чернець Кирило Білозерський. Та з тих споруд, що нині складають монастир, найстарішою є Успенська церква, що була зведена у 1497—1498 рр. під керівництвом будівельного майстра Прохора Ростовського. Більша частина пам'яток монастиря належить до XVI—XVII ст.

Наймальовничішим монастир виглядає, коли дивитися на нього з боку озера. Його білі як сніг мури та могутні вежі відбиваються у дзеркальній поверхні води. Це видовище вражає своєю красою і величним спокоєм. Але той спокій оманливий. Справжнє призначення цих мурів не в тому, щоб вести за ними тихе споглядальне життя. Монастир був фортецею на неспокійному північно-західному рубежі молодої Московської держави.

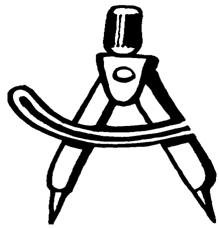
Головна частина монастиря, так зване Старе місто, розташована на самому березі. Вона має в плані п'ятикутник і оточена мурами, що були зведені в першій чверті XVI ст. Далі, за річкою Свіягою, розташоване Нове місто, побудоване на сто років пізніше. Монастирські укріплення будувалися згідно з останнім словом фортифікаційної техніки. Тут немає зайвих прикрас. Одноманітність стін розбивають тільки масивні вежі квадратної або призматичної (багатогранної) форми. Рівну по-

верхню лише в небагатьох місцях прорізають вузькі вікна-бійниці та ще вужчі стрічки легкого рельєфного орнаменту. У 1612—1613 рр. ці мури витримали облогу поляків та литовців.

Крім Успенського собору, який ми вже згадували, у середині Старого міста знаходиться Введенська церква, збудована в 1519 р., і церкви Івана Предтечі та Архангела Гавриїла (1531—1534 рр.). Кажуть, що як нагороду за їхнє будівництво Бог послав царю Василю III сина, майбутнього царя Івана Грозного. За царювання Івана Грозного були зведені Преображенська церква, церква на могилі Кирила Білозерського та церква Івана Лествичника. У 1654 р. почалося будування мурів Нового міста, яке було завершене 1680 р. Мури мають три горизонтальні яруси. Над масивним першим ярусом розташована аркада, що, у свою чергу, підтримує дерев'яну галерею з квадратними колонами. У стіни вбудовані велетенські вежі, що мають назви Московська, Вологодська, Кузнечна і Білозерська. Біля церкви Івана Лествичника, зведеної над брамою, що з'єднує Старе і Нове місто, можна бачити білу двоповерхову будову, у якій раніше були розміщені монастирська бібліотека, архів і арсенал. Арсенал, до речі, був не менш значним, ніж бібліотека. За описом, що був зроблений у середині XVII ст., в ньому знаходилося 8 000 одиниць всілякої зброї.

Строгий та простий зовні, всередині монастир має зовсім інший вигляд. Стіни його внутрішніх споруд розфарбовані у яскраві кольори: червоний, білий і навіть жовтогарячий. Додаткову ошатність надають церквам барвисті фрески.

Нині у будівлях Кирило-Білозерського монастиря розташований музей давньоруського мистецтва, що містить зібрання написаних тут ікон.

Глава 12

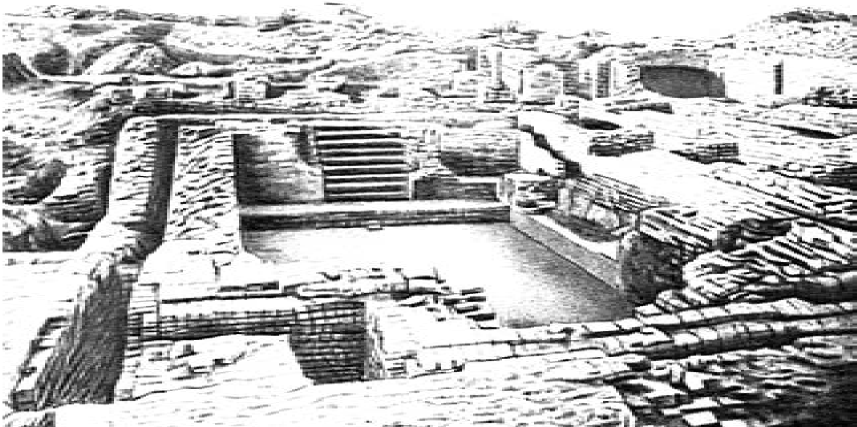
АРХІТЕКТУРА ІНДІЇ

Індійська земля — колиска кількох давніх цивілізацій. У долинах великих індійських річок збереглися пам'ятки, що є ровесниками давньогрецьких полісів, існують і такі, що набагато старші за них.

Найдавнішими пам'ятками є міста Хараппа і Мохенджо-Даро, знайдені археологами в долині Інду.

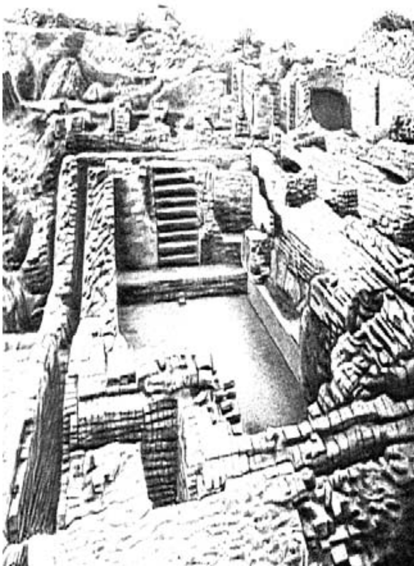
Мохенджо-Даро розташований на західному березі ріки. Його датування викликає сумніви в археологів. Вік міста дуже важко точно визначити через численні паводки, від яких постраждала археологічна пам'ятка. Деякі вчені відносять будівництво Мохенджо-Даро до початку другого, а деякі навіть до середини третього тисячоліття до нової ери. Місто займає площу 259 га і є найстарішим у світі зразком квартального планування. Великі квартали були розділені широкими вулицями і, у свою чергу, поділялися на більш дрібні. Місто мало каналізацію. В основному, Мохенджо-Даро забудований невеликими будинками з обпаленої цегли. Один з кварталів піднятий над іншими на висоту близько 10 м і утворює щось на зразок цитаделі. Тут розташовані споруди, яким археологи дали назву «навчальний заклад» та «зал зборів», храм, залишки укріплень. Місто було знищене завойовниками ще в II тисячолітті до н. е., про що свідчать групи непохованих кістяків, знайдені археологами на його вулицях. Є підстави думати, що завойовниками були арійські племена, які саме у цей час перейшли Гімалаї — гірське пасмо, що відокремлює Індію від азіатських степів. Більше поселення у Мохенджо-Даро не поновлювалося.

Хараппа — другий великий центр давньої Індської цивілізації, знаходиться на 650 км на північний схід від Мохенджо-

Басейн для обмивання в Мохенджо-Даро

Даро. Більша частина споруд цього міста складена з необпаленої цегли і облицькована обпаленою. Археологи розкопали тут велику прямокутну цитадель, що має ширину 183 м та довжину 366 м. Товщина її цегляних стін сягає 12 м. На північ від цитаделі були виявлені квартали ремісників і провіантські склади.

Вулиці давнього міста Мохенджо-Даро

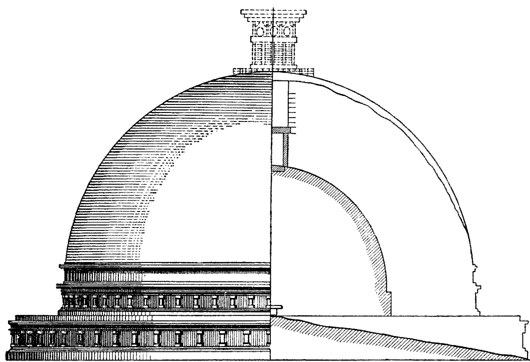
У V ст. до н. е. на північно-західну частину Індії поширила свою владу персидська династія Ахеменідів. Пам'яткою цього періоду є руїни Таксили, розташовані біля сучасного міста Равалпінді (нині це територія Пакистану). Забудова Таксили здійснювалася в два етапи. Більш давнє місто зводилося стихійно, без всякого ладу. Згодом хаос змінила чітка сітка кварталів. При археологічних дослідженнях Таксили було виявлено багато

Велика ступа в Санчі (Індія)

чудових скульптур, у зовнішньому вигляді яких поєднуються риси індійського, персидського та давньогрецького мистецтва, адже наприкінці IV ст. до н. е. держава Ахеменідів була зруйнована Александром Македонським, і до Індії прийшли завойовники, греки.

Владі греків у Північній Індії протистояла імперія Мауріїв, яку очолював цар Чандрагупта. Його столицею було місто Паталипутра (сучасна Патна), розташоване на березі Гангу, другої великої ріки Індії. Грецький географ Мегасфен залишив нам опис давньої столиці. Він розповідає: «При злитті ріки Гангу з іншою розташоване місто, що має 80 стадій завдовжки і 15 стадій завширшки (тобто його площа становить щось близько 48 км^2). За формою воно дуже нагадує паралелограм, обнесене дерев'яною стіною, у якій зроблені отвори для пускання стріл. Перед стіною розташований рів, призначений для захисту

Ступа у розрізі

та для прийому стічної води міста. Цей рів оточує все місто, сягає 600 футів завширшки та 30 ліктів у глибину, а стіна увінчана 570 вежами і має 64 брами». Нині в Патні можна бачити залишки давніх споруд.

Онук Чандрагупти — цар Ашока прийняв буддизм. З його ім’ям пов’язане поширення цієї релігії, яка істотно потіснила більш давній брахманізм. Разом з новою релігією поширюється і новий тип куль-

Ступа в Санчі (Індія). Фрагмент

Фасад печерного храму в Аджанті. VI ст.

тових споруд — так звані ступи, кам'яні футляри, що ховають у собі буддійську святиню. Такі пам'ятки зустрічаються скрізь у Індії та сусідніх країнах. Найбільша така споруда була збудована в місті Амараваті у II ст. до н. е. Нині в цьому місті можна бачити її руїни. Інша відома пам'ятка Амараваті — індуїстський храм, знаменитий своїм скульптурним вбранням. Особливу увагу привертають місцеві барельєфи, що зображують апсар — небесних танцівниць.

Печерний храм в Аджанті

Найчастіше житлові будови Індії — від хижки до розкішного палацу — робилися дерев'яними, а кам'яними були тільки культові споруди, причому в деяких своїх деталях вони імітували дерев'яну архітектуру. Важливе місце в індійській культурній спадщині посідають печерні храми, буддійські та індуїстські. Печери були штучними, їх висікали у скелі, і на їхніх стелях можна бачити імітацію дерев'яних бантин. Найвідомішими пам'ятками такого типу є печерні храмові комплекси Аджанта, Еллора та печери острова Елефанта. Всі вони були створені у VII—VIII ст. н. е. Аджанта є буддійською пам'яткою, стіни її печер вкриті яскравими фресками. Храми Еллори, що роз- ташовані не дуже далеко від Аджанти, присвячені індуїстським божествам. У товщі скелі тут витесу- вали зали, що сягали в глибину 40 м і були розташо-

Печерний храм в Еллорі

Скельний храм Дхармараджаратха в Махабаліпурамі. VII ст.

вані один над одним, утворюючи два-три поверхи. Стіни залів та галерей, що їх з'єднували, прикрашають численні скульптурні зображення богів та героїв. Стелю у печерах підтримують товсті колони, бази та капітелі яких вкривають складні скульптурні візерунки. Індійська скульптура є дуже своєрідною, її неможливо сплутати ні з чим. Шіву, бога, що творив світ за

допомогою танцю, митці зображували багаторуким, завдяки чому їм вдалося передати могутній ритм його танцю. Інших божеств теж іноді зображували багаторукими і багатоголовими, але незалежно від того, яка кількість кінцівок у кам'яних богів та героїв, вони завжди виглядають жвавими і рухливими.

Іншим надзвичайно цікавим різновидом індійських пам'яток є скельні храми, тобто храми, що мають вигляд будови, але вони не складені з цегли або навіть з великих кам'яних брил. Вони витесані з суцільної скелі. Дехто сперечається, чи можна вважати такі храми пам'ятками архітектури, чи вони є скульптурними пам'ятками, адже внутрішній об'єм в них або відіграє дуже незначну роль, або навіть взагалі відсутній. Вся увага приділяється зовнішньому оздобленню, яке вражає не менше, ніж оздоблення печер в Еллорі.

До таких пам'яток належать п'ять невеликих споруд, так званих ратх, що можна бачити в містечку Махабаліпурам на морському узбережжі недалеко від Мадраса. Для їх будівництва були використані велетенські брили золотистого кольору. Кожна з ратх не схожа на іншу, але разом вони утворюють гармонійний ансамбль, який органічно доповнюють скульптури тварин: бика, лева та слона. Ці тварини мають такий вигляд, наче вони випадково забрели на тери-

Скельний храм Кайласанатха в Еллорі. VIII ст.

Храм Райарані в Буханешвара

торію храмового комплексу. Самі ратхи є кам'яними моделями традиційних для Індії дерев'яних споруд, всі дрібні деталі яких відтворені з ювелірною точністю. У комплекс входить також кам'яний рельєф, що має 9 м заввишки і 27 м завширшки. Він зображує сходження на землю священної ріки Ганг.

Вершиною індійської скельної архітектури вважають збудований у VIII ст. н. е. храм Кайласанатха в Еллорі. Своїми загальними рисами храм нагадує ратхи Махабаліпурама, але значно більший за масштабами. Будування пірамідальної споруди храму починалося згори. Її ніби поступово звільняли з кам'яного полону, починаючи з ребристого купола і завершуючи восьмиметровим цоколем, який оточували триметрові горельєфні фігури священних левів та слонів. Крім цього головного храму, у комплекс входять і інші споруди. Всі вони так щільно вкриті скульптурами, що не можна відшукати і метра гладкої стіни.

Починаючи з IX ст. індійці вже не вирубують свої храми з суцільної скелі, а складають їх з великих блоків тесаного каміння, але це не має істотного впливу на зовнішній вигляд архітектурних пам'яток, що, як і раніше, більше нагадують скульптури. Окремі кам'яні блоки скріплювали металевими скобами або за допомогою дерев'яних клинів, що їх забивали в спеціальні отвори. Храми будували за єдиною системою. Головною спорудою комплексу було кубічне за формою святилище,

увінчане найвищою в ансамблі баштою. У невеликому внутрішньому приміщенні святилища були сховані від сторонніх священні реліквії. Поряд будувалися галереї або багатоколонні зали, де збиралися віруючі. Кубічне святилище має назву вімана, башта над нею — шикхара, приміщення для віруючих називається мантапа. Поступово склався північний і південний тип хра- мових споруд. На півдні башти споруджували пірамідальної форми, як і в більш ранніх пам'ятках Махабаліпурама. На півночі храми мали інший вигляд. Башті надавали м'яких округлих обрисів. Зверху вони були увінчані куполом, форма якого нагадувала плід лотоса, священної рослини. Грандіозною пам'яткою північної індійської архітектури є храмовий комплекс у місті Бхубанешварі. Це навіть не комплекс, а ціле окреме храмове місто. Колись воно налічувало 700 храмів. До нашого часу збереглися не всі, але й нині Бхубанешвар справляє незабутнє враження. Його башти нагадують не кам'яні споруди, якими вони є насправді, а ліс з якихось екзотичних рослин, на зразок кактусів. Найбільшим та найошатнішим храмом Бхубанешвара є храм Лінгорандж, зведений на межі X та XI століть. Його шикхара має висоту 40 м.

Храм Бріхадешвара в Танжурі. X—XI ст.

Скульптури, що вкривають храми Бхубанешвара, здалеку сприймаються як суцільний дрібний візерунок. Але коли підійдеш ближче, то бачиш, що цей візерунок складають окремі скульптурні зображення, що відрізняються жвавістю та

Храм бога сонця Сур'я. Загальний вигляд. XIII ст.

невимушеністю жестів. Деякі з них присвячені не релігійній темі, а зображують побутові сцени.

Вершиною південно-індійського середньовічного будівництва вважають храм Бріхадешвара в Танджурі, що був зведений у той самий час, що і Лінгорандж. Пірамідальна форма його головної башти вражає своєю правильністю, яку не порушують навіть скульптури, що вкривають стіни суцільним килимом, але повністю підпорядковані загальному силуету споруди. Башта Бріхадешвара поділена на 13 ярусів і сягає 63 м заввишки. У нішах нижнього ярусу встановлені велетенські статуї Шіви, якому присвячений храм.

Храм бога сонця Сур'я. Фрагмент

Особливе місце серед індійських пам'яток посідає храм бога сонця Сур'я в селищі Конарак, будівництво якого відноситься до XIII ст. Храм Сур'я більше ніж будь-яка інша споруда є храмом-скульптурою. Він зображує колісницю сонячного бога. Кам'яна платформа, на якій встановлений храм, оздоблена вирізьбленими з каменю колесами. Всього коліс — 24. Давні майстри також витесали з каменю коней, що повинні були тягти колісницю.

У XII ст. Північна Індія потрапляє під владу мусульман. Стара індійська будівельна традиція була несумісною з ідеологією ісламу. У XIII ст. з'являється багато пам'яток нового архітектурного стилю. Будуються мечеті, мінарети і медресе, скульптуру замінює плаский орнамент. У цей час в Делі будується величезний мінарет Кутб-Мінар. Він сягає у висоту 73 м, а діаметр його основи становить 16 м. Мінарет являє собою круглу вежу, складену з червоного, та золотистого каменю — піщаника. Струнка вертикаль мінарета поділена на яруси неширокими візерунчастими смугами.

Мінарет Кутб-Мінар у Делі. XIII ст.

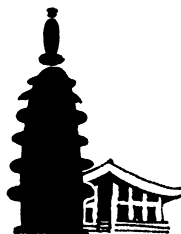
За часів володарювання в Індії мусульманської династії

Індія. Палац Райпут, Раджастан

Великих Моголів розвинулась світська архітектура. За наказом правителя зводилися цілі міста, прикрашені палацами та парками. Перлиною серед індійських міст стала Агра, збудована у XVI ст. спеціально, як резиден- ція Великих Моголів. Серед її пам'яток — палац правителів, фортеця Агра-форт, так звана Перлиста мечеть, та найзнаменитіший з усіх мавзолей Тадж-Махал. Про останню пам'ятку більш докладно розповідається у статті, присвяченій мусульманській архітектурі.

Дуже цікавою пам'яткою індійського будівництва є місто Джайпур, назване так на честь Джай Сінга, правителя, що збудував його в першій половині XVIII ст. Джай Сінг був вельми освіченою людиною, математиком та астрономом. Проект нового міста він створив власноручно. Для цього він наказав дістати плани сучасних йому міст Європи, щоб врахувати досвід європейських колег. Але план Джайпура не є копією якогонебудь міста, що існувало раніше. Джай Сінг створив свій власний план, і Джайпур і нині вважається одним із найзручніших міст у світі. Не обділений він і архітектурними витворами. Серед них — палаци Джай Сінга, один з яких має поетичну назву Палац Вітрів, та астрономічна обсерваторія, якою користувався засновник міста. Джайпур — одне з останніх творінь індійської цивілізації доколоніального періоду. У XVIII ст. країна потрапляє під владу англійців.

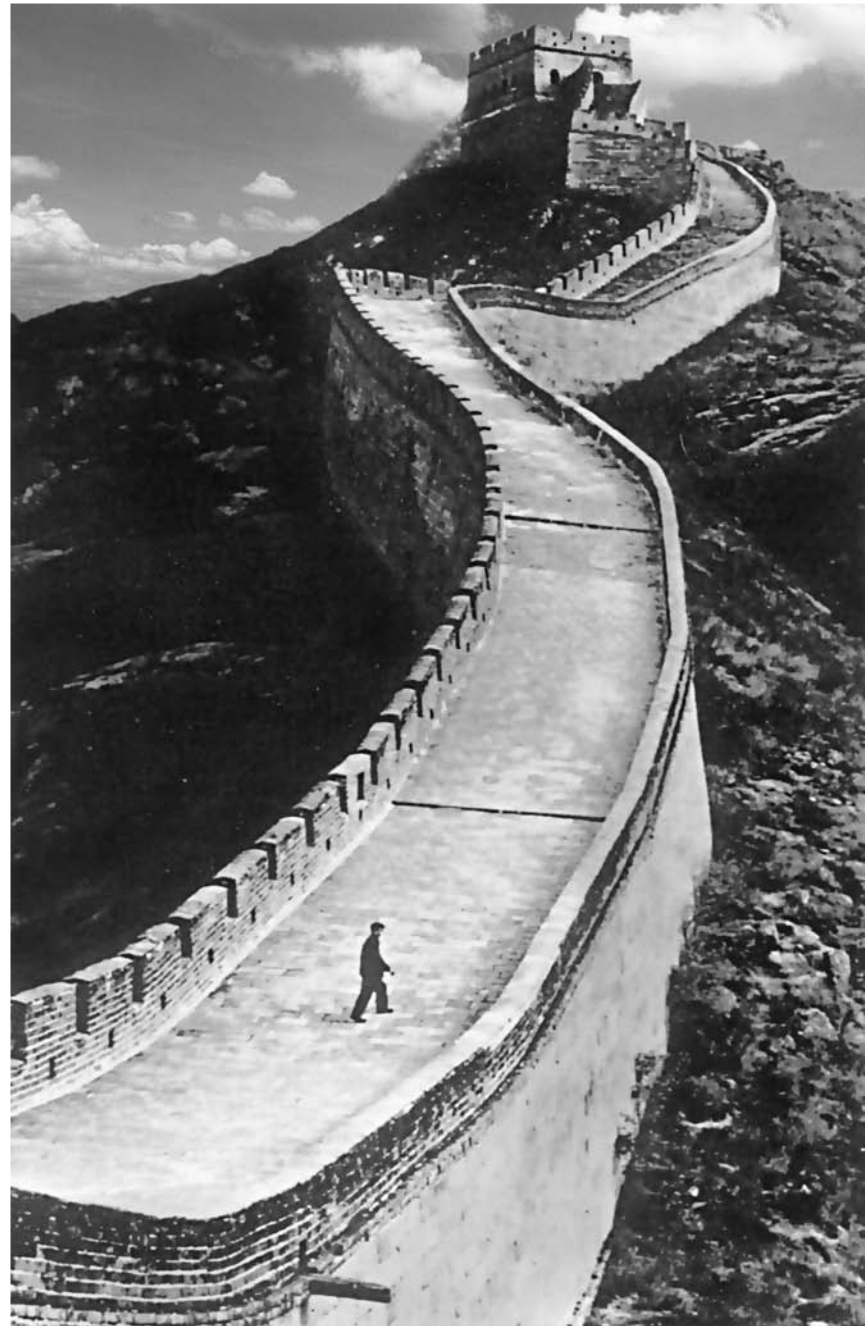
Глава 13

АРХІТЕКТУРА КИТАЮ ТА ЯПОНІЇ

Китай, як і Індія, — батьківщина однієї з найдавніших у світі цивілізацій. Будівельні традиції тут склалися в сиву давнину і збереглися до XIX ст., не зазнавши протягом понад двох тисячоліть великих змін. Головним будівельним матеріалом у Китаї було дерево. Камінь використовувався у виняткових випадках. Частіше кам'яні стіни зустрічаються на півночі, де клімат досить холодний. До таких виняткових споруд належить Велика Китайська стіна, збудована у III ст. до н. е. для захисту Китайської імперії від нападу кочівників. Ця грандіозна оборонна споруда тяглася на чотири, а за деякими даними — на п'ять тисяч кілометрів. Нічого схожого не будували в жодній країні світу. Значні ділянки Великої Китайської стіни збереглися до нашого часу.

Найчастіше китайські будівлі мають форму прямокутника, зовні їх оточує галерея, стовпи якої підтримують дах, двосхилий або чотирисхилий. Іноді ці дві форми поєднувалися в одній будові. Простий житловий будинок, як правило, відрізнявся від храму або палацу лише розмірами та якістю декоративного оздоблення. Іноді у храмові комплекси вводилися багатоярусні башти-пагоди. При цьому дах робився над кожним ярусом. Його схили мали вигнуту форму, кінці загиналися вгору на кутах будови. Житлові будинки обличковувалися бамбуком, що розщеплювався на пластини, які вкладалися на зразок черепиці.

Громадські та культові будівлі вкривали справжньою керамічною черепицею. Для палаців використовували жовту, для храмів — небесно-синю. Часто храми та палаци встановлювалися на високих платформах, архітектурний ансамбль доповнювали величні сходи.

Велика Китайська стіна

Пагода Сяояньта (Мала пагода Диких гусей) в Сіані. 684 р.

Велика пагода Диких гусей в Сіані. 652—704 рр.

Храмовий комплекс, як правило, включав у себе головну храмову будову, в якій знаходилася статуя божества, багатоярусні пагоди, домівки священнослужителів та будинки для прийому мандрівників. Храми були огороджені, в середину огорожі вела багатопрольотна арка, що мала назву пай-лоу. Іноді їх робили з дерева, іноді з мармуру. Зверху пай-лоу прикрашали вирізьбленим панно.

У палацових комплексах всі будови були одноповерховими. Комплекс складався з багатьох павільйонів. В одному розташовували тронний зал, у другому — трапезну, в третьому — спальні і т. д. Всі будови органічно вписували у створені з неабиякою вишуканістю паркові краєвиди. Дерев’яні споруди в Китаї часто вкривали кольоровими лаками, що не тільки робило їх більш ошатними, але й запобігало псуванню дерева. При цьому використовувалися лаки, які не приховували, а навпаки, виявляли дерев’яну фактуру.

Однією з найбільш визначних китайських архітектурних пам’яток є комплекс середньовічного Пекіна. Все місто було оточене кам’яним муром, довжина якого становить 24 км.

Реконструкція храмового ансамблю в Чаньані (Сіань). I ст.

Всередині, у північній частині Пекіна розташований відокремлений мурами прямокутник — «Внутрішнє місто». У ньому, як у матрьошці, сховане «Імператорське місто», яке, в свою чергу, включає в себе так зване «Заборонене місто», а вже в ньому розташований комплекс імператорського палацу. Нині це знаменитий музей Гугун. Отже, палац імператора був відокремлений від зовнішнього світу чотирма мурами. «Заборонене місто», окрім цього, оточував глибокий рів з водою.

Головний павільйон імператорського палацу, де розташований тронний зал, має назву «Павільйон вищої гармонії». Він побудований з дерева, але встановлений на високій уступчастій мармуровій платформі. «Павільйон вищої гармонії», як і більшість визначних споруд «Забороненого міста», має подвійний дах з кольорової черепиці. Всі споруди імператорського палацу вкриті

Пекін. «Заборонене місто». Загальний вигляд

Фрагмент оздоблення павільйонів

примхливою різьбою і яскраво розфарбовані. Тут можна бачити драконів та інших фантастичних істот. Велику роль у сприйнятті архітектурного комплексу відіграє штучно створений краєвид: купи дерев та зарості бамбука, невеличкі озера та пагорби. Через «Заборонене місто» протікає річка, яку називають

Золотою. Через річку перекинуто п’ять мармурових мостів. Вони символізують п’ять людських чеснот.

У межах «Зовнішнього міста» розташована ще одна значна пам’ятка — комплекс храму Неба.

Головна споруда комплексу кругла в плані, що символізує горішній небесний світ. Огороджений простір комплексу має квадратну форму, яка символізує земне життя. Таким чином, план всього комплексу являє собою коло всередині квадрата — фігуру, що у багатьох народів означає об’єднання земного і небесного. Будова храму увінчана подвійним конічним дахом синього кольору.

Багато в чому нагадує китайську японська архітектура. Тут також улюбленим будівельним матеріалом було дерево, а бу-

Храм Неба в Пекіні. XV ст.

дівельні традиції майже не змінювалися протягом багатьох віків. Навіть тепер, не дивлячись на розвиток технологій і будування суперсучасних міст, значна частина їх віддає перевагу полегшеним дерев'яним будинкам. Більше того, японська естетика, що сформувалася ще в середньовіччя або навіть раніше, мала великий вплив на формування сучасного європейського дизайну.

У японських спорудах дерево навіть не завжди фарбували. Сучки та тріщинки на поверхні деревини часто обігравались як декоративні деталі. Основним типом споруди, як і в Китаї, був прямокутний у плані павільйон, обнесений галереєю, з дахом, кути якого мали вигнуту форму.

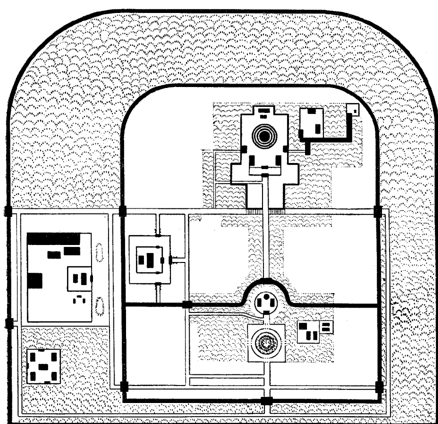
Характерною ознакою японської архітектури є більше, ніж у Китаї, поширення багатоярусних пагод. Від китайської японську архітектуру відрізняє і менша монументальність. Споруди, навіть храмові, зазвичай мають невеликий розмір. При розфарбуванні звичайно використовуються один-два яскраві кольори, що гармоніюють з світлими або темними відтінками природних матеріалів. Розташування будов в архітектурному комплексі, як правило, буває асиметричним.

Незважаючи на загальний консерватизм японської культури, тут помітні певні зміни архітектурних форм. Першими священними спорудами у Японії були комори, в які складали зимові запаси рису. Ставлення до таких споруд було не просто практичним, а релігійним. Вони вважалися сховищем життя. Комори ставили на високі стовпи, щоб волога не зіпсувала зерно. Перед ними влаштовувалися свята на честь врожаю. У перші віки нашої ери з'являються перші храми, зведені на честь богів, заступників землеробів. За зразки їм правили стародавні священні комори. Японський клімат не сприяє довгому збереженню дерев'яних будов, але деякі з найдавніших храмів дожили до нашого часу завдяки звичаю, що може здатися нам дивовижним. Японці розбирали свої храми кожні двадцять років і будували точнісінько такі, з нового матеріалу. І так весь час, протягом двох тисячоліть. Ось чому наші сучасники можуть бачити, наприклад, храм Ісе таким, як його звели давні будівельники. Цей храм присвячений двом божествам — сонячній богині Аматерасу та покровительці злаків Тойоуке.

Головна будівля ансамблю Найку сінтоїстського святилища в Ісі. III—V ст.

Він являє собою ансамбль дуже простих прямокутних будов, що розташовані в лісі. Храмова територія обнесена чотирма концентричними огорожами. Матеріалом для них служить золотиста деревина місцевого кипариса.

Наступний етап розвитку японської архітектури пов'язаний з будівництвом першої постійної імператорської столиці, замість тимчасової

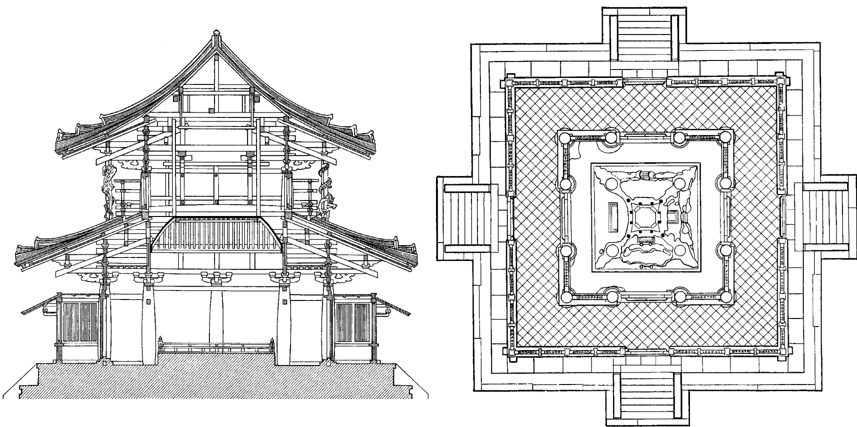
План Храму Неба

Ансамбль монастиря Хорюдзі поблизу Нари. VII ст. Загальний вигляд головної площі

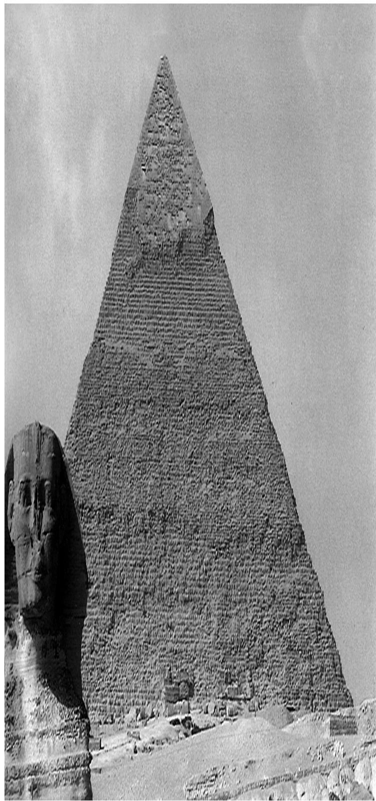
резиденції. Такою столицею стало місто Нара. Його ім'ям назвали також певний період розвитку японської культури, що охоплює другу половину VII—VIII ст. В цей час у Японії поширюється буддизм. Щодо архітектури, то вона зазнає великого впливу з боку Китаю. Зводять навіть храми і буддійські монастирі грандіозних розмірів, що взагалі не властиво японським уявленням про прекрасне. Найстарішим з японських буддійських монастирів, що збереглися, є монастир Хорюдзі, біля Нари. Його комплекс включає в себе декілька дерев'яних павільйонів, пофарбованих червоним лаком. Головна споруда має назву Кондо, або «Золотий зал». Вона увінчана двоярусним дахом. У комплекс входить також пагода, що сягає 32 м заввишки.

Кондо монастиря Хорюдзі. VII ст.

Кондо монастиря Хорюдзі. VII ст. Розріз і план

Пагода Годзюното мон. Хорюдзі біля Нари. 607 р. Загальний вигляд і план

Найбільшою спорудою періоду Нари був храм Дайбуцуден монастиря Тонайдзі. В середині храму була встановлена шістнадцятиметрова статуя сидячого Будди. Біля входу до монастиря встановили дві пагоди, висота яких дорівнювала ста метрам.

У 794 р. імператори зробили своєю столицею місто Кіото, давня назва якого — Хейан, означає «Мир та спокій». Таку ж назву дістав і культурний період, що продовжувався до кінця XII ст. У цей час японська культура набула тієї високої витонченості, яка робить її привабливою і нині. Від великих монументальних споруд відмовляються. Натомість починають будувати монастирі у віддалених гірських районах. Навіть рельєф місцевості тут не дозволяв зводити симетричні, з далекою перспективою архітектурні комплекси. Монастирі являли собою групи невеличких споруд, що складилися в асиметричну, але гармонійну композицію на тлі мальовничого краєвиду. До таких

пам'яток належать монастирі Муродзі, Енрякудзі, Конгобудзі.

Пам'яткою світського будівництва періоду Хейан є комплекс імператорського палацу Дайдарі. Велику роль у ньому відігравав мальовничий парк з водоймами, острівцями, скелями та альтанками. Тронний зал палацу нагадував найдавніші японські храми. Він був поставлений на стовпи, дах зробили з темної кори дерева. Храмові споруди у цей час також оточені чудовими садами і парками. Це пов'язано з розповсюдженням культу Будди Аміди — Володаря раю. Краєвиди навколо храму повинні були давати уявлення про буддійський рай. Такою пам'яткою є храм Хоодо, або храм Фенікса, у Кіото.

Монастир Дайбуцуден

Будівельні традиції, що склалися в період Хейан, у загальних своїх рисах зберігалися протягом всієї японської історії, хоча, звісно, кожна епоха додавала щось своє. Велике значення мав розвиток пейзажного садівництва. Характерною рисою японського життя є постійна нестача простору. Тому тут навчились робити мініатюрні сади, які, незважаючи на свої розміри, вражають різноманітністю краєвидів. Були садки, призначені для прогулянок, і такі, які треба було тільки спостерігати з будинку. В деяких з них основними об'єктами милування були водойми або купи каміння, вкриті мохом. Інші деталі повинні були підкреслювати витончену красу цих «головних героїв». Особливий тип становлять так звані «сухі» садки. Їх створювали з гальки та декількох великих каменів. Прикладом такого витвору є зна-

Палац Дайдарі у Кіото

менитий Сад каміння у монастирі Рьоандзі в Кіото, створений у XVI ст.

У садах, що призначалися для прогулянок, ставилися спеціальні павільйони, у яких займалися музикою та поезією. Де-

Храм Фенікса

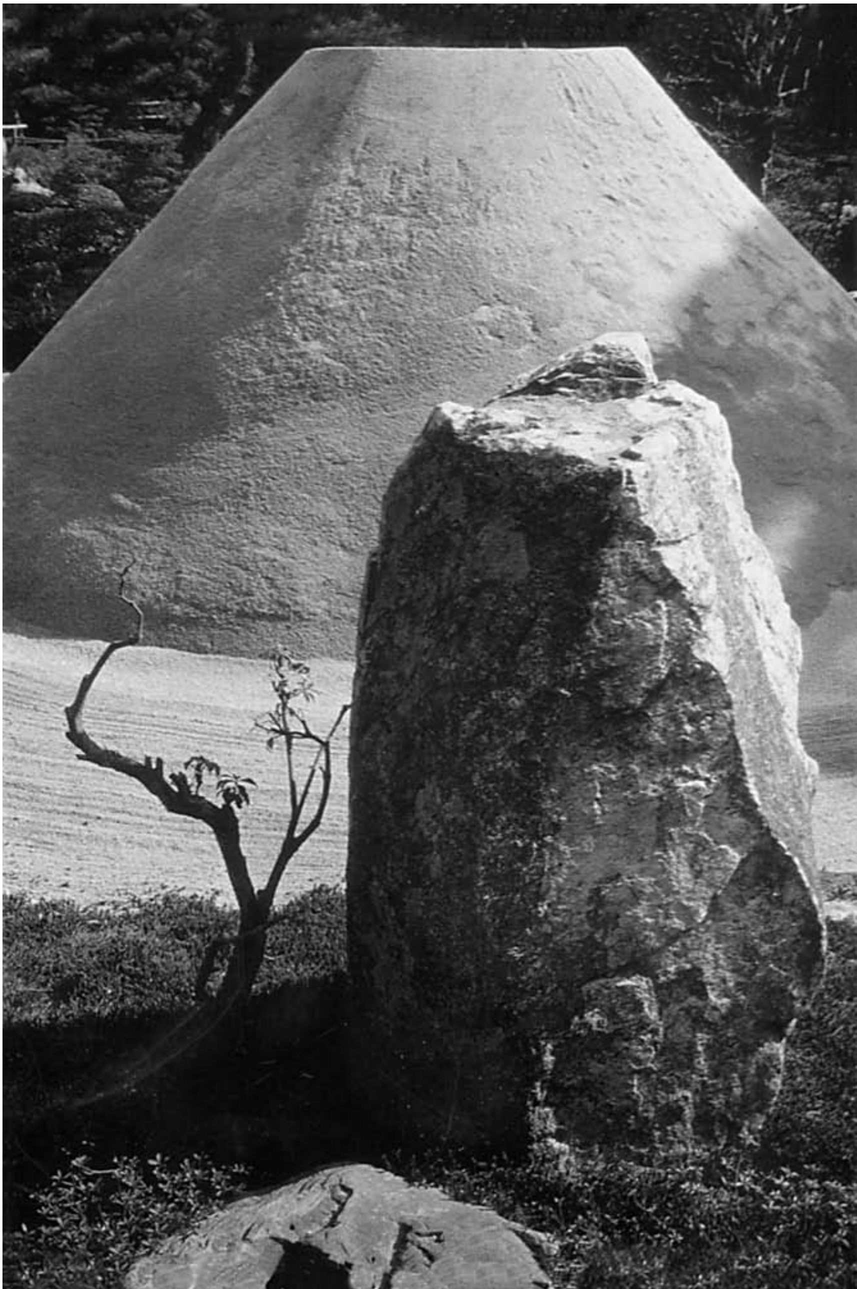

Сад моху монастиря Сайходзі в Кіото. 1339 р.

які з них прославилися як архітектурні шедеври. Такою пам'яткою є «Золотий павільйон», поставлений у XIV ст. у приміській резиденції сьогуна Асікага Йосіміцу. Легка дерев'яна споруда вкрита тонким шаром золота. Але в оточенні зеленого саду золото не здається надто блискучим, воно перебуває в м'якій гармонії з природними кольорами. Збудований у наступному столітті

Сад храму Дайсенін монастиря Дайтокудзі в Кіото. 1509 р.

Ансамбль павільйону Гінкаку монастиря Дзісьодзі в Кіото (заснований близько 1480 р.). Сад Місяця. XVIII ст.

«Золотий павільйон» монастиря Рокуондзі біля Кіото. XIV ст.

«Срібний павільйон» взагалі виявився срібним лише за назвою. Його будівники і замовники, мабуть, вирішили, що справжня витонченість не потребує дорогоцінних матеріалів. Світлу деревину, з якої зробили павільйон, не стали ні фарбувати, ні вкривати лаком, віддавши перевагу її природним відтінкам. Павільйон стоїть на березі ставка в оточенні дерев. З його веранди штучно створені навколо мініатюрні пейзажі здаються продовженням інтер'єра.

В епоху воєн між окремими володарями в Японії почали будувати кам'яні замки. Але в зовнішньому вигляді цих могутніх укріплень було багато рис, пов'язаних з традиційною легкою дерев'яною архітектурою. Замки мали високу головну башту, основу якої складали з каменю, а зверху надбудовували декілька ярусів з дерева. До таких пам'яток належить замок Хакуродзьо біля міста Кобо, зведений у 1580 р. Замок складають численні переходи та лабіринти, три двоярусні другорядні башти та п'ятиярусна головна башта, завдяки якій замок дістав свою поетичну назву, що в перекладі означає «Біла чапля». Башта має сліпучо-білий колір і з усіх боків оточена фронтонами з вигнутими догори кутами, що нагадують пташині крила. У мирні періоди японської історії укріплені замки перетворювалися на палаци володарів. У XVII—XVIII ст. будувались також палаци, що

Замок Хакуродзьо біля міста Кобо. XVI ст.

«Срібний павільйон» монастиря Дзісьодзі біля Кіото. XV ст.

являли собою низку асиметрично розташованих і з'єднаних один з одним одноповерхових павільйонів, що могли утворювати справжній лабіринт.

Культурна ізоляція Японії від країн Заходу продовжувалася унікально довго — до другої половини XIX ст. Вона закінчилася тільки 1868 р. з початком так званої епохи Мейдзі. У цей час столиця була перенесена в Токіо. Нова епоха принесла нові засоби будівництва. Згодом Японія стала батьківщиною багатьох суперсучасних архітектурних напрямків. Та значна частина японців і в XX, і в XXI ст. зберегла смаки, що були виховані тисячоліттями.

Глава 14

ПАМ’ЯТКИ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ

Американський континент був заселений людьми ще в давньому кам’яному віці. Але розвиток окремих культур йшов дуже нерівномірно. Коли у XVI ст. європейці почали колонізацію Нового Світу, вони зустрілися тут і з первісними мисливцями, і з народами, які створили розвинуту культуру і збудували великі міста. У деяких культурних досягненнях європейці епохи Великих географічних відкриттів навіть поступалися найбільш розвинутим індіанським народам. Це стосується, наприклад, мистецтва міського будування. На відміну від більшості європейських міст того часу індіанські міста мали чітке прямокутне планування. Населення Тенучтітлана — столиці індіанської імперії, що знаходилася на місці сучасного Мехіко, у XV ст. перевищувало населення будь-якого сучасного йому міста в Європі. Звичайно, це лише окремі показники, і не треба надавати їм надто великого значення. Багато технічних досягнень європейської цивілізації залишались невідомими в доколумбовій Америці. Жодна з індіанських культур не перейшла межі бронзового віку. Заліза вони не знали. Не використовували вони і такого простого винаходу, як колесо. Тож засоби будівництва в Америці були дещо іншими, ніж у Старому Світі. Але це не завадило їм створити великі міста з вражаючими архітектурними пам’ятками.

Як правило, називають три доколумбові цивілізації, що досягли найбільших успіхів. Це ацтеки в Мексиці, майя в Центральній Америці та інки в Південній Америці. У певному розумінні всі ці назви є умовними. Вони походять від назв племен, що були пануючими у великих державних утвореннях. Але культура цих утворень була результатом діяльності і взаємодії бага-

тьох народів протягом багатьох поколінь, і часом досить важко виявити походження окремих елементів.

Найдавнішою з американських цивілізацій є цивілізація майя, що була досить розвинутою вже у І тисячолітті до н. е., у той час, коли в Європі виникали перші грецькі поліси. Найвищий її розквіт припадає на середину І тисячоліття нашої ери. Пам'ятки майя знаходять переважно на території Гватемали та в Південній Мексиці. Особливо багато їх на півострові Юкатан. Будівельним матеріалом для міст майя служив камінь. Це й не дивно, адже всі вони розташовані в горах, деякі на дуже значній висоті, тож нестачі каменю тут не відчувалося, і не було ніякої необхідності чимось його замінювати. Значну частину архітектурної спадщини майя становлять релігійні комплекси. Найпоширенішим типом культової споруди були уступчасті піраміди. Як і зікурати у Давньому Дворіччі, вони не мали внутрішніх приміщень, а служили платформами для храмів, що увінчували їх верхівку.

Найбільшим було місто Тікаль, що займало площу близько 16 кв. км. Найстаріші його будови датуються IV ст. до н. е. Всього в межах міста археологи знайшли 3000 споруд. Це — житлові будинки, палаци і храми. Є серед них і астрономічні обсерваторії. Найбільша споруда Тікаля — уступчаста піраміда

Тікаль. Загальний вигляд

60 м заввишки. На її вершині був встановлений храм, до якого вели сходи. Піраміда здіймається на широкому майдані, оточеному меншими пірамідами та палацами. Вони становлять єдиний ансамбль. Що далі від центрального майдану, то більш скромними стають будови Тікаля. Місто оточують селища землеробів.

Другим великим містом майя є Копан, що знаходиться на заході Гондурасу біля гватемальського кордону. У Копані виокремлюють декілька архітектурних комплексів. Один з них, розміщений на тридцятиметровій платформі, іноді називають акрополем, за аналогією зі спорудами Давньої Греції, хоча копанський акрополь зовсім не схожий на афінський. Головні його храми зведені у VIII ст. н. е. До ансамблю входять також вівтарі, вирізьблені з кам'яного моноліту, та величні сходи, всі вкриті ієрогліфами. Це найдовший напис, що залишили нам майя. Він включає 2000 знаків. Від копанського акрополя розходяться у різні боки п'ять майданів. На кожному з них можна бачити щось цікаве — неповторні вівтарі або скульптури. На одному з майданів знаходяться так звані сходи ягуарів, видатна пам'ятка давньоамериканського будівництва. Є підстави думати, що Копан був видатним культурним центром держави майя. На цю думку наводить, наприклад, виявлена тут будова обсер-

Пам'ятка архітектури майя. VII—XI ст.

Архітектурний комплекс Паленке. Загальний вигляд

ваторії, на час свого будування не тільки найбільша на американському континенті, але, можливо, і в усьому світі.

У місті Бонампак було знайдено дев'ять чудових храмів. Один з них, вкритий величезними барвистими фресками, і дав назву місту (слово «Бонампак» означає «розфарбовані стіни»). Всі фігури зображені на фресках у стані руху. За вбранням можна легко розрізнити воїнів, представників знаті, полонених.

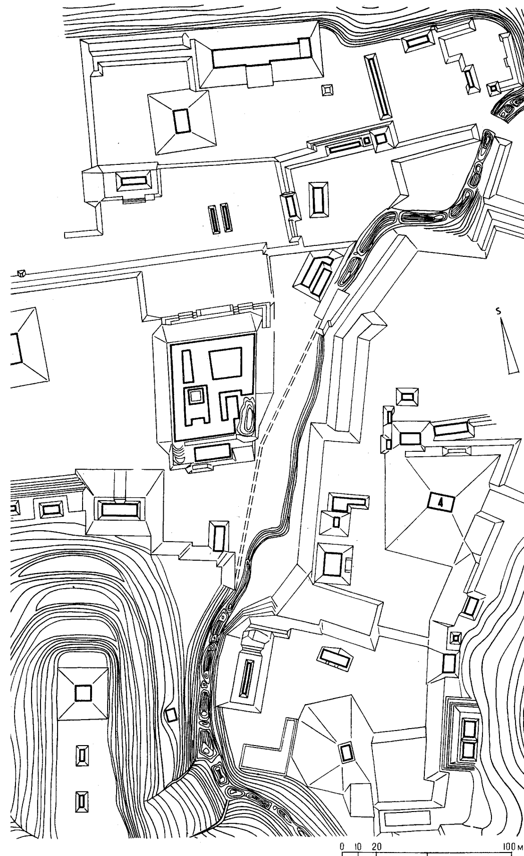
Широко відомий архітектурний комплекс міста Паленке. Тут знаходиться унікальна для Америки пам'ятка — так званий Храм Написів. Він являє собою уступчасту піраміду, усі стіни якої вкриті рельєфами з ієрогліфами. Але не в цьому його унікальність. Храм Написів — єдина в Америці піраміда, що служить не лише платформою для будови, встановленої на верхівці,

Архітектурний комплекс Паленке. Фрагмент

але й поховальною спорудою, всередині якої знаходиться камера з саркофагом. Склепіння камери та саркофаг також вкриті ієрогліфами. Біля Храму Написів розташований палацовий комплекс, зведений на прямокутній у плані уступчастій платформі. Серед його будов вирізняється квадратна вежа, можливо, обсерваторія. Архітектурний комплекс Паленке доповнюють ще декілька пірамідальних храмів.

Найбільш вражаючою спорудою міста Чічен-Іца є храм Кукулькана, або Кецалькоатля, верховного божества, яке зображували у вигляді змії з пташиними крилами. Храм являє собою дев'ятиярусну піраміду. З чотирьох боків на її верхівку ведуть сходи. Перед ним розташоване велике поле для гри в м'яч. Ця гра була в індіанців майя релігійним ритуалом.

План храмового комплексу в Паленке

У місті Ушмаль зберігся Палац правителя та п'ятиярусний храм, що нині називають Пірамідою Чарівника. Дуже цікавою пам'яткою є прямокутна в плані споруда, яка дістала назву Жіночий монастир. Цілком ймовірно, що тут і справді жили дівчата, присвячені сонячним божествам.

Перелік пам'яток майя можна продовжувати і далі, але ми перервемося, щоб розповісти про долю цієї надзвичайно цікавої цивілізації. Від інків та ацтеків майя відрізняються тим, що в загибелі їхньої держави не винні іспанські конкістадори. Коли європейці досягли американського континенту, міста майя вже кілька століть лежали в руїнах, були вкриті шаром ґрунту і поросли лісом. Занепад цивілізації почався тут десь близько X ст. Причини цього занепаду нині залишаються невідомими. Висуваються версії грандіозної епідемії або виснаження земель, що оброблялися примітивними методами. Деякі історики приводять соціальні причини. Знаходяться археологічні докази того, що в X ст. в індіанських містах вибухнули повстання і змінилася влада. Такі висновки роблять з того, що до вказаної дати належать численні знахідки розбитих скульптур, які зображують одного й того ж персонажа, правителя або бога.

Зовсім не такою давньою є цивілізація ацтеків. Їх предки з'явилися на Мексиканському нагір'ї не раніше XI ст.,

Обсерваторія в Чічен-Іці — так званий «Караколь» («Мушля»)

прийшовши сюди з північного сходу. На володарів могутньої держави вони перетворилися ще пізніше, за часів, що безпосередньо передували іспанському загарбанню. Коли конкістадори з'явилися в межах імперії ацтеків, вона була діючим, досить молодим утворенням. Іспанці побачили тут численні міста, що вражали кількістю населення, зручністю влаштування та пишністю споруд. Особливе враження справляла столиця, що мала назву Теночтитлан.

Чичен-Іца і старий Чиген. План

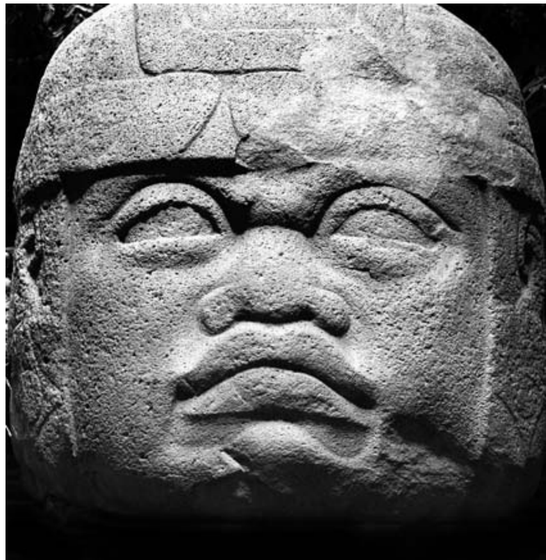

Чічен-Іца. Фрагмент архітектурного ансамблю

Про заснування Теночтитлана існує легенда, ніби ацтеки довго мандрували Мексиканським нагір'ям, рятуючись від ворожих племен. Нарешті вони вийшли до озера, посеред якого був великий острів, і побачили, як на острів спустився орел, що тримав у дзьобі змію. Вирішили, що то є знак від богів, і заснували на острові місто. Це сталося в 1325 р., менше ніж за два століття до відкриття Колумбом Америки. Місто серед озера дістало свою назву від легендарного вождя ацтеків Теноча. Його засновники були неабиякими будівниками. Вони насипали дамби, що з'єднали острів з берегом озера, проклали

Піраміда Чарівника в Ушмалі. IX ст.

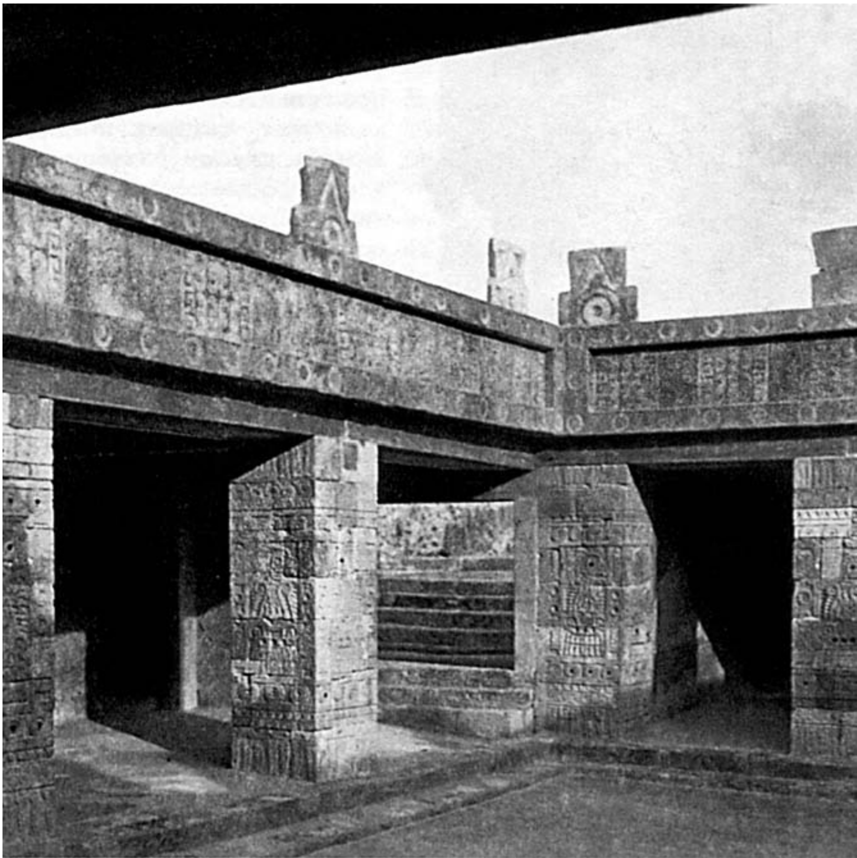
дороги, звели палаци та храми. На жаль, у наш час майже нічого не залишилося від столиці ацтеків. Її територія повністю забудована сучасним містом Мехіко. Лише в плануванні вулиць у центральних районах можна помітити сліди ідіанського будівництва. Який вигляд мав Теночтитлан за часів останнього ацтекського імператора Монтесуми, відомо лише з описів.

«Велетенська голова» (Мексика. VIII—II ст. до н. е.)

За свідченням іспанських авторів, місто мало водопровід і було прорізане численними каналами, що з'єднували різні райони столиці. Священний центр Теночтитлана був оточений стіною, довжина якої становила 500 м. Важливу роль у житті городян відігравала величезна торгова площа.

Мехіко — це не єдине місто, що зберігає в обрисах своїх вулиць плани колишніх індіанських будов. До таких міст належать також Керетаро, Куєрнавака, Мерида, Толука та інші. Археологічні розкопки на території цих міст дають безцінні результати. Не всі знахідки, виявлені на землях колишньої імперії ацтеків, належать саме ацтекській культурі. Є пам'ятки значно більш давні. Деякі належать культурі майя, деякі — іншим народам. Цікавим типом пам'яток, що знаходять на Мексиканському нагір'ї, є велетенські голови, вирізьблені з кам'яного моноліту. Їх розміри в кілька разів перевищують людський зріст. Ці знахідки датуються І тисячоліттям до н. е. За 40 км на північ від Мехіко розташовані руїни Теотіуакана, міста, що досягло найвищого розквіту в середині І тисячоліття н. е., тоді, коли у Старому Світі схилялася до занепаду Римська імперія. Теотіуакан був покинутий мешканцями в VIII ст. У свої найкращі часи місто займало площу 30 кв. км. Нині на цьому

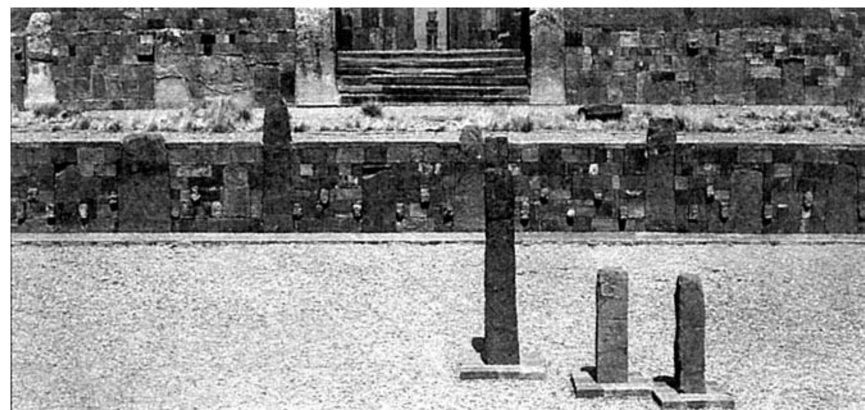
Палац Кецальпапалотля в Теотіуакані

просторі розкидані залишки окремих пам’яток та архітектурних комплексів. Релігійний центр міста був поділений на дві частини. Перша, розташована на підвищенні, на думку деяких археологів, була присвячена небесним богам, Сонцю та Місяцю. Їх символізують дві піраміди, що здіймаються високо над землею. Нижня частина комплексу, присвячена богам землі, являє собою квадрат 400 на 400 м. Забудований він невисокими спорудами, у сприйнятті яких головну роль відіграють горизонтальні лінії. Обидві частини комплексу з’єднує широка вулиця, що є віссю і нижнього, і верхнього архітектурних ансамблів. На думку істориків, весь комплекс є втіленням у камені ідеї, що земна істота може досягнути найвищих висот. Але це є лише припущенням. Адже ацтеки, що володіли Ме-

ксиканським нагір'ям, коли тут з'явилися перші європейці, вже не пам'ятали нічого певного про будівників Теотіуакана. Історія міста обросла численними легендами, які, до того ж, конкістадори не дуже прагнули запам'ятати.

Імперія інків, яка виникла в Південній Америці і поширила свою владу на землі, що нині належать Перу, Еквадору, Чилі, Болівії та Аргентині, була сучасницею ацтекської держави. Але в цієї цивілізації була більш давня попередниця. На межі нашої ери приблизно в цьому районі розвивалася культура Тіуанако, більша частина пам'яток якої розташована високо в Андах.

Саме місто Тіуанако, що дало назву всій культурі, складене з великих кам'яних брил способом сухого мурування. Воно займає площу 450 тис. кв. м. Найбільша будова міста — піраміда Акапана. Вона порівняно невисока, всього 15 м заввишки, але довжина сторони її основи дорівнює 230 м. У піраміді розташований басейн для зберігання води. Ще одна цікава споруда — так звана Каласайя, кам'яна платформа 3 м заввишки, що займає площу 1300 кв. м. Вона оточена чотирикутними кам'яними стовпами, з'єднаними муруванням. На платформі встановлена знаменита Брама Сонця, витесана з єдиної брили. Браму прикрашають скульптура бога в короні з сонячних променів та зображення фантастичних істот — людино-кондорів. Культура Тіуанако проіснувала до другої половини першого

Майдан Каласайя в Тіуанако

Зображення Куско, зроблене іспанцями

тисячоліття н. е. і мала великий вплив на розвиток південноамериканських народів.

Імперія інків, що панувала над величезними територіями, коли в Південній Америці з'явилися конкістадори, була заснована у XIII ст., а великої могутності набрала ще пізніше. Її столицею було місто Куско, що, як і Теночтитлан, звели на місці, вказаному богами. Куско розташований на плоскогір'ї на висоті 3400 м над рівнем моря. Нині це місто існує і зберегло не тільки свою давню назву, але й інкське прямокутне планування вулиць і навіть залишки інкських архітектурних

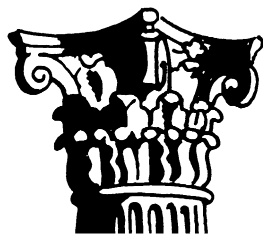
пам'яток: палацу Колькампата та храму Кореканча. Руїни доколумбових споруд можна бачити також у еквадорському місті Куенка. Іншим міським центрам культури інків, таким, як Кіто, Кахамарка та інші, пощастило менше. Вони, хоч і зберегли свої індіанські назви, були повністю перебудовані в колоніальний період і пізніше.

У 1911 р. американський вчений Х. Бінгем відкрив у горах на відстані 75 км від Куско інкське місто, що ніколи не було знайдене конкістадорами і не зазнало руйнування. Воно постраждало лише від часу, покинуте індіанцями, коли вся їхня культура прийшла до занепаду. Це місто називається Мачу-Пікчу. Є підстави думати, що воно було не адміністративним, а релігійним центром, тому місце його розташування і зберіга-

Мачу-Пікчу. Фрагмент архітектурного комплексу

лось у таємниці. Стіни Мачу-Пікчу складені з великим мистецтвом. Різні за розміром кам'яні блоки старанно обтесані і щільно підігнані один до одного. Як і скрізь в містах доколумбової Америки, істотну частину міського краєвиду тут становлять уступчасті платформи. Всі споруди Мачу-Пікчу астрономічно зорієнтовані.

Глава 15

РЕНЕСАНС У ЄВРОПІ

У XIV—XVI ст. у суспільному та культурному житті Європи відбулися істотні зміни, що дістали назву Ренесанс, або Відродження. Загальний інтерес до релігії в цей час зменшується, розвивається світське мистецтво і раціоналістичне наукове мислення. Це супроводжується підвищеним інтересом до історії античності та її культурної спадщини. Спочатку процес торкається лише літератури і філософії, згодом ідеї Ренесансу приходять і в архітектуру.

Ренесанс відбувся майже в усіх країнах Європи, але в одних він почався раніше, а в других пізніше, і виявив він себе порізному. Першою на шляху Відродження була Італія, де античні традиції ніколи не вмирали остаточно. Іноді батьківщину Ренесансу визначають ще точніше. Так, часто називають Флоренцію, місто в Середній Італії.

Починаючи з XI ст. Флоренція була визначним фінансовим центром Європи і центром всіляких ремесел. Наприкінці середньовіччя найпоширенішою в Європі валютою був золотий флорин, який карбували в цьому місті. Багаті і поважні флорентійці дуже дбали про красу і славу свого міста і любили прикрашати його вулиці новими будовами. З цією метою до Флоренції запрошувалися найвідоміші митці, робота яких добре оплачувалася. Звичайною практикою були конкурси на кращий проект тієї чи іншої міської споруди. Не всі майстри, що працювали у Флоренції, приїхали сюди з інших міст, приваблені щедрими винагородами. Флорентійці були талановитим народом, і значна частина славетних художників і архітекторів епохи народилася саме тут. Після того як республіканську форму правління у Флоренції замінила тиранія роду Медичі, умови

для розвитку мистецтв тут не стали гіршими. Двір Медичі став живильним середовищем для багатьох талановитих митців, літераторів, музикантів, художників і, звісно, архітекторів.

Все це, безумовно, не означає, що якби не було Флоренції та двору Медичі, у Європі не було б Ренесансу. У цього культурного явища було багато причин. Це і зміна соціальних умов, поступове руйнування станових бар'єрів, висування на перший план буржуазії з її специфічним світосприйманням. І розширення уяви про світ, викликане численними географічними відкриттями. Адже Ренесанс у Європі майже збігається за часом з так званою епохою Великих географічних відкриттів, коли з карти світу одна за одною зникали білі плями і коли європейці нарешті змогли познайомитись з культурами Америки і Південно-Східної Азії.

Щоправда, на даному етапі ці чужі культури не дуже цікавили європейців. Вони були більше звернені до власного далекого минулого, їх чарувала краса античності. Навіть деякі власні культурні надбання починають сприйматися з презирством. Разом з містичною середньовічною філософією у немилість потрапляє і готична архітектура. До речі, саме в цей час і виникає термін «готика». Первісно ця назва мала зневажливий характер. Готичний — значить, варварський, від назви племені готів, що колись захопили античний Рим.

В епоху Відродження вся антична (грецька та римська) архітектурна спадщина ретельно вивчається. Знову знаходять застосування ордери, забуті за довгі віки середньовіччя. Архітектори Ренесансу намагаються піти ще далі, ніж античні майстри, і розробити ідеальні пропорції для кожного ордера. Вони виміряють окремі деталі найвизначніших античних пам'яток, намагаючись встановити їх середні розміри та пропорції і таким чином створити модель ідеальної архітектурної споруди.

Найбільш зручну і логічну систему розробив архітектор Віньйола. Він запропонував вважати головним мірилом («модулем») ордерів довжину радіуса нижньої частини стовбура колони. Колона тосканського ордера повинна була мати заввишки 14 власних радіусів, доричного — 16, іонічного — 18, корінфського та композитного 20. Для всіх ордерів висота антаблемента повинна була становити четверту частину висоти

колони, а п’єдесталу (якщо він був) — третю частину. Такі ж точні пропорції були встановлені для найдрібніших частин будови. Розміри, які розрахував Віньйола, не відповідають жодному з реально існуючих пам’яток античності. Вони лише дають узагальнююче уявлення архітекторів Ренесансу про ідеальну споруду.

Але повернення майстрів Відродження до античної спадщини було певною мірою умовним. Епоха ставила нові вимоги, і практичне призначення нових споруд відрізнялося від античних. Тому іншими були і конструктивні принципи, вплив грецького і римського мистецтва відчувався передусім у декоративних деталях.

Характерною ознакою епохи Відродження є надання великого значення авторству будь-якого твору, в тому числі і архітектурного. Імена давніх і середньовічних будівельних майстрів відомі нам часто випадково, завдяки збігу обставин. Архітектурні твори Ренесансу пам’ятають за іменами їх творців.

Засновником архітектури італійського Ренесансу вважається Філіппо Брунелескі. Під його керівництвом був збудований купол флорентійського собору Санта Марія дель Фіоре, діаметр якого становить 42 м. Сам собор був зведений раніше, у

Флоренція. Собор Санта Марія дель Фіоре

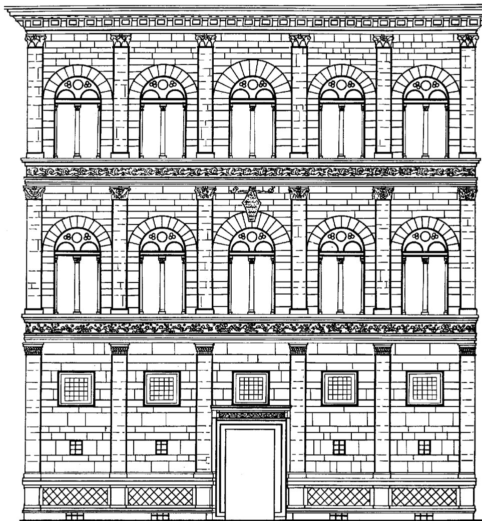
Флоренція. Купол собору Санта Марія дель Фіоре

готичний період. Щоб досягти стилістичної єдності, архітектор надав куполу певної стрілчатості. Купол складають дві паралельні оболонки, що забезпечують його міцність. Іншим знаменитим твором Брунелескі є каплиця сім'ї Пацці — прямокутна в плані споруда, яку прикрашає лоджія, обмежена портиком на шести колонах корінфського ордера. Брунелескі звів у Флоренції також будову дитячого притулку, так званий Оспедале дельї Іноченте. Ця невисока споруда має два поверхи. У дуже простій зовні архітектурі притулку немає ніяких ознак готики. Перший поверх прикрашений аркадою. Кожна арка у першому поверсі відповідає невеликому прямокутному вікну у другому. Це створює простий і чіткий ритм, який є характерною ознакою архітектури Ренесансу. Однією з найвизначніших пам'яток, створених Брунелескі, вважається церква Сан-Лоренцо. Витягнута у плані споруда розділена на три нефи, утворені колонами корінфського ордера. Центральний неф перекритий пласким дахом.

Ще одним видатним представником раннього Ренесансу був Альберті. Під його керівництвом у Флоренції був збудова-

ний палац Ручеллаї. Будова має три поверхи, чітко відокремлені один від одного у фасаді. У більш ранніх спорудах таке відокремлення, типове для Ренесансу, здійснювалося за допомогою каменю різної фактури. Альберті досяг такого самого ефекту, застосовуючи для різних поверхів різні ордери. В архітектурі палацу Ручеллаї повністю відсутня стрілчастість. Перемички над вікнами скрізь мають напівциркулярну форму.

Ренесансна архітектура Північної Італії була більш ошатною і примхливою. Тут велику роль відігравали декоративні деталі, зовнішня обробка поверхні стіни. Серед видатних північних пам'яток можна назвати Лоджію-дель-Консільо (будову муніципальної ради) у Вероні. Другий ярус фасаду Лоджії інкрустований мармуром золотисто-жовтих відтінків. Зразком ренесансного мистецтва є собор у Павії. Але він

Фасад палаццо Ручеллаї у Флоренції. Реконструкція П.Санпаолезі

Палаццо Ручеллау Флоренції. 1446—51 рр.

Лоджія-дель-Консільо у Вероні

нічим не нагадує строгі і урочисті палаци Флоренції. Його фасад так багато оздоблений скульптурою, що створюється враження, ніби це кам'яне мереживо. Подібним до північно-італійського шляхом розвивалася і архітектура Венеції. У другій половині XV ст. тут працювали архітектори П. Ломбардо і М. Кодуччі.

Перше тридцятиріччя XVI ст. увійшло в історію культури під назвою Високий Ренесанс. У цей період архітектурною столицею Європи стає не Флоренція, а Рим. Це пов'язано з підвищенням політичної активності пап, які намагались будь-що піднести свій авторитет, у тому числі і засобами мистецтва. Отже, в столиці християнського світу Римі розгортається широке будівництво. Перебудовується Папський палац, Ватикан. Замість старої базиліки на могилі святого Петра зводиться новий грандіозний собор.

Першим архітектором собору святого Петра був Донато Анджело Браманте, якого вважають батьком архітектури Високого Відродження. За створеним ним проектом храм повинен був являти собою в плані квадрат з накладеним на нього грецьким хрестом з рівними кінцями. Центральний купол повинен був перевищувати своїми розмірами купол Пантеону.

Площа Свободи і Папський палац

Навкруги Браманте хотів згрупувати бічні вежі і напівкуполи апсид. Але великий архітектор помер, встигнувши лише розпочати будівництво собору. Про його творчість більш повне уявлення можуть дати палаци Ватикану, перебудову якого він здійснив.

Щодо будівництва собору святого Петра, то його продовжив Мікеланджело. Під його керівництвом собор став більш монументальним, дрібні декоративні деталі зникли. Але й Мікеланджело не пощастило остаточно завершити будівництво. На початку XVII ст. він був перебудований ще раз. Архітектор Карло Мадерна висунув уперед вхідну частину будови. Через це величний купол був посунутий на другий план. Нині його можна бачити лише на значній відстані від храму.

На щастя, геній Мікеланджело ми можемо оцінити і за іншими його творами. Так, йому належить задум внутрішнього оздоблення флорентійської церкви Сан-Лоренцо, збудованої раніше Брунелескі, в тому числі і скульптурне оздоблення саркофага флорентійських правителів — Лоренцо і Джуліано Медичі. У комплексі церкви за проектом Мікеланджело була зведена будова бібліотеки — Лауренціана. Багато мистецтвознавців зауважують, що, вирішуючи архітектурні завдання, Мі-

келанджело залишався передусім скульптором і використовував засоби, що були більш притаманні скульптурі, ніж архітектурі. Блискуче обізнаний з теорією ордерів, він не боявся порушувати всі канони, щоб досягти більшої виразності. Тому архітектурні витвори Мікеланджело не можна вважати зразком чистого ренесансного стилю.

В архітектурі пізнього Відродження можна визначити дві протилежні тенденції. Перша йшла в бік подальшого розвитку монументалізму, академічної строгості, друга — в бік росту декоративності. Видатними майстрами цього періоду були вже згаданий нами Джакомо да Віньйола і Андреа Палладіо. Найвідоміші твори Віньйоли — церква Іль-Джезу в Римі та вілла папи Юлія III.

На відміну від більшості майстрів Відродження, Андреа Палладіо творив виключно в себе на батьківщині у невеличкому північноіталійському місті Віченці. Але саме його твори зробили це місто всесвітньо відомим. Палладіо збудував у самому місті кілька палаців і вілли поблизу нього. Скрізь у його творчості використовуються античні ордери, споруди вра-

Віньйола. Церква Іль-Джезу в Римі. 1568—1584 рр.

жають гармонією своїх пропорцій. Винаходом Палладіо є так зване палладіанське вікно — три віконні пройоми розташовані поруч. Центральний пройом має зверху напівциркульне перекриття, бічні — прямі. Ідеї Палладіо мали великий вплив на розвиток класицизму у XVIII — першій половині XIX ст. Цей архітектор мав багато послідовників.

У французькій архітектурі перші ознаки Ренесансу з'являються на сто років пізніше, ніж в італійській. Тут не поспішають відходити від улюбленої готики. Зміни хоч і відбуваються, проте не мають такого радикального характеру, як в Італії. Типовими пам'ятками французької ренесансної архітектури є замок Шамбор на Луарі, ансамбль королівського парку Фонтенбло, перебудований у XVI ст. королівський палац Лувр. У своїх основних рисах ці пам'ятки нагадують замкову архітектуру попереднього періоду, але, придивившись уважно, можна помітити, що вони не призначені для того, щоб ви-

Лоджія Капитаніо. Віченца

Палаццо К'єрикаті. Віченца

тримувати облогу. Масивні стіни фасадів прорізають великі вікна, розташовані низько над підлогою кожного поверху.

Епоха Відродження в усій Європі пов'язана з підвищенням активності міського життя. У Франції в цей період зводяться численні ратуші, будови міського самоуправління. Їх архітектурі притаманні типові ренесансні ознаки — чіткий поділ на поверхи та застосування на кожному поверсі ордерної системи.

Ще пізніше ренесансні ідеї досягли Англії. Але після того, як це сталося, англійські архітектори, на відміну від французьких, дуже швидко відмовилися від традицій фортифікаційного будівництва. У Франції довго зберігаються замкнені споруди з внутрішніми дворами. В Англії починають будувати замки, що нагадують у плані літеру Н. Як правило, їх роблять триповерховими, у другому поверсі центральної частини влаштовують галереї з портретами предків. Вхід безпосередньо пов'язаний з холом — великим приміщенням, що правило за вестибюль і водночас зал для святкування урочистих подій. Житлові приміщення розміщувалися в бічних частинах будови.

У деяких англійських замках площа вікон на фасадах перевищує площу стін, що взагалі характерно для готичного стилю. Вікна тут не такі, як у Франції. Вони мають квадратну форму або навіть витягнуті горизонтально, тобто ширина в них перевищує висоту. Складні хрестовини служать каркасом для різнокольорових вітражів, що також є залишком готики. Типово

Замок Chenonceaux

Ескоріал. Загальний вигляд

ренесансною ознакою є строга симетрія будови, чіткий поділ фасаду на поверхи, застосування в побудові кожного поверху ордерної системи.

Найяскравішим представником англійського Відродження був архітектор Ініго Джонс, що на початку XVII ст. збудував королівський палац Уайтхолл у Лондоні та Віллу королеви у Грінвічі. На стиль архітектурних споруд Ініго Джонса великий вплив мали твори Андреа Палладіо. До речі, саме Джонсові людство зобов'язане багатьом відомостям про Стоунхендж, про який ми розповідали на початку цієї книги. Свого часу Джонс докладно вивчав цю пам'ятку, замальовував її та намагався на папері відтворити її первісний вигляд.

Яскраве втілення знайшли ідеї Ренесансу в архітектурі Нідерландів, де міське життя було таким же активним, як і в Італії. Період Відродження охоплює тут XVI ст. Щоправда, нідерландські будівельні майстри, на відміну від італійських, не мали перед очима зразків античної спадщини і не могли на неї безпосередньо спиратися. Та сама психологічна атмосфера епохи Відродження в цій країні великих торговельних міст, пов'язаних торговельними шляхами з усім цивілізованим і навіть не дуже цивілізованим світом, була тут виражена дуже яскраво.

Більша частина архітектурних пам'яток Нідерландів — це ратуші, будови цехів, навіть житлові будинки багатих городян. Будування замків у період, що нас цікавить, було дуже обмеженим.

Ренесансні міські будови в Нідерландах, як правило, займали ділянки, на яких раніше стояли готичні споруди. Тому, як і в середньовіччя, вони були сильно витягнуті вгору, мали 5—6 поверхів. Тут, як і скрізь в епоху Відродження, можна спостерігати чіткий поділ фасаду на горизонтальні яруси. Фасад вінчає дуже загострений фронтон, що є зрізом високого двосхилого даху. Іноді фронтон теж буває поділений на дватри яруси. Найвизначнішими пам'ятками ренесансної архітектури в Нідерландах вважаються ратуша в Антверпені (архітектор Корнеліс Флоріс) та будова М'ясного ринку в Гарлемі (архітектор Лівен де Кей).

Архітектурний стиль Іспанії завжди, у тому числі і в епоху Відродження, мав свої особливості. Це пояснюється і впливом мистецтва арабів, під владою яких довго перебувала країна, і тими можливостями, які давало відкриття Нового Світу. Протягом XVI ст. в Іспанію везли золото з американських колоній. Це давало можливість відбудовувати іспанські міста з нечуваною пишністю.

Першим проявом Ренесансу в іспанській архітектурі став так званий стиль платереско. Слово це означає ювелірну май-

Ескоріал. Західний фасад

Каплиця Боїмів. Фасад

Каплиця Боїмів. Плафон

стерність. Таку назву цей архітектурний стиль дістав тому, що фасади оздоблювалися таким тонким та філігранним орнаментом, що будова була більше схожа на ювелірну прикрасу, ніж на архітектурну пам'ятку. Кам'яне мереживо вкривало фасад до самого даху. Типовим зразком стилю платереско є будова ратуші в Севільї, зведена у 1527—1534 рр. архітектором та скульптором Дієго де Ріаньо.

Монументальний напрямок у ренесансній архітектурі представляв в Іспанії Хуан Батиста де Ерера, головним витвором якого є Ескоріал — резиденція короля Філіппа II. Ескоріал нічим не нагадує ті приміські палаци для розваг, що так любили зводити французькі королі. Це — палац-монастир, суворий та величний. У плані він являє собою прямокутник. Стіни,

складені з сірого граніту, прорізані великими вікнами. Всередині Ескоріал поділений на окремі двори. Над усією спорудою панує купол собору св. Лаврентія. Королівські покої займали тут небагато місця порівняно з монастирськими будовами. Похмурий король Філіпп, що заслужив собі ім'я Кривавий, любив оточувати себе ченцями. Але позбавлений примхливої розкоші Ескоріал став символом могутності Іспанської держави і увійшов до скарбниці світової архітектури.

У східнослов'янських землях Ренесанс відчувався слабко. Східні слов'яни мали свій власний, часом дуже своєрідний шлях культурного розвитку, і їхня ар-

Каплиця Боїмів. Фрагмент фасаду

хітектура мала свої особливості. Але це не означає, що тут взагалі немає ренесансних пам'яток. Дещо тут створили майстри, запрошені із Західної Європи, дещо було перейняте місцевими архітекторами. В архітектурі західнослов'янських міст риси Відродження виявлені досить яскраво.

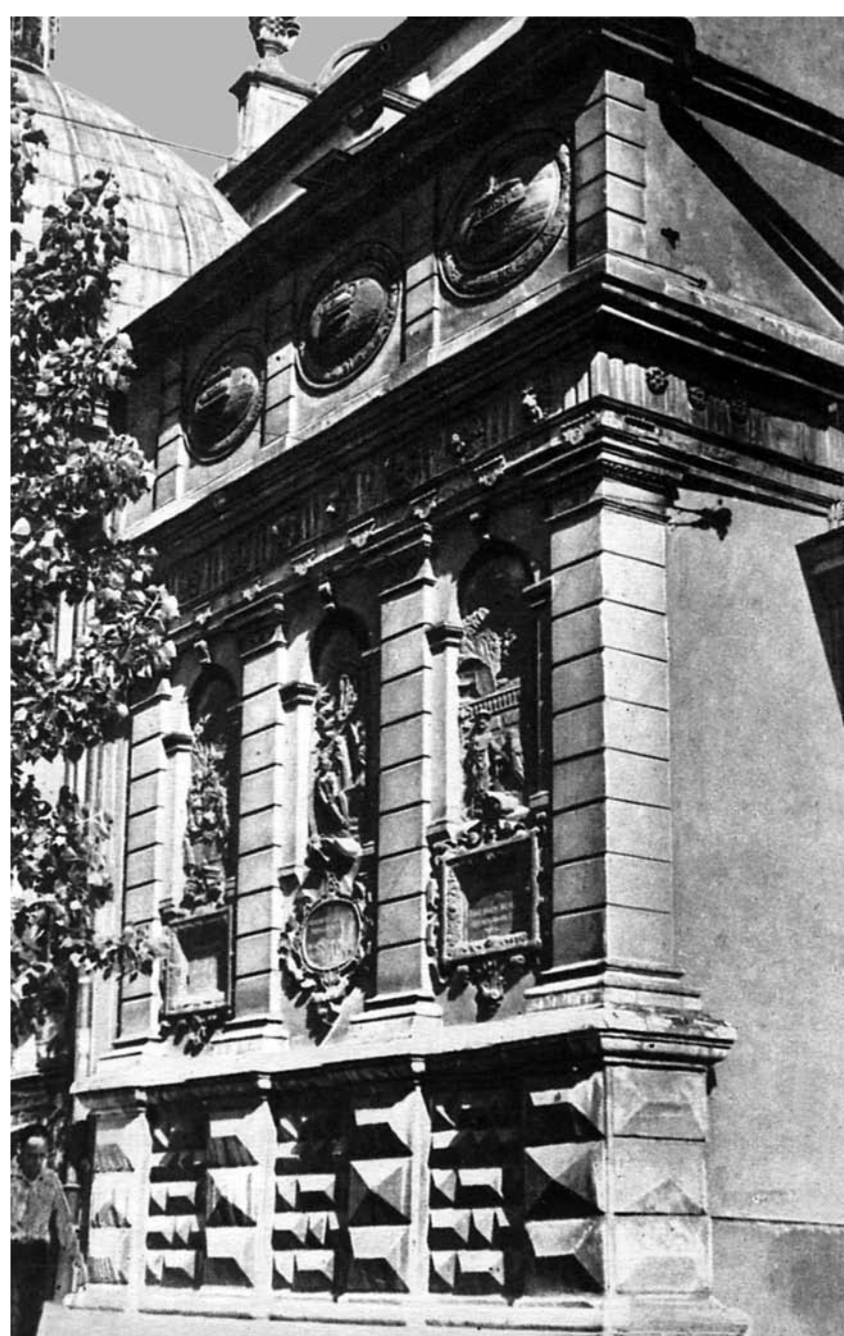
Каплиці Камп'янів та Боїмів у Львові

Деякі пам'ятки ренесансного стилю можна бачити у Львові. Серед них найбільш відомі дві каплиці, розташовані у вузькій вулиці позаду міського кафедрального собору. Це каплиці Камп'янів та Боїмів, що були родинними усипальницями. Перша з цих двох пам'яток почала зводитися в останні роки XVI ст. за наказом Мартина Камп'яна, найвпливовішого городянина Львова, що був у ньому повновладним володарем. Ім'я архітектора — Павло Римлянин — свідчить про його італійське походження. Каплиця має всі ознаки італійської ренесансної споруди: чіткий поділ фасаду на яруси, гармонійне узгодження всіх конструктивних частин. Фасад каплиці оздоблений рельєфами і більш дрібними декоративними деталями. Взагалі, зовнішній вигляд каплиці Камп'янів більше нагадує зразки світської архітектури, ніж культові споруди.

Усередині каплиця оздоблена різьбою. Вівтар прикрашають фігури святих Петра і Павла, виконані скульптором Генріхом Горстом. На бокових стінах можна бачити рельєфні портрети Павла та Мартина Камп'янів в оточенні отців церкви. Автором цих зображень є видатний художник Йоганн Пфістер. Плафон каплиці розписав Станіслав Строїнський.

Попри велику кількість декоративних деталей каплиця Камп'янів справляє ясне, строге і навіть холоднувате враження. Розташована поруч каплиця Боїмів здається значно більш ошатною і примхливою.

Каплиця Боїмів була споруджена в 1609—1617 рр. За зразок їй правили не італійські споруди, а ренесансні пам'ятки Північної Європи. Але вплив західного мистецтва не завадив будівникові каплиці створити абсолютно оригінальну пам'ятку. На превеликий жаль, ім'я архітектора до нас не дійшло. Існує припущення, що це був Андрій Бемер. Щодо імені замовника, ним був Георгій Боїм, багатий купець, що прибув до Львова з

Каплиця Камп'янів. Фасад

Угорщини. І він сам, і вся його родина були поховані в цій каплиці.

Каплиця являє собою центричну, квадратну в плані споруду, перекриту куполом. Вона зовсім невисока і нині стоїть не окремо, а в ряді інших будов, однак відразу привертає до себе увагу завдяки своєму фасаду. Цей фасад чорного кольору справляє враження суцільного мережива. Від землі до купола його вкривають рельєфні зображення. Їх сюжет релігійний. Це розповідь про останні дні земного життя Христа. Але окремі фігури сприймаються не відразу. Спочатку помічаєш просто примхливу візерунчасту поверхню. Фасад розділений карнизом на два яруси. Яруси, у свою чергу, поділені на окремі частини напівколонами, що виступають зі стіни. Але це вважають не так впливом західноєвропейського ренесансного стилю, скільки естетики східнослов'янського іконостаса, який ніби перенесли з середини споруди на її фасад.

Втім, інтер'єр каплиці справляє не менше враження, ніж її фасад. Тут теж можна бачити численні рельєфи, що втілюють релігійні сюжети і портрети членів родини Боїмів. Особливу увагу привертає склепіння купола. Його вкривають ряди кесонів, які вміщують зображення отців церкви, пророків та янголів. Автором значної частини скульптурних прикрас каплиці Боїмів, як і каплиці Камп'янів, був Йоганн Пфістер.

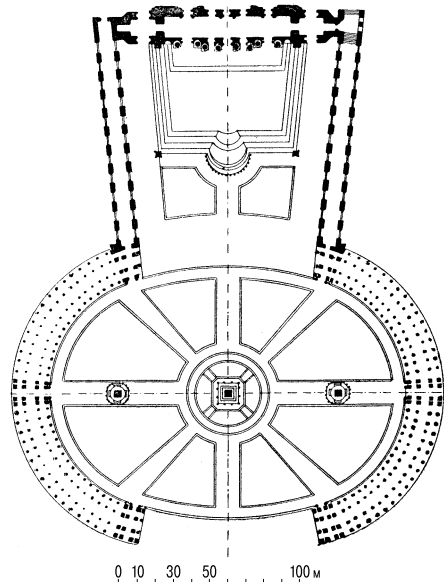

Глава 16

ДОБА БАРОКО

У XVII — на початку XVIII ст. в Європі формується архітектурний стиль, що дістав назву бароко. Дехто вважає, що основи цього стилю заклав ще Мікеланджело. Він любив вільно поводитися з пропорціями і підходити до архітектурної споруди як до різновиду скульптури. У барочній архітектурі такий підхід стає скоріше правилом, ніж винятком. Архітектурні ансамблі стають асиметричними, у планах споруд з'являються вигнуті лінії й овали. На фасадах багато відверто декоративних

Площа перед собором святого Петра в Римі

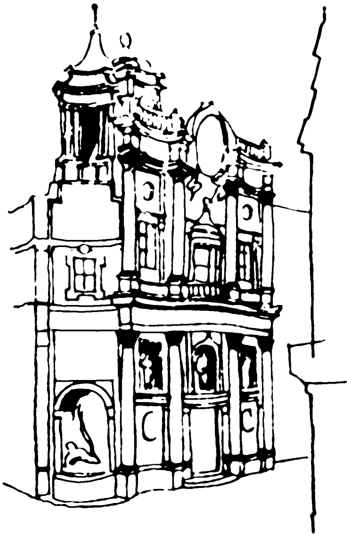

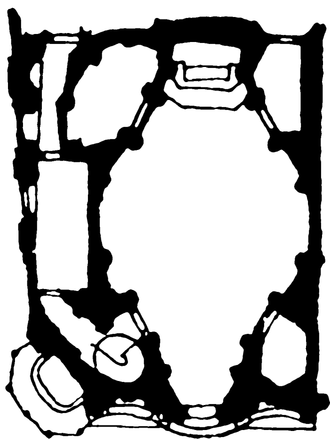
Площа перед собором святого Петра в Римі. План

деталей, інколи вони зовсім ховають під собою ті частини будови, що мають конструктивне навантаження. Часом буває дуже важко вгадати за зовнішнім виглядом, якою є будова зсередини. Велику роль у зовнішньому вигляді пам'яток стилю бароко відіграє скульптура, пластичний орнамент та монументальний живопис. В епоху бароко набула особливої популярності та одержала новий розвиток паркова архітектура, склалися різні типи парків.

Крім спільних для всіх європейських країн архітектурних рис, пам'ятки стилю бароко мали свої особливі риси в кожній країні. У XVII ст. Італія вже не була економічним центром Європи. Відкриття та освоєння американського континенту і вихід європейців на простір Світового океану спричинили до корінної зміни торговельних шляхів. Усі вони тепер були зв'язані не з Середземним морем, а з Атлантичним океаном, що, у свою чергу, викликало занепад італійських міст. Попри все, Італія протягом якогось часу ще зберігала позиції культурного лідера і в епоху бароко зробила свій внесок у скарбницю світової архітектури. Тут працювали такі майстри, як Л. Берніні, Г. Гваріні, Ф. Бороміні, К. Райнальді та інші. Під керівництвом Берніні остаточно завершується будівництво собору святого Петра в Римі, головного храму католицького світу. Він також створив грандіозну колонаду, що оточує майдан перед собором. В епоху Ренесансу майдан зробили б прямокутним, Берніні ж надає йому форму овала, доповненого трапецією.

Збудована Франческо Бороміні церква Сан-Карло в Римі має в плані навіть не правильний овал, а складну фігуру, що за формою нагадує два повернені один до одного дзвони. Таким чином, стіни церкви мають вигини, що нагадують хвилі. Вся споруда увінчана овальним куполом.

Рим. Церква Сан-Карло біля чотирьох фонтанів. Загальний вигляд і план

Гваріно Гваріні, що працював у місті Турині, любив використовувати у своїх витворах мавританські (арабські) мотиви, якими він пройнявся в молоді роки, коли був на Сицилії.

У XVII ст. в Італії будується особливо багато вілл, і виникає особливий тип парку, що дістав у архітектурі назву італійського. Основною ознакою такого парку є наявність єдиної осі, вздовж якої розміщуються паркові споруди. Парк повинен бути розташований на рельєфі, що поступово знижується. Часто в ньому влаштовують водяний каскад.

У Франції будівництво у стилі бароко велось широко за часів правління королів Людовика XIII та Людовика XIV, відомих усім якщо не з серйозних історичних книжок, то принаймні з романів Олександра Дюма та з серіалу про Анжеліку. У стилі бароко була збудована королівська резиденція Версаль та замок Во де Віконт, що належав могутньому міністрові фінансів молодого Людовика XIV, Фуке. Найвідомішими французькими архітекторами цього періоду були Ж. Лемерсьє, Л. Лево, Ф. Мансар та Ж. Мансар. Французькому бароко притаманні певні суперечності між зовнішнім виглядом будови і його внутрішнім вбранням. Фасади були досить строгими і симетричними, а кімнати вбиралися примхливо й розкішно. Французькі парки відрізнялися тим, що краєвид в них повністю створюва-

Версаль. Палац. Загальний вигляд садово-паркового фасаду

Версаль

Версаль. Малий Тріанон

вся штучно і нічим не нагадував природний. Парк мав регулярне планування, дерева в ньому підстригалися. Центром грандіозного Версальського парку були королівські покої, до них сходилися всі алеї. Свого часу французький тип парку набув великої популярності і в інших країнах, у тому числі і в Росії.

Сприятливі умови для розвитку бароко виникли в Іспанії. Започаткований тут стиль був настільки ошатний, що його почали називати не бароко, а ультрабароко. Найвідомішим іспанським архітектором цього періоду був Х. Чурригера. Створені ним і його учнями будови відокремили в стиль, що має навіть свою назву — чурригереск. Його характерною ознакою є велика насиченість декоративними деталями. Зразками такої архітектури є парадний двір Єзуїтської колегії в місті Саламанка і бу-

дова картезіанського монастиря Чертози в Гранаді.

Версаль. Каскад фонтана

Пам'ятками стилю бароко багата така країна, як Бельгія. Їх створення пов'язане з діяльністю великого художника Рубенса та його учнів. У сусідній Голландії бароко, навпаки, було мало розвинене, його художні засоби більше наближалися до класицизму, про який ми розповімо далі. «Класицистичним» називають і англійське бароко. Але головна церква Лондона — собор святого Павла, належить саме до цього стилю. Барочна архітектура Німеччини розвинулася досить пізно, через те що XVII століття тут — час великих соціальних зрушень. Протягом тривалого часу країна не могла піднятися з руїн після Тридцятилітньої війни. Бароко прийшло сюди тільки на початку XVIII ст., але його розвиток дав надзвичайно цікаві архітектурні пам'ятки. В різних регіонах вони різні. На заході в них відчувається вплив французького, на півночі нідерландського архітектурного стилю. Свій внесок у розвиток німецького бароко зробили і емігранти-італійці. Різноманітність стилів викликана також політичною роздрібненістю Німеччини, адже в цей час вона являла собою велику кількість фактично незалежних князівств. Одні князівства були досить великими, інші — зовсім дрібними. Чудові пам'ятки в стилі бароко можна бачити в головному місті Баварії Мюнхені та у столиці Саксонії Дрездені. У Дрездені знаходиться один з найвідоміших у світі зразків архітектури бароко — замок Цвінгер, створений архітектором М. Д. Пепельманом для саксонського курфюрста. Ще одна видатна пам'ятка німецького бароко — палац єпископа Шернборна у Вюрцбурзі (Франконія). Палац був зведений під керівництвом архітектора Б. Неймана.

Цікаві зразки бароко дала людству Австрія. Серед них церква св. Карла Борромея, найбільша церква у Відні. Її збудував

Собор святого Павла у Лондоні

архітектор І. Фішер. Інша видатна пам'ятка Відня — Верхній Бельведерський палац, зведений архітектором І. Гільдебрантом. Дуже багата в цей період архітектура Чехії. Перлинами світової архітектури є такі пам'ятки, як палац графа Черні у Празі та церква святого Микулоша, побудована архітектором К. І. Динценгофером.

Замок Цвінгер у Дрездені. Фрагмент

Саме в період панування бароко в Західній та Центральній Європі завершилася довга культурна ізоляція Росії. За царювання Петра I загальноєвропейські архітектурні норми прийшли у молоду Російську імперію разом з іноземними майстрами, яких охоче запрошував до своєї держави цар-реформатор.

Замок Цвінгер у Дрездені. Фрагмент

Замок Цвінгер у Дрездені. Загальний вигляд

Російське бароко має, проте, деякі характерні риси, що відрізняють його від бароко західноєвропейського. Декоративні деталі знаходяться тут у більшій відповідності з конструктивними деталями. У плані не зустрічається вигнутих ліній, найулюбленішою фігурою тут є прямокутник. Характерною рисою російського бароко є яскраве зовнішнє розфарбування будов. Їх стіни вкривали штукатуркою, якій надавали жовтого, зеленувато-блакитного або навіть густо-червоного кольору. Декоративні деталі, що виступали з площини стіни, робили з гіпсу і фарбували білою фарбою. У російському (і українському) бароко помітний вплив не лише західної архітектури відповідного стилю, а й слов'янської «візерунчастості» XVII ст. Певне зближення східнослов'янського і західноєвропейського стилів спостерігалося й за часів, що безпосередньо передували царюванню Петра. Слов'янське бароко спочатку поширилося в Україні і до росіян прийшло після її приєднання. У післяпет-

Відень. Церква Карла Борромея

Прага. Купол і башта церкви св. Миколая. 1736—55 рр.

Прага. Палац Міхни із Вацинова. Нині — «Тиршів дім». 1640—50 рр.

Прага. Великий зал у Валленштейнівському палаці. 1625—30 рр.

рівський період російське бароко стає менш самобутнім, наближається до класичних зразків. Найвидатнішим архітектором цього періоду вважається Ф. Растреллі.

Прага. Sala terrena та альтанка в Коловратському саду. Близько 1785 р.

Собор святого Юра у Львові

Яскравим зразком стилю бароко є церква святого Юра, зведена у XVIII ст. у Львові, на Юрській горі. Перша церква була збудована на цьому місті ще в XIII ст., майже одразу після заснування міста, за наказом самого князя Лева. Вона була дерев'яною. У XIV ст. її замінила кам'яна споруда. Але церква була невеликою, а місто швидко росло, перетворюючись на значний культурний та торговельний центр. Для його оздоблення запрошували відомих архітекторів. У 1746 р. стару церкву розібрали, а на її місці почали будувати новий архітектурний комплекс. Будівельними роботами керував архітектор Б. Меретині, що приїхав до Львова в 30-ті роки залишився там на все життя.

Київ. Андріївськая церква. 1747—1753 рр. Архітектор Ф. Б. Растреллі

Собор св. Юра у Львові

Основна будова собору має в плані грецький хрест з рівними кінцями. Над перехрестям здіймається купол. З усіх боків собор огинає карниз, що закруглюється на кутах. Утворюється м'яка хвилеподібна лінія. Такі лінії, як відомо, є характерною ознакою архітектури стилю бароко.

Головний вхід до церкви оздоблений аркою, по боках якої стоять скульптури двох архієреїв — Лева та Афанасія. Над входом встановлена чудова скульптура святого Юра-змієборця (так на Західній Україні називають святого Георгія, переможця дракона). Фігура святого, що перемагає змія, виконана прекрасним скульптором Й. Пінзелем.

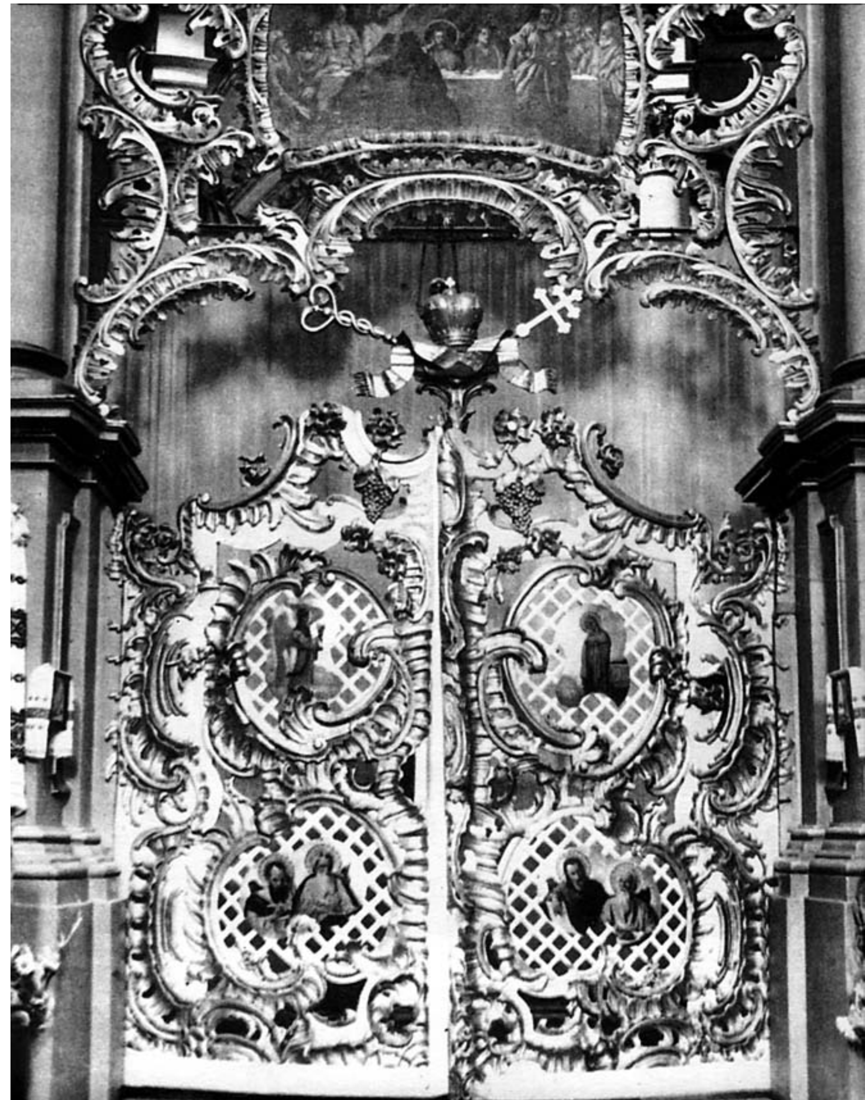
Вхідні ворота собору прикрашають алегоричні скульптури, створені М. Філевичем. Дві фігури зображують православну й католицьку церкви, дві інші — Віру й Надію. По боках від сходів, що ведуть до собору, розташовані вісім фігур, які символі-

Собор св. Юра. Вхідні ворота

зують всілякі людські чесноти. У 1772 р. до ансамблю був доданий будинок митрополита. Тоді ж весь ансамбль був оточений загальним муром.

Не менш цікавим є інтер’єр собору. Тут можна бачити ікони видатних художників Юрія Радивілівського та Луки Далинського. Простір за вівтарем прикрашає картина «Проповідь Христа», створена художником Ф. Смуглевичем. Будівництво

Царські врата в соборі св. Юра

собору закінчилось у 1769 р., всього ансамблю, як уже було сказано, у 1772 р., а робота по оздобленню інтер'єра продовжувалася до 1780 р. Зовні собор вкриває жовтувато-рожева штукатурка. Це яскраве розфарбування чудово гармонує з зеленими деревами, які оточують собор. Зазначимо, що яскравість барв у оздобленні храмів більш притаманна східнослов'янській архітектурі, ніж західній.

Глава 17

ДОБА КЛАСИЦИЗМУ

З середини XVIII ст. можна спостерігати значне поновлення загального інтересу до античної спадщини. Стиль бароко вже здається багатьом надто примхливим і навіть вульгарним. Зразком гарного смаку знов стає антична простота і почуття міри. Провідником нових архітектурних ідей і цього разу стає Італія. Але тепер її провідна роль має дещо інший характер. Раніше вона давала зразки для наслідування, тепер тут створюється переважно теорія архітектури. У Римі живуть і працюють провідні архітектори, такі як Піранезі, Вінкельман, Лессинг. Щодо практичного втілення їхніх ідей, то на даний момент політичні умови в Італії не сприяли великому будівництву. Тому

Театр Ла Скала в Мілані. Загальний вигляд

Театр Ла Скала в Мілані. Інтер'єр залу глядачів

пам'яток класицизму в Італії небагато. Все ж таки можна назвати будову театру Делла Скала в Мілані (архітектор Дж. Пьєрмаріні) та церкву Санта Марія дель Пріорато в Римі, зведену за проектом Піронезі.

Сприйняття майстрами XVIII ст. античної спадщини, як правило, не було безпосереднім. За зразки їм правили витвори архітекторів Ренесансу, і передусім Андреа Палладіо. Споруди, що їх називають палладіанськими, з'являються в різних країнах Європи. Особливо багато палладіанців було серед англійських архітекторів. Один з найбільш яскравих — В. Кент, який звів замок Холькхем. Замок складається з головного корпусу, де розташовані парадні приміщення, і чотирьох житлових павільйонів, що з'єднані з головним корпусом невеликими галереями. Споруда не має зайвих декоративних деталей. Найбільше,

Присадибний будинок (південний фасад) Холкем-хол у Норфолку (Англія). 1734 р.

що дозволяє собі архітектор, — скромний портик і простий карниз. В інтер'єрі є ніші для статуй та кесони на стелі. У найбільш урочистих приміщеннях зведені колони.

Вільям Кент є також винахідником англійського ландшафтного парку. На відміну від французького, англійський парк наслідує мальовничу дику природу.

XVIII ст. в Англії — час заснування й відродження численних курортних містечок на морському узбережжі та поблизу мінеральних джерел, таких як Бат, Борнмут або Брайтон.

Бранденбурзька брама в Берліні

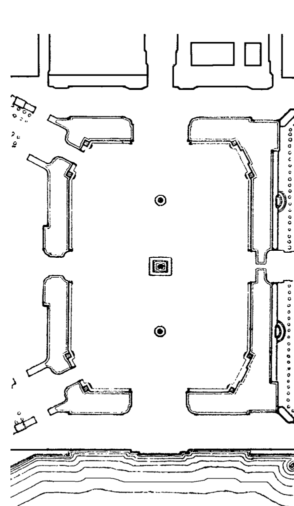
При будуванні цих містечок нерідко працювали відомі архітектори. Так, є відомим архітектурний ансамбль Бату, створений архітекторами Джоном Вудом-старшим та Джоном Вудом-молодшим. У курортному будівництві англійці теж, як не дивно, віддавали перевагу класицизмові.

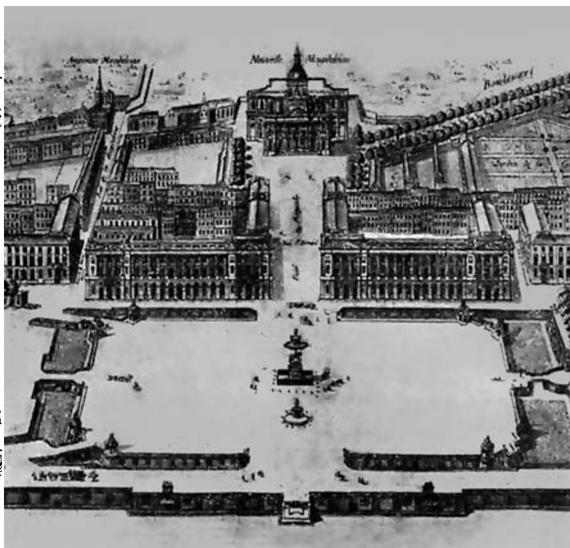

Англійський банк. Лондон.

Першою строго класицистичною спорудою в Німеччині стала Бранденбурзька брама, зведена в Берліні архітектором К. Ланггансом у 1788—1791 рр. Зразком для свого витвору Ланґганс узяв афінські Пропілеї. Найяскравішим представником німецького класицизму вважається К. Ф. Шинкель, що спроектував Берлінський драматичний театр.

Широко велося будівництво в класицистичному стилі у Франції. Тут класицизм часто називають стилем Людовика XVI.

Перспектива площі Людовика XV за проектом Габріеля. 1755—63 рр. У центрі — кінний монумент Людовика XV роботи Бушардона

Париж. Пантеон. 1755—81 рр.

«Першим архітектором короля» був у цей час Ж. А. Габріель, що створив у Парижі ансамбль майдану Згоди (спочатку майдан носив ім’я Людовика XV). Характерною ознакою стилю є відкритість майдану. Він забудований лише з одного боку, другим боком виходить до Сени, ще з двох боків його обмежують зелені насадження. Ансамбль майдану формують дві симетричні будови: Військове та Морське міністерства, розділені Королівською вулицею. Спочатку в центрі майдану була встановлена кінна королівська статуя, яку зняли в роки Великої Французької революції. Тепер на цьому місці знаходиться обеліск.

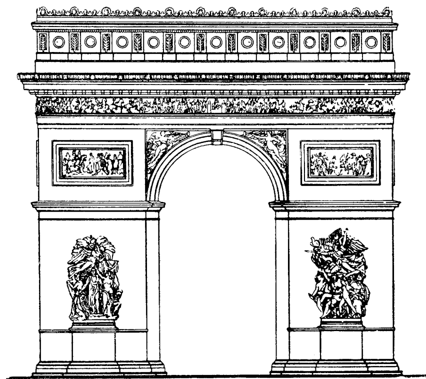
Іншим відомим витвором Габріеля є павільйон версальського парку Малий Тріанон. Це невелика, але дуже гармонійна споруда, квадратна в плані.

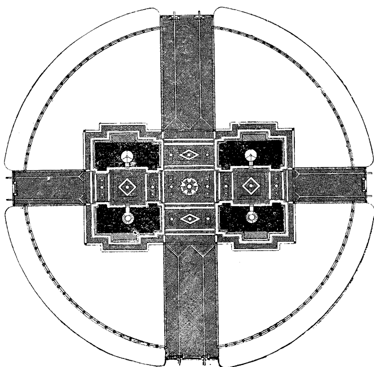
Типовими зразками класицизму є церква св. Женев’єви в Парижі, зведена за проектом архітектора Ж. Ж. Суфло, що згодом була перероблена в Пантеон, місце поховання великих людей Франції. Після перебудови класицистичні моменти в зовнішньому вигляді будови стали ще помітнішими.

Вісімнадцяте століття, як відомо, завершилося Великою Французькою революцією, внаслідок чого архітектурне будівництво в цій країні було на деякий час припинено. З приходом до влади в 1801 р. Наполеона Бонапарта почався новий період

Площа Зірки у Парижі. У центрі — Тріумфальна арка

в історії країни і всієї Європи, що потягло за собою певні зміни в архітектурному стилі. Щоправда, ці зміни не були надто радикальними. В основу нового стилю лягли класицистичні принципи й античні зразки. Проте характер мистецтва трохи змінився. Якщо ранній класицизм можна порівняти з архітектурою Греції та республіканського Риму, то архітектурні пам'ятки наполеонівського часу більше нагадують Рим періоду пізньої ім-

Фасад Тріумфальної арки на площі Зірки. План площі

Вандомська колона в Парижі

«Камеронова галерея» в Царському Селі (нині м. Пушкін)

перії. Новий стиль дістав назву ампір, тобто «імперський».

Дуже яскравими є пам'ятки російського класицизму. У другій половині XVIII ст. цей стиль майже зовсім витіснив у Росії бароко. Архітектурні комплекси приміських імператорських резиденцій, таких як Павловськ, Царське Село, Гатчина, починають будуватися в барочному стилі, а завершуються в класицистичному. Найвидатнішим архітектором, що працював над створенням цих ансамблів, був Камерон, шотландець за походженням. Столиця молодої імперії — Петербург теж поступово набирає не лише пишного, а строгого та урочистого вигляду. У 1772 р. тут закінчили будівництво Академії Мистецтв (архітектори О. Кокоринов і Деламот) та Мармурового палацу (архітектор А. Рінальді). Зведення цих двох споруд ознаменувало перехід до класи-

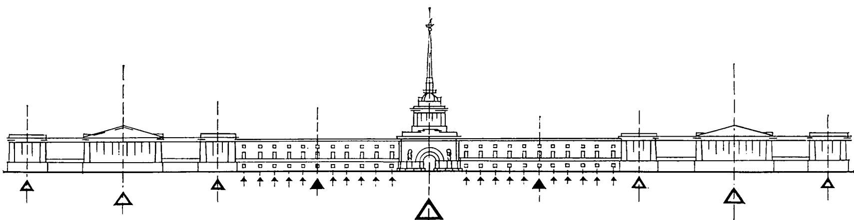

Будівля Головного адміралтейства. Санкт-Петербург

цизму. Трохи пізніше архітектором І. Старовим зводиться знаменитий Таврійський палац та Троїцький собор Александро-Невської лаври. Архітектор Кваренгі звів у Петербурзі та поблизу нього такі пам’ятки як Ермітажний театр, Анічків палац, Кінногвардійський манеж, будову Академії наук, Александровський палац у Царському Селі та ін. Його творінням є також знаменитий Смольний інститут, що був спочатку навчальним закладом, де виховували дівчат з найвідоміших родин, а потім перетворився на бойовий штаб більшовистської партії.

Арка Генерального штабу. Санкт-Петербург

В цей час у Москві працювали два визначних архітектори — В. Баженов та М. Казаков. На жаль, більша частина витворів Баженова не збереглася. Казакову пощастило більше. За його проектами були зведені будова Московського Сенату, Рум’ян-

Будівля Головного адміралтейства, Санкт-Петербург. Схема фасаду

цевська бібліотека, будинок Долгорукого (у радянські часи — Будинок Спілок) зі знаменитим Колонним залом.

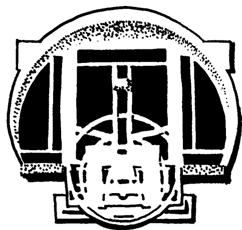
У XIX ст., за часів царювання Олександра I, починається новий етап розвитку російського класицизму. Споруди стають ще більш монументальними, строгими та урочистими. Найяскравішим представником цього стилю став А. Н. Вороніхін, що звів у Петербурзі Казанський собор. Варто згадати також А. Захарова, витвором якого є будова Адміралтейства. Стосовно російської архітектури початку XIX ст. також іноді вживають назву ампір. «Сталінським ампіром» називають монументальну радянську архітектуру 40—50-х рр. Її зразками є будови готелів, що здіймають свої шпилі над Москвою. У XVIII—XIX ст. в Російській імперії активне будівництво йшло не тільки в її столицях, а й у численних губернських та навіть повітових містах. Багато цікавих архітектурних пам'яток у стилі класицизму було зведено в ці часи і в Україні.

Класицистичний ансамбль центру Полтави

У XVIII — на початку XIX ст. міста Російської імперії починають перебудовувати за чітким планом. Перший проект перебудови Полтави був складений у 1783 р., але цей проект так і залишився на папері. План, що був втілений, з'явився на двадцять років пізніше, у 1803 р. За цим планом Полтава повинна була нагадувати Петербург у мініатюрі, тим більше що для багатьох слово «Полтава» передусім асоціювалося з найбільшою перемогою першого російського імператора Петра I в Північній війні, яку він вів проти Швеції. Тому Полтава, як і Петербург, повинна була стати пам'яткою діяльності російського імператора. Головною віссю міста зробили вулицю, що вела від старого центру — Красної площі до поля Полтавської битви, де був розташований меморіальний комплекс. Головна вулиця перетинає Круглу площу, що стала новим центром міста. Її розмістили на тому місці, де захисники Полтавської фортеці зустрілися з імператорським військом. Від Круглої площі в радіальному напрямку розходяться вісім великих вулиць. У центрі площі височить колона — пам'ятник перемоги Петра. Вона нагадує знамениту Олександрівську колону в Петербурзі, але значно менша за розміром. Втім, враховуючи за-

гальні масштаби міста та його споруд, ця колона має досить величний вигляд. Її увінчує двоглавий орел — символ імперської влади. Навколо площі розташовані великі адміністративні будови: губернські присутствені місця, резиденція генерал-губернатора, так званий Старогубернаторський дім, будівля Кадетського корпусу та інші. Всі ці будови вирішені в єдиному строго класицистичному стилі. Характерною рисою їх архітектури є величні білоколонні портики, що оточують Круглу площу з усіх боків. При забудові центру Полтави використовували проекти відомих архітекторів А. Захарова та Є. Соколова.

Глава 18

РЕТРОСПЕКТИВІЗМ, ЕКЛЕКТИЗМ ТА МОДЕРН В АРХІТЕКТУРІ

У першій половині XIX ст. панівним архітектурним стилем усіх країн європейської культури був класицизм. Стилістичні відмінності в архітектурі різних країн були досить незначними, бо для всіх існував єдиний взірець — античні споруди й античні строгі уявлення про гармонію. У другій половині, на хвилі загального інтересу до національної історії, з'являється новий архітектурний напрямок — ретроспективізм (або історизм), що бере за взірець будівельне мистецтво середніх віків і широко використовує неповторні національні традиції. Так Росія, батьківщина унікального середньовічного стилю, дала світу багато прекрасних зразків архітектурного ретроспективізму. До цього стилю належить храм Христа Спасителя, що був зведений у Москві в 1883 р. Його величний силует бачив кожний, хто приїздив до Москви, і незабаром він став таким же його симво-

Храм Христа Спасителя. Москва. 1839—1883 рр.

Храм Спаса на Крові у Петербурзі

лом, як і московський Кремль. У 30-ті роки XX ст., за часів панування більшовиків, храм було знищено, а на його місці спорудили відкритий басейн. У наш час його відбудували, і він знову прикрашає столицю Росії. Ще одним визначним пам'ятником архітектурного історизму є так звана церква Спаса на Крові у Петербурзі. Цю незвичайну назву церква дістала у зв'язку з тим, що була побудована на тому місці, де народовольці вбили царя Олександра II. Церква має цибулиноподібні куполи і багато оздоблена орнаментом, але, незважаючи на це, виглядає досить органічно серед строгої петербурзької архітектури.

Лондон. Британський парламент

У країнах Західної та Центральної Європи архітектурний історизм здебільшого набрав форми відродження готики. До цього стилю належать будови Британського парламенту в Лон-

Будова Національного зібрання. Будапешт

доні, церкви Вотив-Кірхе у Відні, будова Парламенту в Будапешті. Остання з перелічених будов, квадратна в плані, має 691 приміщення і 10 двориків. Будову вінчає великий купол, оточений численними стрімкими загостреними шпилями.

У країнах Латинської Америки можна бачити споруди, які імітують архітектурні форми, що були притаманні давнім американським цивілізаціям — інкам, ацтекам та майя.

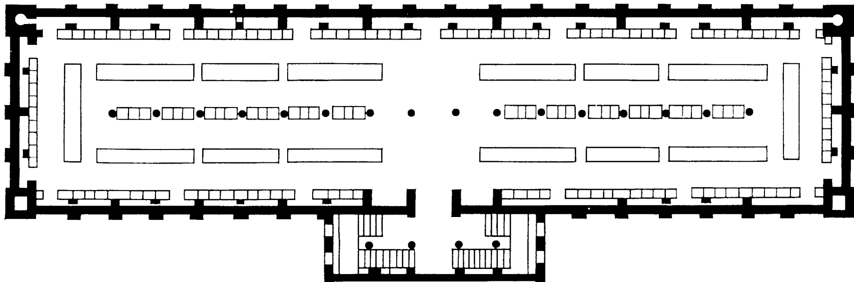
Іноді пам'ятники стилю ретроспективізм і не мали прямого відношення до національної традиції країн, у яких вони зводились. Багато з них імітували візантійський стиль, наприклад церква Сакр-Кьор у Парижі. Поряд з будовами, що імітували якісь конкретні історичні стилі, зводились так звані еклектичні споруди, тобто такі, що поєднували елементи зовсім різних стилів.

Тоді як одні архітектори зверталися до минулого, інші, навпаки, цікавилися новими способами будівництва. Вони вводили у свої будови все більше скла та металу. У 1850 р. архітектором А. Лабрустом була зведена перша будова з металевим каркасом. Це був читальний зал бібліотеки святої Женев'єви в Парижі. Зал був перекритий невеликими плаcкими куполами, що спиралися на тонкі чавунні опори. Не бажаючи відмовлятися від архітектурних традицій, Лабруст надає опорам вигляду корінфських колон, більш струнких, ніж їх зробили б з мармуру давні греки.

Церква Сакр-Кьор. Париж

У 1867 р. француз Ж. Моньє отримав патент на винахід залізобетону, тобто на застосування бетонних конструкцій з залізною арматурою усередині. Ця подія привела до революції в будівництві, надала можливість збільшувати пройми, по-різному плану-

Париж. Читальний зал Національної бібліотеки. 1862—68 рр. План

вати внутрішні приміщення. Зникнення чи поява нової стінки всередині споруди вже не загрожували її міцності, адже вона трималася на залізному каркасі. Та впродовж тривалого часу новий спосіб будівництва не був осмислений з естетичного боку. Конструктивні деталі ховалися всередині споруди, а декоративні елементи позичали в еклектичного стилю. Архітектурний стиль, у якому використовували нові конструктивні принципи, охоче звертаючись при цьому до старих декоративних засобів, дістав назву модерн, що в перекладі означає «сучасний». У пам’ятках цього стилю композиція, як правило, не є симет-

Париж. Читальний зал Національної бібліотеки. 1862—68 рр.

О. Щусєв. Казанський вокзал у Москві. 1913—26 рр. Фрагмент фасаду

ричною. Провідну роль відіграє інтер'єр. Внутрішнє планування приміщень визначає зовнішній вигляд будови. Модерн — це архітектура будинків, у яких передусім живуть, а вже потім милуються ними ззовні. Однак це не означає, що зовнішній вигляд будинку неважливий і його можна залишити без прикрас. Навпаки, архітектори періоду модерн широко використовують всілякі орнаменти і різнокольорові мозаїки, оздоблюють свої витвори невеличкими вежами та колонами. Часто чудовими пам'ятками модерну бувають прибуткові багатоквартирні будинки, вокзали, будови банків. У різних країнах стиль модерн має свої відмінності. Він більш примхливий у Іспанії і більш строгий та суворий в Англії. Дуже популярним був цей стиль у Росії. Пам'ятками російського модерну є будови Ка-

О. Щусєв. Казанський вокзал у Москві. 1913—26 рр.

занського та Ярославського вокзалів у Москві. У цьому ж місті можна бачити чарівні особняки, створені видатними архітекторами модерну Ф. Шехтелем та О. Щусєвим. Багатий на зразки цього стилю і Київ. Серед його пам'яток — знаменитий Будинок з химерами архітектора В. Городецького. Він був зведений близько 1900 р. Будинок прикрашають скульптури, що зображують різних екзотичних тварин. Тут і велетенські жаби, і жирафи, і носороги, і пантери, і орли. Водостічні жолоби оформлені як голови слонів з довгими хоботами. Всі скульптурні прикраси будинку виготовлені з цементу і є своєрідною рекламою можливостей цього матеріалу.

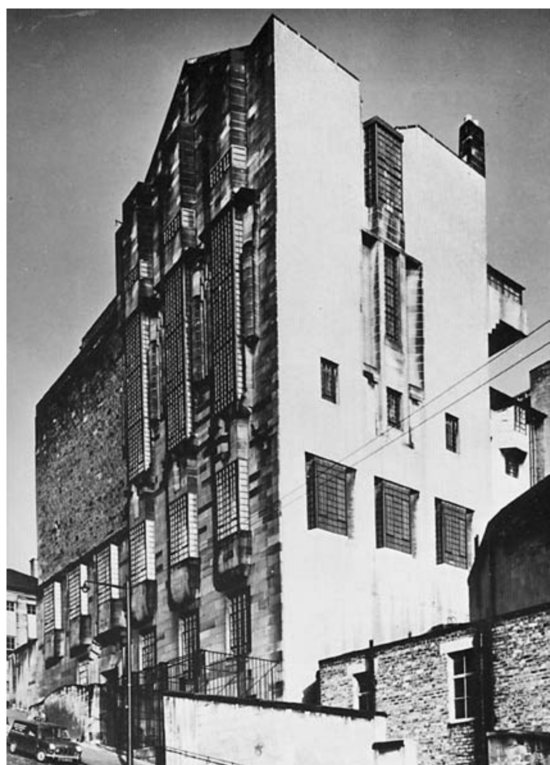
Найбільш яскравим представником англійського модерну вважають Ч. Макінтоша. Зведена ним будова художнього учи-

Ф. Шехтель. Особняк Рябушинського. 1903 р.

лища в шотландському місті Глазго має вигляд суворий і навіть аскетичний. Вона зовсім не схожа на ошатні споруди російського, а тим більше іспанського модерну.

Ф. Шехтель. Особняк на Великій Садовій вулиці в Москві. 1907—09 рр.

Будинок з химерами у Києві архітектора Городецького

*Глазго. Школа мистецтв.
1897—1909 рр.
Архітектор Ч. Макінтош*

На початку XX ст. модерн переходить у стадію конструктивізму. Між двома цими стилями немає чіткої межі, вона є досить умовною. Проте можна сказати, що до модерну належать ті споруди, що були зведені за новими технологіями, пов'язаними з опануванням бетонних та металевих конструкцій, але у своєму естетичному оформленні зберігали риси минулого. Пам'ятками конструктивізму можна вважати такі споруди, у яких металеві та бетонні конструкції мають не тільки технічне, але й естетичне навантаження.

Звичайно, спроби створити естетику, що відповідала б новим засобам будування, робилися і протягом XIX ст. Першим зразком такої спроби є «Кришталевий палац», що був зведений на всесвітній виставці в Лондоні в 1851 р. архітектором Д. Пекстоном. Площа палацу у дванадцять разів перевищувала площу собору святого Петра у Римі. Каркас був зібраний зі стандартних чавунних конструкцій. Скляні стіни палацу не ховали каркаса, і він виконував, крім конструктивних, ще й естетичні функції.

Каркаси споруд мали естетичне навантаження у зведених у другій половині XIX ст. будівлях вокзалів у Парижі та Лондоні. У 1889 р. в центрі Парижа за проектом інженера Густава Ейфеля була зведена знаменита вежа, названа його іменем. Висота споруди сягає 312 м. Вона була змонтована з готових сталевих елементів. Щоправда, не всі були в захваті від цього витвору інженерного мистецтва. Деякі навіть дуже освічені люди вважали, що вежа спотворює Париж. Але минули роки, і нині силует Ейфелевої вежі для багатьох став символом французької столиці. У масовій свідомості їй навіть поступилися Лувр та собор Паризької Богоматері. Та в повній мірі нові будівельні засоби були осмислені лише у XX ст., про що піде розповідь у наступній главі.

Споруди архітектора Антоніо Гауді в Барселоні

Однією з найпомітніших постатей епохи модерну був іспанський архітектор Антоніо Гауді, що народився у 1852, а помер у 1926 р. Найвідомішим його витвором стала церква Саграда Фамілія у Барселоні, будівництво якої почалося у 1884 р. і тривало до самої смерті архітектора. У зовнішньому вигляді церкви поєднані риси готичної архітектури та досягнення будівельного мистецтва XIX ст. Вона оздоблена шістьма загостреними стрункими вежами, розташованими попарно. Стіни веж мають гратчасту структуру, що посилює незвичайне враження, яке справляє на глядача вся споруда.

Крім церкви, що повинна була стати символом невмирущої могутності католицизму, Гауді звів у Барселоні й інші споруди, в тому числі два багатоквартирні житлові будинки, що мають назву Каза Міла та Каза Батла. Обидві ці споруди цілком пристосовані для життя, але при цьому вражають своєю екстравагантністю. Будову Каза Міли оперізують хвилясті карнизи, що поділяють фасади на поверхи. Весь будинок здається виліпленим чутливими пальцями скульптора. Будинок займає цілий квартал, усередині нього влаштована складна система внутрішніх двориків та переходів. Каза Батла взагалі нагадує екзотичну тварину. Відчуття скульптурності тут ще більше, бо цього разу хвилею вигинається сама стіна. Окремі частини споруди плавно виходять за лінію фасаду або, навпаки, ховаються в заглиб-

Барселона. Каза Батла. Загальний вигляд

Барселона. Каза Міла. План

леннях. Вигнутий, вкритий різнокольоровою черепицею дах нагадує спину гігантської рептилії.

Ще одним витвором Гауді є парк Гюель у північно-західній частині міста. Тут архітектор мистецьки використав пейзаж передгір'я і вміло розташував невеликі паркові споруди, що також більше нагадують скульптури, ніж будови.

Барселона. Каза Міла. Загальний вигляд

Барселона. Каза Батла. Деталь фасаду

Барселона. Церква Саграда Фамілія

Споруди інженера Густава Ейфеля

Ім'я французького інженера Густава Ейфеля відоме всім у зв'язку з вежею, зведеною ним до всесвітньої виставки, що проходила у 1889 р. в Парижі. Мало хто знає про інші його споруди. Але це несправедливо, бо перед тим як збудувати свою вежу, інженер пройшов довгий шлях, і деякі його витвори не менше заслуговують на увагу.

Ейфель народився 1832 р. в Діжоні. У 1855 р. він закінчив технологічний інститут у Парижі і отримав диплом інженера-хіміка. Працювати він пішов у залізничні майстерні і згодом захопився проектуванням залізничних мостів. З 1868 р. Ейфель — господар власного інженерно-будівельного підприємства.

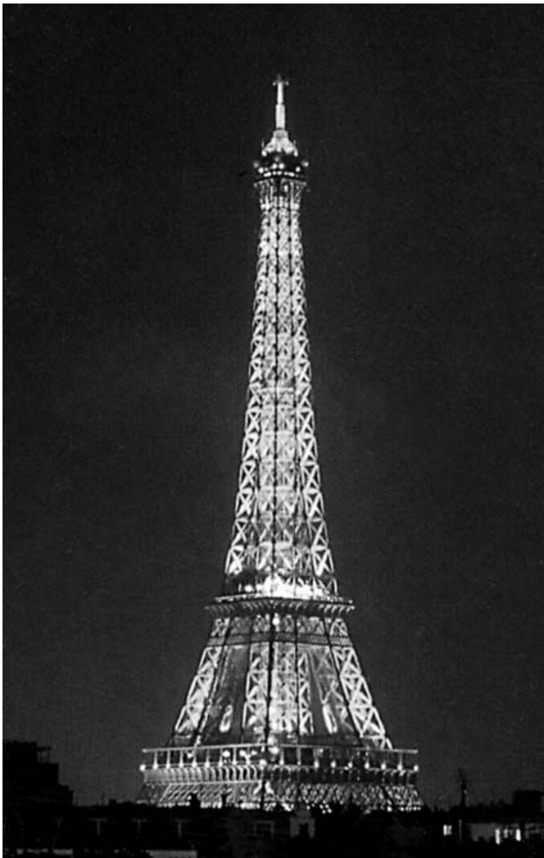
Повною мірою інженерний талант Ейфеля розкрився при будівництві залізниці, що перетинала Піренеї — гірське пасмо, яке відокремлює Францію від Іспанії та Португалії. На своєму шляху залізниця зустрічала глибокі й широкі урвища, на дні яких вирували гірські річки. Отже, найважливішим завданням було будування мостів з нечувано великими прогонами і високими опорами. Ейфель підійшов до проблеми не лише як інженер, а і як хімік. У його часи сталеві конструкції тільки-но починали використовувати, замість більш перевірених чавунних. Дуже поширеною була думка, що залізо та сталь краще витримують розтягування, ніж стиснення. Тому їх охоче використовували при конструюванні склепінь, але уникали вживати в опорах. Мости з металевими прогонами дуже довго зводили на кам'яних опорах. Ретельно вивчивши властивості нового матеріалу, Ейфель дійшов іншого висновку. Зведені ним у Піренеях залізничні мости спираються на ажурні сталеві вежі.

У 1870 р. підприємство Ейфеля дістало замовлення на будівництво залізничного мосту через гірську річку Дуеро в Португалії. На значній ділянці міст не міг мати ніяких опор, бо, протікаючи в гірській ущелині, річка Дуеро мала до того ж 15—20 м у глибину. Ейфель з великою точністю розрахував розміри грандіозного прогону, але будівництво мосту через Дуеро було лише сходинкою до створення більш значної споруди — залізничного мосту поблизу міста Гарабі.

Зведений у 1883 р. Гарабітський міст перетинає ущелину з гірською річкою Трюєр. Він має довжину 565 м. Центральна

Ейфелева вежа

Ейфелева вежа

його частина являє собою велетенський арочний прогін 165 м завдовжки. Залізничне полотно проходить над річковою долиною на висоті 122,5 м. Міст утворюють ажурні сталеві конструкції, опори являють собою гратчасті башти, що мають форми зрізаних пірамід. Все тут строго функціональне, все підпорядковане практичним завданням. Адже міст повинен витримувати не лише власну велетенську вагу, не лише вагу потягів, а й шалені гірські вітри. Ейфель блискуче виконав технічне завдання, що стояло перед ним. Коли на Гарабітському мосту стояв потяг вагою 405 т, прогин конструкції становив лише 8 мм. Але що цікаво, ця прагматична споруда, позбавлена будь-яких спеціальних прикрас, виявилась ще й дивовижно красивою.

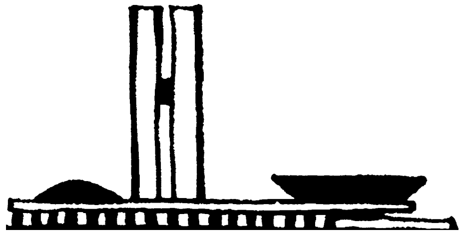
Наприкінці 80-х рр. XIX ст. французький уряд вирішив створити до річниці Великої Французької революції споруду, якої ще не бачив світ. І тоді Ейфель висунув проект своєї знаменитої вежі. Спочатку він хотів прикрасити гратчасту сталеву конструкцію скульптурами. Але чим далі він працював над проектом, тим більше розумів, що це буде зайвим. Інженер створював нову естетику — естетику «опор, що співають». У кінцевому варіанті споруда майже не мала деталей, які б не несли конструктивного навантаження.

Проект Ейфеля мав багато ворогів. Група французької інтелігенції навіть надіслала директору міжнародної виставки листа, в якій протестувала проти зведення в центрі Парижа цієї «потвори». Під листом, між іншим, стоїть підпис Гі де Мопассана. Та, напевне, французький класик цього разу не мав рації. Вежа Ейфеля, маючи 312 м заввишки, була найвищою спорудою свого часу, залишивши суперників далеко позаду. Але в наш час вже з'явилося багато вищих за неї споруд. Проте немає жодної, що при таких розмірах зберегла б таку витонченість обрисів. У XIX ст. вежа не мала практичного призначення. Вона була зведена для того, щоб вражати уяву. Щодо Ейфеля, то він, зводячи її, мав намір втілити деякі свої теоретичні ідеї. Зокрема, його дуже цікавила здатність висотної споруди витримувати тиск вітру. Вирішуючи саме цю проблему, він надав ребрам вежі плавну форму відрізка гіперболи. Деякий час вежу навіть збиралися демонтувати, але виникнення радіо та телебачення надало цій споруді практичного значення.

Статуя Свободи

Серед витворів Ейфеля є ще один, дуже відомий, але мало хто знає, що саме він брав участь у його створенні. А між тим, Ейфель змонтував опорний каркас статуї Свободи, яку Франція подарувала Америці і яка нині є символом цієї держави.

Глава 19

АРХІТЕКТУРА XX СТОЛІТТЯ

У XX ст. тенденції, закладені у попередній період, отримали подальший розвиток. У 1903 р. французький архітектор О. Перре збудував перший у світі залізобетонний житловий будинок. Згодом бетон стає найулюбленішим матеріалом. Інженери та архітектори все більше захоплюються новими можливостями. Вони намагаються донести до людей красу незвичайних технічних рішень. У 30-ті роки вже згаданий нами О. Перре, ставши викладачем Спеціальної школи архітектури, скаже своїм студентам: «Будуйте так, щоб опори співали».

В останнє десятиріччя XIX ст. в Америці починають зводити хмарочоси — будинки, основу яких становив сталевий каркас, завдяки чому вони могли мати десятки поверхів і сягати на сотні метрів у висоту. Іншим фактором, що сприяв будівництву хмарочосів, було застосування ліфта. Тепер багатоповерхові будинки перестали бути незручними. Піонером будівництва хмарочосів був чиказький архітектор Л. Салліван. Перші споруди цього типу мали декоративні деталі, які робили їх схожими на готичні собори. Згодом від цієї стилізації відмовилися. У зведеному в 1899 р. універсальному магазині в Чикаго немає зайвих прикрас. Художня виразність досягається тут завдяки чітким геометричним формам та грандіозним розмірам. Хмарочоси продовжували будувати протягом всього XX ст. Чемпіоном серед них був нині сумновідомий подвійний хмарочос Міжнародного торговельного центру, зведений у 70-ті роки. Висота його башт перевищувала 400 м. Будувалися хмарочоси і в інших країнах світу.

Засновником зовсім іншого архітектурного стилю став американець Ф. Райт. Якщо ідеї Салліванa — породження ве-

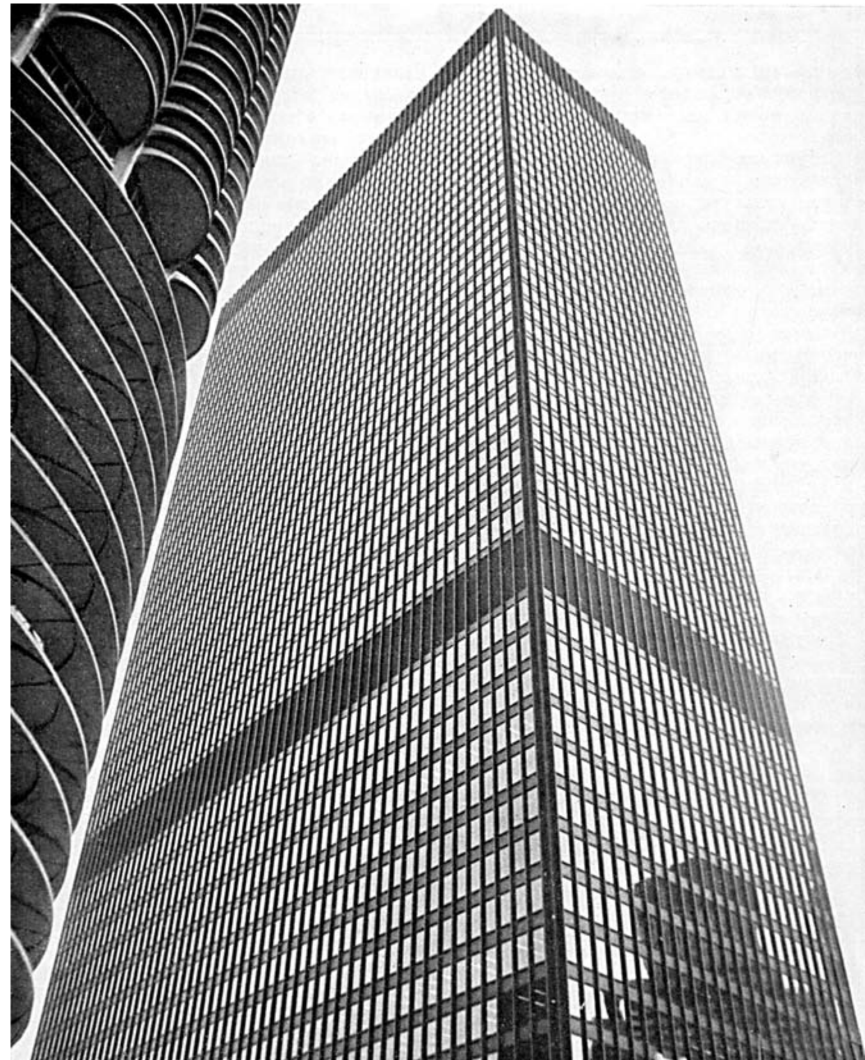
Д. Адлер і Л. Салліван. Гаранті-білдінг в Буффало. 1895 р.

ликого капіталістичного міста, у якому кожний клаптик землі може давати шалені прибутки і тому повинен бути використаний максимально раціонально, то Райт зорієнтований на цінності зовсім іншої Америки. Ця Америка — не відома нам країна величезних міст, а оспівана ще Марком Твеном країна невеличких містечок і ферм, країна, основою існування якої колись було право кожного громадянина отримати свою ділянку землі.

Ф. Райт створює так званий «стиль прерій». Його зроблені з залізобетону будинки не витягуються вертикально вгору. Навпаки, їх утворюють горизонтальні елементи. Вся споруда здається розпластаною на ґрунті, іноді вона повторює форми рельєфу. Заснований Райтом напрямок, який він розвивав протягом всієї першої половини XX ст., дістав назву «органічної архітектури», тобто

Д. Адлер і Л.Салліван. Бейярд-білдінг у Нью-Йорку. 1895 р.

Міс ван дер Рое. Будівля компанії «IBM» в Чикаго. 1973 р.

такої, що поєднує людину з природою. Кульмінацією її розвитку став збудований Райтом у 1936 р. «Будинок над водоспадом» у Пенсільванії. Витвором цього архітектора є також будова музею Гугенхейма в Нью-Йорку. Ця споруда найбільше нагадує велетенську спіралевидну мушлю.

Після Першої світової війни європейська архітектура стає в цілому більш прагматичною. Це пов’язано з необхідністю

відбудовувати зруйновані міста, забезпечити велику кількість людей житловою площею. У Німеччині, що більше, ніж інші західноєвропейські країни, постраждала під час війни, у 1924 р. склалася архітектурна школа Баухауз, засновником якої був В. Гропіус. Гаслом Баухаузу було висловлювання: «Добрий вигляд має те, що добре функціонує».

У цій школі розроблялися проекти зручних і водночас дешевих багатоквартирних будинків та житлових комплексів.

Схожі ідеї проголошував американський архітектор Міс ван дер Рое.

Міс ван дер Рое. Навчальний корпус Іллінойського технологічного інституту в Чикаго. 1955 р.

Міжнародний торговельний центр. Нью-Йорк.

Ф. Л.Райт. Дім Вінслоу в Рівер Форест. Іллінойс. 1893 р.

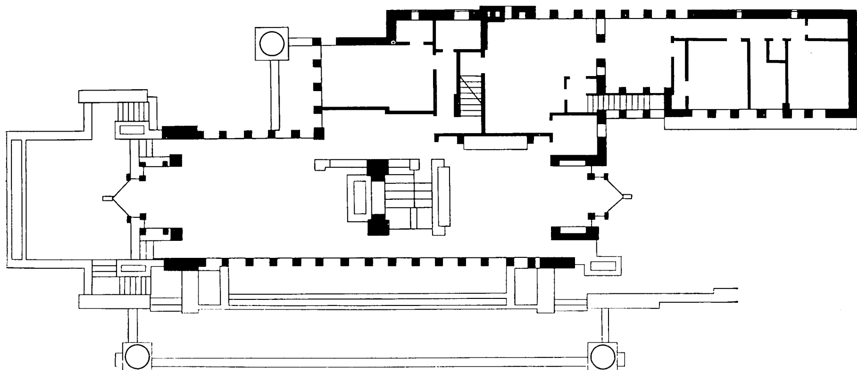
Проте водночас існували архітектори, що створювали екстравагантні архітектурні пам’ятки іншого призначення. Однією з таких споруд була астрономічна обсерваторія в Потсдамі, яку збудували за проектом Е. Мендельсона. Ця споруда дістала назву «башта Ейнштейна».

Встановлення в Росії радянської влади викликало до життя багато незвичайних архітектурних ідей, адже мистецтво, в тому числі і архітектурне, розвивалося тут під гаслом відмови від традицій, створення чогось принципово нового. Визначною подією архітектурного життя в Радянському Союзі став конкурс проектів Палацу праці, що був проведений у 1922 р. На конкурс виносилися як проекти, складені на основі класичного будівельного мистецтва, так і такі, основу яких становили асиметрично розташовані геометричні об’єми, що перетинали один одного під неймовірними кутами. Будова могла нагадувати своїми обрисами динамо-машину, зубчасті колеса, підйомний кран. Такі ж екстравагантні проекти запропонували для Будинку Рад, який хотіли звести на місці зруйнованого храму Христа Спасителя в Москві. Як відомо, цей Будинок ніколи не був збудований — через технічні труднощі, що виникли. Своєрідним символом архітектурних ідей перших десятиліть радянської

Чикаго. Дім Робі. Архітектор Ф. Л. Райт. 1909 р.

влади став проект пам'ятника Третьому Інтернаціоналу, створений художником В. Татліним. Він являв собою закручену в спіраль гратчасту башту, перетнуту в декількох місцях дрібнішими геометричними об'ємами. Цей витвір Татліна часто критикували за розрив з традиційною естетикою, з одного боку, і повну відсутність функціоналізму, з другого.

Втім, більша частина екстравагантних проектів 20—30-х рр. так і залишилася на папері. Згодом улюбленим стилем громадських будівель у Радянському Союзі стає спрощений класи-

Чикаго. Дім Робі. Архітектор Ф. Л. Райт, план.

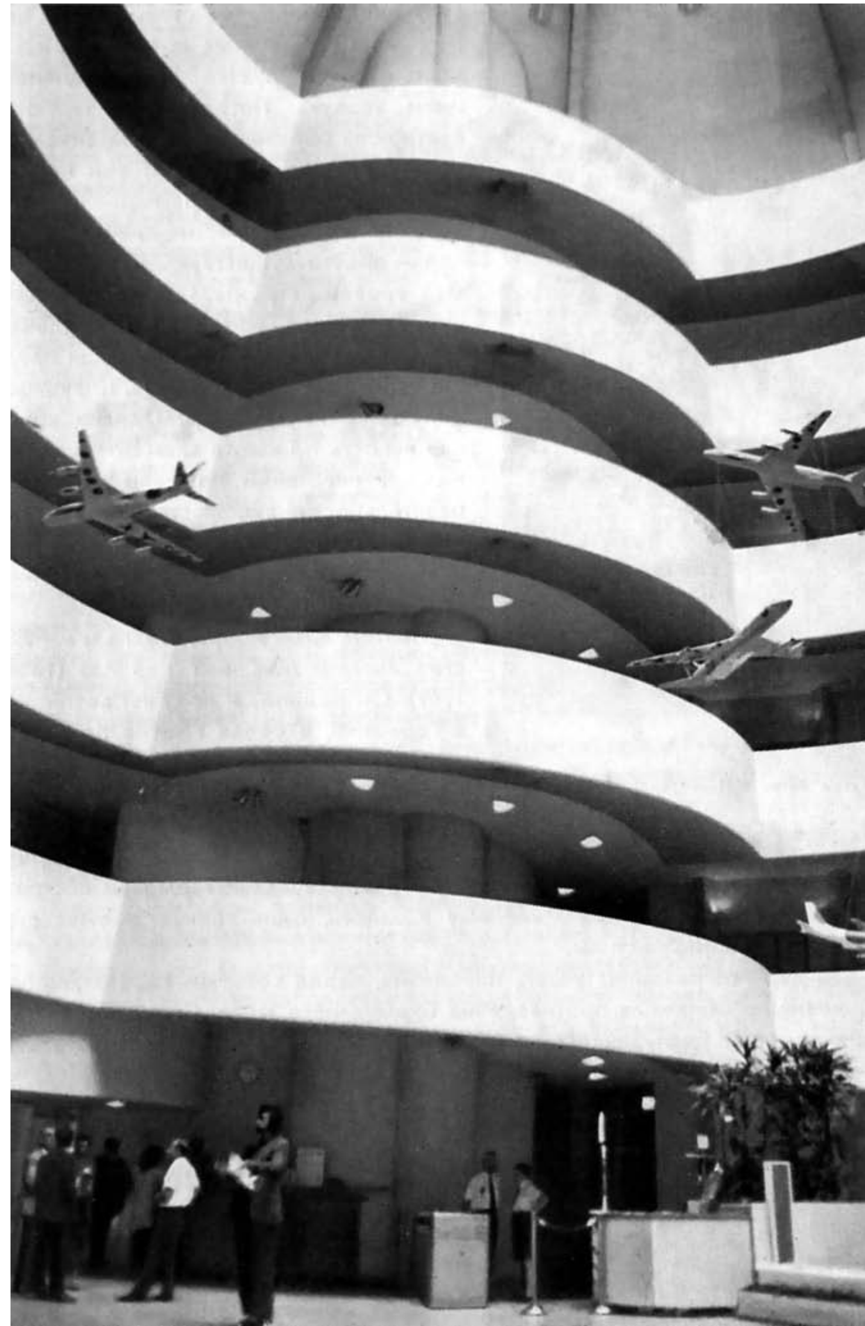
Ф. Л. Райт. Вілла Кауфмана «Над водоспадом» у Коннелсвілі. Пенсільванія. 1936 р.

Ф. Л. Райт. Будівля музею Гуггенхейма в Нью-Йорку. 1956—59 рр. Загальний вигляд

цизм. Однак дещо конструктивісти перших десятиліть радянської влади встигли збудувати. До таких пам'яток належить, наприклад, будова Держпрому у Харкові, яку створили архітектори С. Серафимов, М. Фельгер і С. Кравець. Видатним архітектором цього періоду був К. Мельников, що зводив радянські павільйони на міжнародних виставках, а потім перейшов до будівництва робітничих клубів.

Однією з найяскравіших постатей в архітектурі XX ст. є французький архітектор Ле Корбюзьє. Він бачив своє завдання в оспівуванні чітких та ясних геометричних форм. Слід згадати одне з його висловлювань: «Геометрія −наше велике творіння, що приводить нас самих у захоплення». Ле Корбюзьє приділяв багато уваги проблемам міського будівництва. Він склав проект ідеального міста, розрахованого на три мільйони мешканців. За цим проектом місто повинне було мати три складові частини. У центрі мала бути розташована ділова частина, забудована хрестоподібними в плані хмарочосами. Далі — індустріальна зона, оточена житловими містечками-садами. Архітектор мріяв перебудувати за цим планом Париж, але в нього не було можливості здійснити свою мрію. Проте у 1951—1956 рр. за

Ф. Л. Райт. Будівля музею Гуггенхейма в Нью-Йорку. 1956—59. Інтер'єр

його проектом в Індії збудували-таки нове місто Чандігарх — адміністративний центр штату Пенджаб. Крім того, він брав участь у проектуванні житлових кварталів у Бхубанешварі, і тепер поруч з середньовічними індійськими храмами цього міста можна бачити ці сучасні споруди. У рідній Франції Ле Корбюзьє довелося задовольнитися будуванням ідеального, на його думку, будинку. Це знаменитий Світосяйний будинок у Марселі. Розрахований на 337 квартир за індивідуальним плануванням, цей будинок включав також магазини та дитячі садки. Він повинен був надати людині можливість жити навіть не виходячи з цього будинку. Ще одним витвором цього екстравагантного архітектора стала каплиця у Роншані, збудована 1956 р. Ця культова споруда вкрита непропорційно великим, примхливо вигнутим дахом. Маленькі вікна розташовані у стіні в найнеочікуваніших місцях. Вони мають різноманітну форму і оздоблені вітражами.

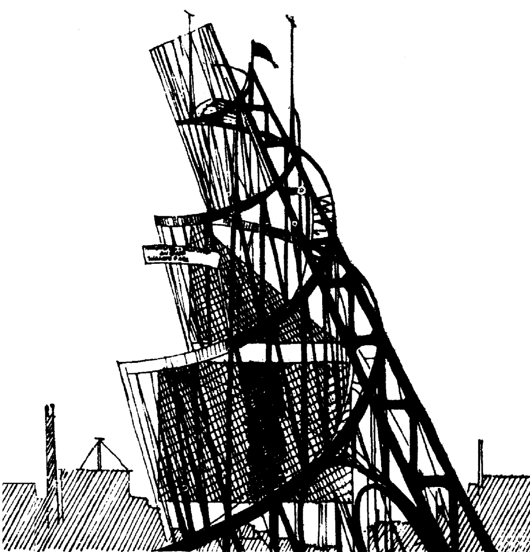

Потсдам. «Башта Ейнштейна». Архітектор Е. Мендельсон. 1919—21 рр.

Незабутнє враження залишають будови, у проектуванні яких брав участь Р. Саржер. Архітектор за фахом, він частіше був інженером споруди, співпрацюючи з різними архітекторами. Він казав: «Якщо архітектура — це творча ідея, то будівельна техніка — це засіб конкретизації цієї ідеї». З його участю було

Москва. Клуб ім. Русакова. 1927—29 рр.

зведено багато споруд, різноманітних як за призначенням, так і за зовнішнім виглядом. Саржер будував водонапірні башти і резервуари, схожі на екзотичні квіти; стадіони, схожі на літаючі тарілки, промислові об'єкти, дахи яких нагадували крила велетенського кажана; та церкви і монастирі, що нагадували промислові об'єкти. Серед споруд, завдяки яким інженер зажив найбільшої слави, був французький павільйон на всесвітній виставці у Брюсселі в 1958 р., над яким він працював разом з архітектором Г. Жилле. Разом з цим архітектором він розробив також проект католицького собору у французькому місті Ройяні.

Проект башти 3-го Інтернаціоналу

Ця його робота аж ніяк не відповідає нашим традиційним уявленням про культову споруду, але на Заході використання суперсучасних геометричних форм при будуванні християнських храмів не є чимось надзвичайним. Саржер також брав участь у зведенні собору міста Алжир, церкви Сен-Жан у Греноблі, монастиря в місті Булонь-Сюр-Мер, підземної капели в Парижі. У Реймсі він звів Будинок культури, у Гаврі — будову музею. Значну частину його роботи завжди становили спортивні комплекси — стадіони, басейни, криті ковзанки.

Париж. Павільйон СРСР на міжнародній виставці декоративного мистецтва. Архітектор К. Мельников. 1925 р.

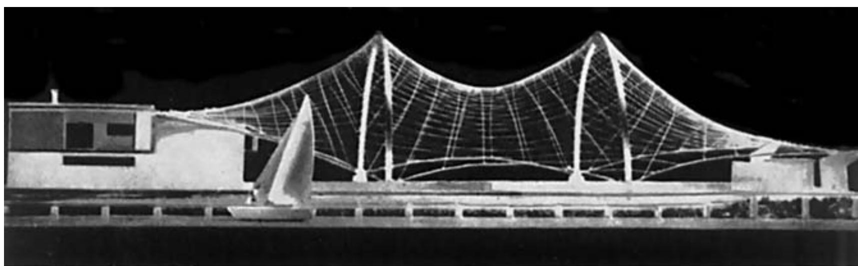

Ле Корбюзьє. Вілла Савой в Пуассі. 1929—31 рр.

Значний внесок у розвиток сучасної архітектури зробив фінський архітектор А. Аалто. Його можна вважати послідовником Ф. Райта. Спорудам Аалто теж притаманні плавні горизонтальні лінії, що наслідують рельєф. Йому належить проект будівлі бібліотеки у Виборзі.

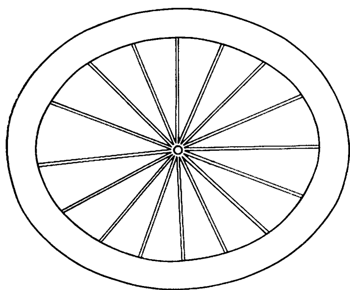
Дуже незвичайною є латиноамериканська архітектура XX ст. Тут виникають будівлі з пласкими фасадом, який є полем для творів монументального живопису. Розвитку архітектурного мистецтва на американському континенті сприяла еміграція сюди митців та інженерів з Німеччини під час Другої світової війни.

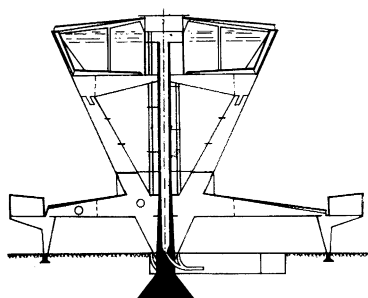
У другій половині XX ст. складається архітектурна школа, яку згодом починають називати постмодерністською. В цей час в Америці працюють такі архітектори як Ф. Джонсон, Р. Вентурі, Р. Стерн, Ч. Мур. Останнім з перелічених архітекторів була створена Італійська площа у Новому Орлеані. Замовником цього архітектурного ансамблю була італійська громада міста. Площа має круглу форму. У її ансамблі Ч. Мур поєднав усі ті елементи, що традиційно асоціюються з Італією. Це — імітація античних арок та колон, фонтани та мозаїки. Але в тому, як використані всі ці елементи, можна помітити трохи іронічне ставлення архітектора до сентиментальної ностальгії

Центр для очистки мушель

Критий ринок — водонапірна башта в Ла-Гериньєр в Кані. План. Розріз. Деталь центральної опори. Загальний вигляд. Інженер Р. Саржер

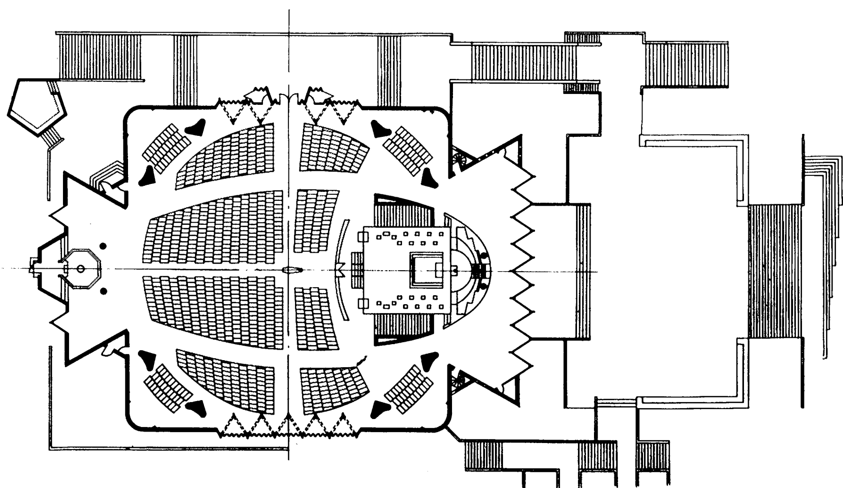

Собор в Алжирі. Інженер Р. Саржер

своїх замовників. Площа рясно прикрашена неоновими ліхтарями. Увечері смуги неонового світла відокремлюють корінфські капітелі від стовбурів колон. Можна тут побачити і колони взагалі без стовбурів. Їх замінюють кільцеподібні струмені води, що виливаються з капітелі і з'єднують її з базою. На одній з арок вода тече з ротів масок, що є автопортретами архітектора.

У сучасній архітектурі екстравагантні архітектурні рішення часто приймаються з рекламною метою. Незвичайний вигляд споруди офісу якоїсь фірми або магазину сприяє поширенню

Собор в Алжирі. Розріз

Собор в Алжирі. План

Аалто. Палац «Фінляндія» в Гельсінкі

інформації про них. Прикладом такої архітектури є будови американської торговельної фірми «Бест», що зводилися за проектами архітектурного об'єднання «Сайт». Створені архітекторами «Сайту» будівлі імітують руїни. Вхід усередину може бути оздоблений як тріщина у стіні. Першим у черзі цих експериментів став збудований у 1972 р. «лущатий будинок». Його цегляне обличкування шарами відходить від стіни і загинається вниз.

Іноді рекламне будівництво буває не таким шокуючим, але не менш вражає. Так, у місті Пітсбурзі у 1984 році архітектором Філіппом Джонсоном була зведена будівля правління корпорації, що займається скляною продукцією. Стиль будови сам Джонсон визначив як «скляну готику». Тонкі шпилі і стрільчасті арки будови зроблені з сяючого скла.

Архітектурним дивом XX ст. часто називають споруду оперного театру в австралійському місті Сіднеї. Його звели у шістдесяті роки за проектом датського архітектора Й. Утцона. Споруда настільки оригінальна, що її важко віднести до якогось певного архітектурного напрямку. Розташований на березі Сіднейської затоки, оперний театр нагадує вітрила великого корабля або скупчення білих двостворчастих мушель. Дехто порівнює його з чайкою, що збирається злетіти над хвилею.

Мехіко. Будівля бібліотеки університету. Архітектор О'Горман

Фонтан на площі Італії. Нью-Орлеан. США. Архітектор Г. Мур

Магазин фірми «Бест». Архітектурне об'єднання «Сайт». США. 1977 р.

Універмаг «Бест». Архітектурне об'єднання «Сайт». США. 1977 р.

Будова Держпрому в Харкові

Ідея будування у Харкові Держпрому, тобто будови, у якій під одним дахом можна буде розмістити адміністративні приміщення всіх промислових трестів міста, виникла у 1925 р. У цей час місто, що стало столицею Української Радянської республіки, відчувало гостру житлову кризу. Будування Держпрому дозволяло звільнити старі адміністративні будівлі і використати їх за новим призначенням. Був проголошений конкурс на кращий проект. Переміг проект, який склали молоді архітектори — С. Серафимов, М. Фельгер та С. Кравець. На відміну від своїх суперників, вони вирішили не звертатися до класицизму, а звести по-справжньому сучасну споруду, як за конструктивними принципами, так і за зовнішніми ознаками.

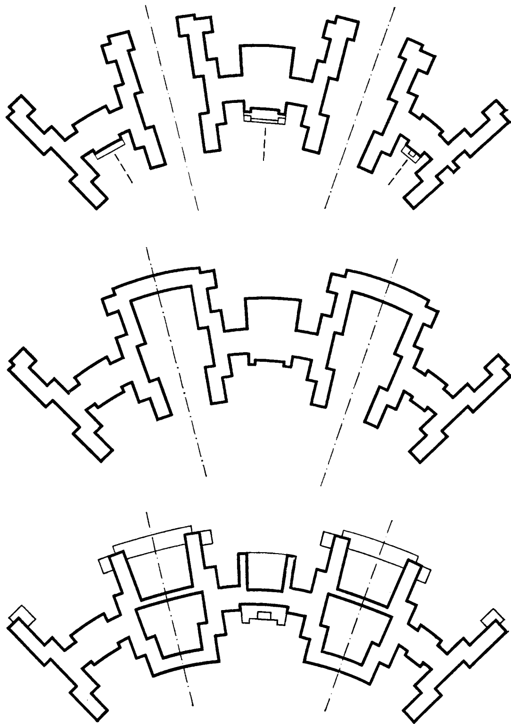
Держпром був збудований у 1929 р. Він мав 14 поверхів, загальний об'єм його приміщень складав 378 тис. кубічних метрів. Досі нічого подібного в Україні не будували. Споруда була включена в архітектурний ансамбль майдану Дзержинського (нині майдан Свободи), найбільшого в Україні і одного з найбільших у світі. Вона розташована півколом, на трьох кварталах, що прилягають до майдану, і являє собою скупчення прямокутних об'ємів. Хоч будівля має значну висоту, сприй-

Держпром. Харків

маються передусім горизонтальні лінії. Держпром навіть здається приземкуватим, розпластаним на землі.

Споруду складають дев'ять корпусів, що розташовані віялоподібно і згруповані у три масиви. Масиви розділені двома проїздами і з'єднані мостовими переходами. Над кожним проїздом їх влаштовано по три — на рівні третього, п'ятого і сьомого поверхів. Держпром не має внутрішніх дворів. Вікна займають значну частину площі його стін. Розрахунок його залізобетонних конструкцій не тільки зробив можливим зведення цієї конкретної споруди, а і був великим внеском у будівельну теорію. Досвід, отриманий при будівництві Держпрому, широко використовувався при зведенні висотних залізобетонних споруд не лише в Радянському Союзі, а й за кордоном.

Харків. Держпром. План

Глава 20

АРХІТЕКТУРНІ ПАМ’ЯТКИ УКРАЇНИ

Історія України дуже строката. Найрізноманітніші культури залишили в ній свій відбиток. У найдавніші часи територія нашої країни стала місцем зустрічі абсолютно несхожих між собою культур: степової скіфської і морської, міської та торговельної еллінської. У раннє середньовіччя тут виникає і формується нова велика держава Київська Русь. У ближчі до нас часи Україна стає перехрестям, де зустрічаються і стикаються в боротьбі три різні цивілізації: західна католицька, східна православна і мусульманська в особі Османської (Турецької) імперії та васального до неї Кримського ханства. Всі ці історичні моменти, безумовно, знайшли своє відображення в архітектурних пам’ятках, що ми можемо бачити в нашій країні.

В українських степах було знайдено й досліджено чимало скіфських курганів — земляних споруд, що своїми функціями та загальними обрисами дуже нагадують єгипетські піраміди, але істотно відрізняються від них будівельним матеріалом, отже, і засобами будування. На півдні, на узбережжі Чорного моря, можна бачити залишки античних міст. Це передусім руїни Херсонеса, грецької колонії, заснованої в V ст. до н. е., на тому місці, де стоїть сучасний Севастополь. На жаль, його пам’ятки збереглися погано. Від храму залишилася лише струнка колонада, що виразно біліє на тлі неосяжного синього моря. Більше пощастило античному театрові. Він зберігся настільки, що в ньому і зараз відбуваються вистави і регулярно проводиться молодіжний театральний фестиваль. Добре збереглися і міські стіни. У середньовіччя вони служили фундаментом для візантійських укріплень. Тепер, коли археологи розкопали стіни повністю, дуже цікаво спостерігати різницю між більш давнім,

Херсонес. Міські ворота III ст. до н. е. і хвіртка перших століть н. е.

Укріплення Херсонеса. Вежа Зенона

проте більш щільним та охайним античним муруванням і грубішою середньовічною кладкою.

Херсонес не єдине місто, яке давні греки заснували на території майбутньої України. Від античних колоній походять також міста Керч та Феодосія, остання навіть зберегла, або, точніше, знову одержала від росіян свою грецьку назву. За межами Криму, в Миколаївській області, знаходяться руїни давньогрецького міста Ольвія.

Крим є особливим регіоном України. Він багатий на пам'ятки, не пов'язані з слов'янською культурою. Такими пам'ятками є фортеці, що заснували у XIV—XV ст. на чорноморському узбережжі генуезці. Зведені ними стіни можна нині бачити в Судаку та Феодосії. Подалі від міст у Кримських горах розташовані печерні монастирі. Особливу групу пам'яток становлять будови, споруджені тут за часів Кримського ханства. Серед них слід особливо відзначити архітектурний ансамбль Бахчисарая, колишньої столиці ханства.

Головною архітектурною пам'яткою Бахчисарая є ханський палац, споруди якого зводилися у XV—XVI ст. У зведенні його брали участь італійські майстри, тому в його архітектурі помітні

Фортечні стіни та бойові башти Судакської фортеці

не лише східні мотиви, а й риси, притаманні італійському Відродженню. Найстарішою частиною палацу є так звана «Залізна брама», споруджена італійським майстром Алавізом. Брама веде до Фонтанного двору, де знаходяться Золотий фонтан та Фонтан сліз, той самий, який оспівав Пушкін у своїй відомій поемі. Ще в Бахчисараї можна бачити медресе та ханський мавзолей, що були збудовані у XV ст.

Але, звісно, більша частина пам'яток України пов'язана з розвитком слов'янської культури. На території нашої держави знаходяться найдавніші зразки східнослов'янської архітектури, і серед них — собор святої Софії в Києві.

Знаменита Софія Київська була зведена в 1037 р. за часів князювання Ярослава Мудрого, сина Володимира Святого. Вона стала головним храмом Київської Русі, центром руської митрополії. При соборі була створена перша на Русі бібліотека і перша літописна майстерня. Софія служила також місцем поховання великих князів київських та членів їхніх родин.

Історію Києва не можна назвати мирною та спокійною. Тому головному храмові міста не вдалося зберегти свій первісний вигляд. Софію не раз руйнували, відновлювали та перебудовували. Але основне ядро будови збереглося, і завдяки стараннням істориків ми можемо уявити собі, який вигляд мав цей

храм за часів Ярослава. Він являв собою п'ятинефну споруду, оточену галереєю з усіх боків, крім східної. На поздовжні нефи внутрішнє приміщення розділяють дванадцять хрестоподібних у плані стовпів. Зі сходу приміщення замикає напівкругла олтарна апсида. Головний трансепт починається не просто перед нею, а за першим рядом хрещатих стовпів. Ширина трансепту дорівнює ширині центрального нефа. Перетинаючись, вони утворюють грецький хрест з рівними кінцями. Над перехрестям здіймається головний купол. Навколо нього згруповані ще дванадцять куполів, менші за розміром.

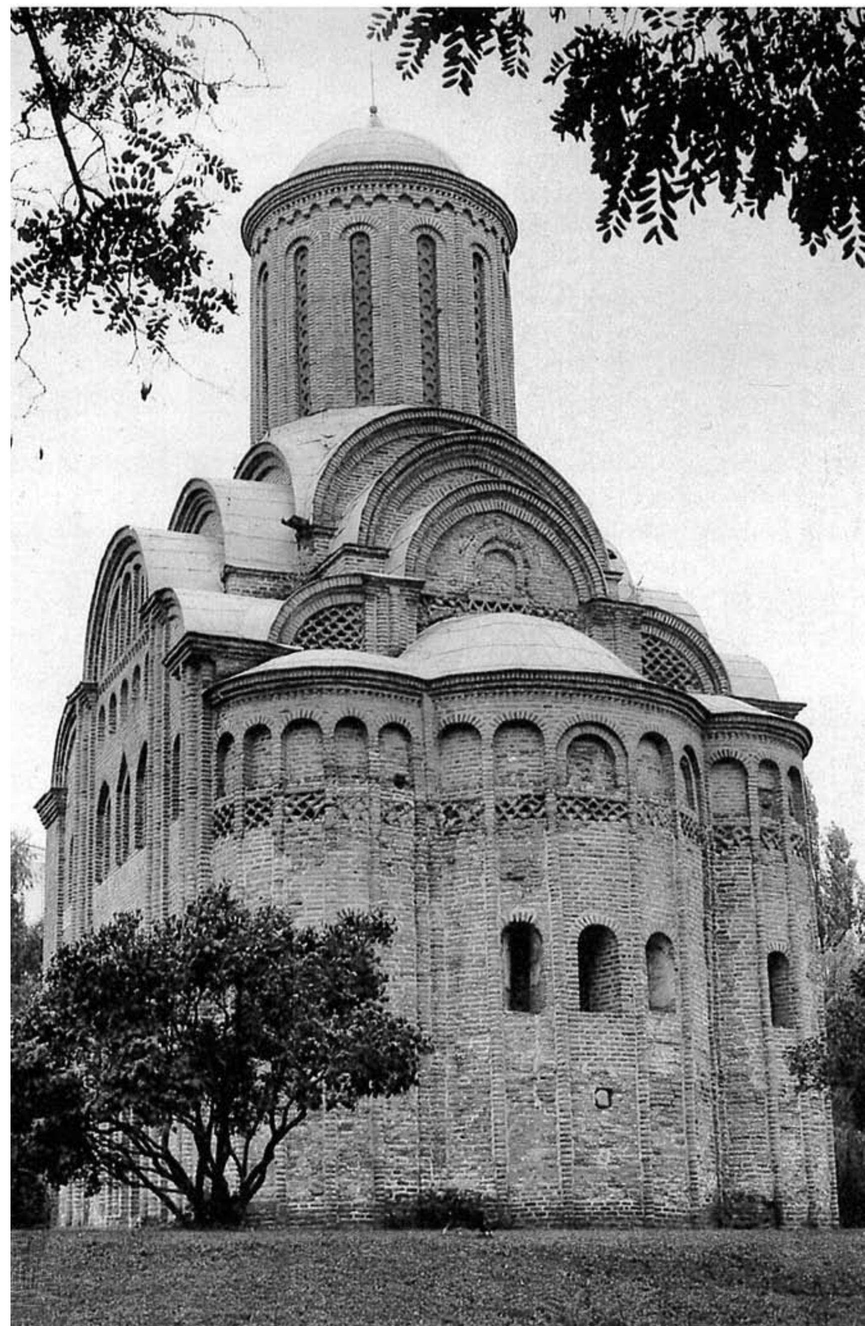
Вже в XII ст. галереї навколо храму розширюються і добудовуються. Зводяться також дві башти, з південно-західного та північно-західного боків. Значна частина споруд, що нині

Софія Київська

Борисоглібський собор у Чернігові. XII ст.

П’ятницька церква в Чернігові. Кінець XII — початок XIII ст.

утворюють ансамбль Софії Київської, були зведені в XVIII ст. і є пам'ятками українського бароко. Це — Софіївська дзвіниця, трапезна, будинок митрополита, південна в'їзна башта, західна брама Заборовського, будова бурси та інші. Всі ці споруди нині входять до складу Софіївського архітектурного заповідника.

Пам'яткою, щоправда, сумною, найдавнішого слов'янського кам'яного будування є руїни Успенського собору на території Києво-Печерської лаври. Собор вибухнув у 1941 р., але до остаточного руйнування його кілька разів перебудовували. Більша частина нині діючих споруд лаври була зведена в XVIII ст. Зразки давньоруської архітектури можна бачити не лише у Києві, а й у Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі та інших містах, що мають довгу історію.

В Україні є чимало зразків і західноєвропейської замкової архітектури. Справжні лицарські замки можна бачити в Ужгороді, Мукачеві, Луцьку та деяких інших містах та містечках. Цікава історія замку у невеличкому закарпатському місті Хуст. Щоправда, цей замок зберігся лише у вигляді мальовничих руїн, що здіймаються на Замковій горі, але і у такому вигляді він викликає інтерес, та й справді є на що подивитися. Замок був збудований у XI—XII ст. угорцями для охорони розташованих неподалік соляних копалень. У 1242 р. він зазнав татарського нападу. Після довгої облоги замок було взято і зруйновано, але його відбудували. У XV—XVI ст. кримські татари вважали за краще обминати могутню фортецю. На початку XVIII ст. Хуст став одним з центрів національно-визвольного повстання під керівництвом угорського принца Ференца Ракоці, спрямованого проти влади Австрійської імперії. Після поразки повстання фортецю засудили до руйнування. Але вирок не встигли здійснити через напад турків. Австрійцям було вже не до руйнування власних фортець-бунтівниць, вони мусили захищати Хуст від зовнішнього ворога. Цього разу облогу витримали. Але замок, що зберігався впродовж багатьох віків, був, однак, зруйнований не через війну. У 1769 р. під час зливи у пороховий склад потрапила блискавка. Замок загорівся і вибухнув.

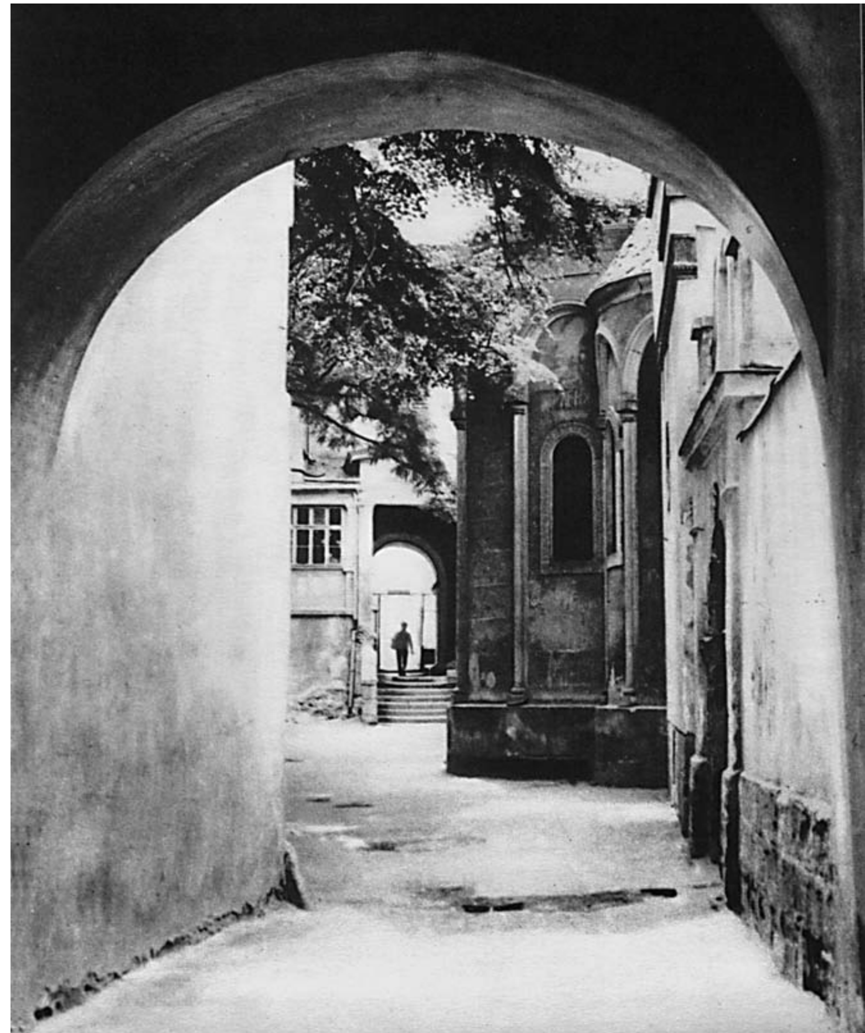
Замок у Кам'янці-Подильському також заслуговує на особливу увагу. Основою йому служать залишки укріплень, що збудували на цьому місці в I ст. н. е. даки — народ, який становив корінне населення Румунії перед тим, як її захопили римляни.

Основна частина замку була зведена за часів Галицько-Волинського князівства. У XVI—XVIII ст. його кілька разів перебудовували відповідно до вимог фортифікації.

Справжньою архітектурною скарбницею є місто Львів, що поєднує на своїх вулицях пам'ятки різноманітних стилів та епох. Тут можна бачити вірменську церкву XIV ст., католицькі та православні церкви різноманітних стилів, численні ренесансні споруди, неперевершені пам'ятки стилю бароко. У Львові збереглась також дуже цікава пам'ятка промислової архітектури — найстаріше в країні трамвайне депо. У місті Ужгороді можна відвідати музей під відкритим небом, присвячений карпатській дерев'яній архітектурі, що не менш цікава та самобутня, ніж більш відома дерев'яна архітектура російської Півночі. Зраз-

Італійський дворик в одному з будинків на площі Ринок у Львові

У дворі Вірменської церкви. XV ст. Львів

ки такого будівництва можна бачити не тільки в Ужгороді, але й у закарпатських селах.

Схід України теж має свої архітектурні дива. Пам'яткою, що справляє незабутнє враження, є Святогірський монастир, розташований у Донецькій області поблизу невеличкого містечка Святогірськ, яке в радянські часи стали називати Слов'яногірськом. На правому березі річки Сіверський Донець, трохи нижче міста Ізюма, починаються мальовничі крейдяні гори, що їх

ще в давнину називали Святими. Тут і був заснований монастир, перше документальне свідчення про який належить до 1624 р. Його особливою ознакою є та гармонія, з якою зведені людьми споруди вписуються у природний ландшафт. З лісу, що вкриває Святі гори, здіймається до неба стрімка крейдяна скеля. Її органічним продовженням здаються стіни монастиря. Над ними, на тлі блакитного неба сяють золоті куполи. Крейдяний масив скелі у деяких місцях прорізають вікна. Значна частина монастирських приміщень висічені просто в її товщі. Нижче, на березі Дінця розташовані інші споруди, якими поступово обро-

Церква із села Косоричі Рівненської області. XVIII ст. Музей народної архітектури та побуту України

Зразок закарпатської дерев'яної архітектури

Дерев'яна церква XVIII ст. із с. Кривки

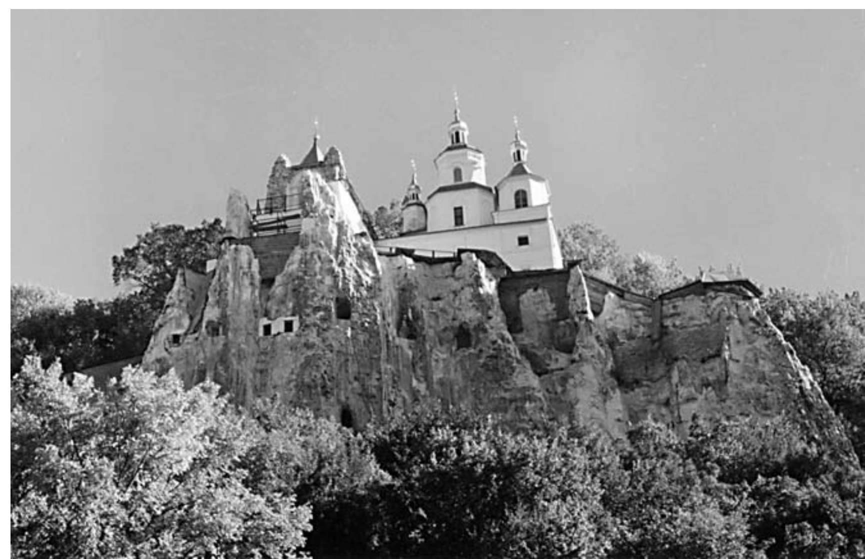
став монастир. До них належать Миколаївська та Покровська церкви, трапезна, павільйон для паломників. Найстаріші з них належать до XVII ст., найновіші — до XIX ст. Колись монастир завдяки своєму розташуванню на підвищенні мав велике стратегічне значення і був оточений стіною. Тепер від стіни лишився лише фундамент, що може правити за стежку в густому лісі. Після встановлення в Україні радянської влади в будівлях монастиря влаштували кардіологічний санаторій. Останнім часом, коли монастир був повернений церкві, між старими та новими господарями виникла суперечка. Медичний заклад пропонували перенести в іншу будівлю, спеціально для цього зведену. Але працівники санаторію стверджували, що його не можна переносити, адже лікування здійснюється не в останню чергу завдяки унікальному мікроклімату Святих гір. Нині медичні та релігійні заклади поділяють між собою монастирські будови.

На сусідній з монастирем горі здіймається пам'ятка іншої епохи. Це величезна монументальна скульптура, яка зображує

товариша Артема, активного учасника встановлення радянської влади в Україні. Одні вважають, що його постать спотворює ансамбль монастиря, інші — що вона його, навпаки, доповнює. Так чи інакше, але цьому монументові (автор — І. Кавалерідзе) не можна відмовити у виразності, і він також є культурним надбанням українського народу, його історичною пам'яттю. Підіймаючись крутою звивистою дорогою до постаті Артема, проходиш через меморіальний комплекс, присвячений тим, хто загинув, захищаючи Святі гори від фашистських загарбників.

Надзвичайно яскравою була в Україні доба бароко. Приклади цього стилю можна знайти і в східних, і в західних областях. Зразками українського бароко є значна частина пам'яток Києво-Печерської лаври та Софіївського заповідника. У Львові серед найбільш яскравих зразків можна назвати собор святого Юра, домініканський костьол, королівський арсенал та ін. Яскраві зразки бароко можна побачити і в зовсім невеликих містах.

Видатною пам'яткою садово-паркової архітектури є парк «Софіївка» у місті Умані. Нині це місто належить до Черкаської області, але в 1726—1832 рр. воно входило до володінь польських магнатів — графів Потоцьких. За замовленням графа С. Потоцького і був у 1796 р. закладений парк «Софіївка», названий

Святогірський монастир. Донецька область

Дзвіниця Успенського собору у Харкові

так на честь його коханої дружини Софії. Основний проект склав інженер Л. Метлец, бельгієць за походженням. Пізніше ансамбль «Софіївки» збагачувався новими витворами архітектурного мистецтва. У їх будівництві брали участь такі архітектори, як І. Макутін, А. Штукеншнайдер та інші.

Парк займає 150 га. У його ансамблі надзвичайно велику роль відіграють водойми. Тут багато каналів, ставків та басейнів. Є навіть штучний водоспад, який можна перейти по залізному містку, та підземна ріка Стікс, якою можна мандрувати на човні. Найстарішими спорудами є Амстердамський шлюз, Громовий грот та грот Венери, зроблений у вигляді античного храму. У середині XIX ст. були споруджені Рожевий павільйон на острові Кохання, павільйон Флори, Китайська альтанка та вхідна брама.

В епоху класицизму в Україні також було зведено багато будов. Серед них уже згаданий нами ансамбль центру Полтави та дзвіниця Успенського собору у Харкові, яку звели на честь перемоги у війні 1812 р. Збудована з використанням ор-

дерної системи, ця дзвіниця, проте, увінчана слов'янським цибулиноподібним куполом. Свого часу це була найвища споруда в Україні.

Будова Купецького банку у Харкові

Серед пам'яток модерну в Україні можна назвати вже згаданий нами Будинок з химерами та розташований на Андріївському узвозі «Замок Річарда». В Харкові на початку XX ст. працював архітектор О. Ржепішевський. Він звів тут близько двадцяти будов. Переважно це були прибуткові багатоквартирні будинки. Йому належав також проект будови Харківського купецького банку. Інший відомий харківський архітектор цього періоду — О. Бекетов. У своїх спорудах він використовував конструктивні засоби модерну, але віддавав перевагу естетичним принципам класицизму. Культурною подією, що набула

Будова архітектора О. Бекетова. Бібліотека ім. В. Г. Короленка у Харкові

Історичний музей, розташований на Старокиївській горі, де залишились решки фундаменту Десятинної церкви та інші споруди X—XIII ст.

міжнародного резонансу, стало зведення в Харкові у 20-ті роки XX ст. будови Держпрому — пам'ятки конструктивістської архітектури. Велике враження справляє також ансамбль сучасного Києва, що до того ж нині перебудовується у зв'язку зі здобуттям Україною незалежності.

Будівля Верховної Ради України. Побудована в 1936—39 рр. за проектом архітектора В. Заболотного

Хрещатик

Київський фунікулер

Будинок Ради Міністрів УРСР у Києві. Нині — Кабмін України

СЛОВНИК

Абака — верхня плита доричної капітелі, що має в плані квадратну форму.

Акант — скульптурне зображення листя однойменної рослини. Є найважливішим декоративним елементом корінфського ордера.

Акрополь — частина грецького міста, яка знаходиться на узвишші. Спочатку служив фортецею, на якій трималася система оборони. Потім став релігійним і політичним центром міста.

Ампір — архітектурний стиль Франції початку XIX ст. Розвинувся з пізнього класицизму за часів правління Наполеона Бонапарта.

Амфіпростиль — невеликий давньогрецький храм з чотиристовпними портиками на головному і задньому фасадах.

Амфітеатр — споруда, призначена для проведення масових видовищ, у якій місця для глядачів розміщені концентричними рядами, що поступово підвищуються.

Антаблемент — верхня частина архітектурного ордера (*див.*), що спирається на колони; антаблемент складається з архітрава, фриза і карниза (перераховані в порядку їхнього розташування знизу) догори.

Антефікс — фігурна, вертикально поставлена черепиця, що розташовувалася по обрізу покрівлі.

Антресоль — додатковий напівповерх у верхній частині основного поверху.

Анфілада — ряд кімнат (залів), розташованих по одній осі і з'єднаних одна з одною дверима.

Апсида — напівкруглий у плані виступ стіни у храмі, у межах апсид розташовувалися вівтарі.

Арка (або склепіння) — криволінійне перекриття прольоту.

Аркада — ряд арок, що спираються на пілони або колони.

Аркатура — декоративний мотив у вигляді цілого ряду маленьких арок. Застосовується для оформлення фасаду.

Аркбутан — відкрита напіварка, що служить для передачі розпору основних склепінь, які перекривають готичну будівлю, на контрфорс (*див.*).

Архівольт — криволінійна тяга (*див.*), що обрамляє лицьову поверхню арки.

Архітрав — балка, що спирається безпосередньо на колони (або пілони). Нижня частина антаблемента.

Атлант — опора у вигляді чоловічої статуї.

Атріум — зал у давньоримському будинку, що має в центрі перекриття великий отвір, через який освітлюється приміщення.

Аттик — стінка над антаблементом (*див.*); уперше стала застосовуватися у римських тріумфальних арках.

База — опорна частина колони, напівколони, пілястра, пілона.

Базиліка — прямокутна в плані споруда, розчленована рядами колон на повздовжні галереї (нефи). В античну епоху базиліка — суспільно-адміністративна споруда. У середні віки цей тип споруди став використовуватися як церква (звідси зміна змісту цього терміна).

Балка (бантина) — суцільний або складений стрижень, звичайно призматичної форми, що застосовується для перекриття приміщень.

Балкон — виступаюча площадка на фасаді будинку, яку підтримують консолі (*див.*).

Балюстрада — наскрізне огородження (у вигляді поруччя) балконів, галерей, сходів, дахів.

Балясини — невеликі фігурні стовпчики, що підтримують поруччя балконів, огорож, сходів.

Барабан купола — циліндрична частина споруди, що служить опорою купольному покриттю.

Барельєф — низький рельєф (частини якого виступають над основною площиною менш ніж на половину свого обсягу).

Бароко — архітектурний стиль країн Європи XVII і першої половини XVIII ст.

Бастіон — виступаюча кутова частина фортеці. Може мати і самостійне оборонне значення.

Бельведер — майданчик або приміщення нагорі будинку, що служить для огляду навколишньої місцевості.

Блок (кам'яний) — шматок природного (або штучного) каменю, частіше — призматичної форми.

Вінець — взаємно зв'язані чотири колоди, що складають один горизонтальний ряд дерев'яної рубленої будівлі.

Вітраж — картина, складена із шматків різнобарвного скла, що пропускає через себе промені сонця. У середні віки вітражами оздоблювали вікна соборів.

Вітрило — конструкція трикутних обрисів, за допомогою якої здійснюється перехід від прямокутної підставки до купольного покриття будинку. Часто використовується у церковних спорудах.

Волюта — архітектурно-декоративна деталь у формі завитка. Входить до складу іонічної і корінфської капітелей (*див.*).

Галерея — напіввідкрите, світле видовжене приміщення, обмежене з однієї або з двох довгих сторін опорами (частіше колонами).

Гексастильний периптер — периптер (*див.*), що має на головному і задньому фасадах по шість колон.

Глава — зовнішня частина купола у формі цибулини, шолома, конуса.

Гобелен — тканий безворсовий килим. Вироблялися на королівській мануфактурі в Парижі, аналогічні шпалерам.

Головна балка — див. прогін.

Горельєф — високий рельєф, деякі частини якого виступають порівняно з основною поверхнею більш ніж наполовину.

Диптер — античний храм, оточений, на відміну від периптера, двома рядами колон.

Донжон — головна вежа середньовічного замку, що була житлом феодала.

Доричний ордер — античний архітектурний ордер (*див.*), що відрізняється найбільш важкими пропорціями і має порівняно просту капітель (див.).

Доугун — особливі кронштейни в китайській архітектурі, що підтримують вигин даху.

Другорядна балка — балка, що спирається на прогони (головні балки).

Екстер'єр — зовнішній вигляд будинку.

Емпора — відкрита в головний неф галерея типу хорів, розташована над бічними нефами церков.

Ентазис — легка опуклість стовбура колони.

Еркер — частина внутрішнього об'єму будинку, винесена за межі його зовнішніх стін, яка виступає на фасаді у вигляді закритого балкона.

Закомара — дугоподібне напівкругле завершення верхньої частини одного прясла (див.) стіни давньоруської церкви, що відповідає формі внутрішнього склепіння.

Замок (замковий камінь) — клинчастий камінь, що завершує склепіння (найвищий у ньому).

Зікурат — багатоярусна східчастої форми храмова вежа (в архітектурі Вавилона й Ассирії).

Іконостас — стіна, що відокремлює вівтар від іншої частини церкви. На іконостасі розташовуються ікони.

Інкрустація — прикраса предмета, зроблена з одного матеріалу врізаними зображеннями або орнаментом, виконаним з іншого матеріалу.

Інтарсія — дерев'яна інкрустація.

Інтер'єр — архітектура внутрішніх приміщень будинку.

Іонічний ордер — античний архітектурний ордер, більш легкий порівняно з доричним. Іонічна колона має характерну капітель (*див.*), утворену двома поверненими донизу спіральними волютами (*див.*)

Канелюри — вертикальні жолобки на стовбурах колон, пілонів або пілястр.

Капела — католицька каплиця.

Капітель — верхня завершальна частина колони, пілона або пілястри.

Каріатида — опора у вигляді жіночої постаті.

Карниз — виступаючий уперед край даху; призначений для захисту стін від дощу. Верхня частина антаблемента.

Картуш — скульптурно, орнаментально оформлений герб на фасаді будинку.

Квадрига — об'ємне зображення колісниці, запряженої четвіркою коней, що розташовується на аттиках споруди. В античній римській архітектурі увінчувала тріумфальні арки.

Кесони — невеликі поглиблення на поверхні стелі або склепіння, що мають найчастіше квадратну форму.

Класицизм — стиль європейської архітектури другої половини XVIII — початку XIX ст. Архітектурно-декоративні форми класицизму засновані на мотивах античної (класичної) архітектури.

Кокошник — декоративне завершення стін церков, аналогічне закомарам, іноді з загостреним верхом.

Колона — архітектурно оброблений, круглий у перетині опорний стовп, що, як правило, складається зі стовбура, капітелі (*див.*) і бази (*див.*)

Колонада — ряд колон, розташованих по прямій або кривій лінії, підтримує антаблемент (*див.*)

Коник — верхнє горизонтальне ребро (злам) даху, утворене перетином його двох схилів.

Консоль — див. кронштейн.

Контрфорс — вертикальний виступ стіни, що протидіє силі розпору.

Корінфський ордер — третій нарівні з доричним та іонічним (див.) ордер античної архітектури, найлегший у своїх пропорціях.

Кронштейн — підпора типу балки, випущена зі стіни (або прикріплена до стіни): служить для підтримки якої-небудь виступаючої частини (карниза, балкона, скульптури).

Купол — склепіння, утворене шляхом обертання кривої (дуги, окружності та ін.) навколо вертикальної осі.

Курватура — легка кривизна обрисів античної колони, що додається їй для посилення пластичної виразності.

Курдонер — парадний напіввідкритий двір перед будинком, обмежений головним і двома бічними його корпусами.

Лоджія — приміщення, відкрите з однієї або декількох сторін. Звичайно являє собою балкон, заглиблений у стіну будинку.

Люкарна — горищне вікно.

Майоліка — вироби з фаянсу, покриті глазур'ю.

Мансарда — горищні приміщення, які можна використовувати як житлові.

Маскарон — скульптурна деталь у вигляді маски.

Меандр — античний орнамент геометричного малюнка у вигляді ламаної або кривої лінії, що спірально закручується.

Медресе — мусульманська духовна школа.

Мезонін — житлова надбудова над середньою частиною звичайно невеликого будинку.

Мечеть — мусульманське культове спорудження.

Мінарет — вежа в мечеті, що служить для заклику віруючих на молитву.

Міхраб — ніша (вівтарна) в мечеті.

Мозаїка — зображення (або орнамент), складене з маленьких шматочків кольорового каменю або смальти (скла).

Моноптер — античний храм круглої форми, оточений колонами.

Наос (целла) — святилище давньогрецького храму.

Напівколона — колона, що виступає зі стіни по усій своїй висоті на половину діаметра.

Нервюра (гурт) — профільоване ребро готичного склепіння.

Неф — частина споруди (у вигляді галереї), відділена від інших рядом колон.

Обеліск — кам'яний прямокутний, що трохи звужується догори, стовп із пірамідально загостреним завершенням. Уперше з'явився в Давньому Єгипті.

Обшивання (тесом) — облицювання дерев'яного будинку дошками.

Ордер — порядок у розташуванні частин античних (давньогрецьких і давньоримських) споруд.

Орнамент — ліпні і намальовані дрібномасштабні зображення, що застосовуються для прикраси будівель. Орнамен-

тальні мотиви мають найчастіше геометричний або рослинний характер.

Орхестра — круглий і напівкруглий майданчик у давньогрецькому театрі, що займає в ньому центральне положення і призначений для виступу хору.

Павільйон — невелика споруда, звичайно паркового характеру.

Пагода — культова споруда в Китаї або Японії.

Палаццо — палац, міський особняк в Італії.

Пальмета — скульптурний або мальований орнамент у вигляді пучка симетрично розташованого вузького листя.

Пандус — похила площина, що замінює сходи.

Панель — 1) нижня частина стіни, нерідко у внутрішніх приміщеннях, оброблена під дерево, фарбована і членована рамками-фільонками; 2) тротуар; 3) великорозмірний елемент у сучасному будівництві; великих розмірів частина будинку.

Панно — частина поверхні стіни, стелі, дверей, обрамлена рамкою і покрита живописом або рельєфом.

Парапет — невисока огорожа дахів, терас, майданчиків, мосту.

Периптер — античний храм, що являє собою прямокутник, оточений з усіх чотирьох боків колонами.

Перистиль (перистильний двір) — двір, обмежений з усіх боків колонадою.

Пілон — стовп зазвичай прямокутної в плані форми.

Пілони єгипетського храму — масивні парні вежі, що оформляють головний фасад єгипетського храму; мають форму плоских усічених пірамід.

Пілястра — плоский прямокутний у плані виступ стіни, оброблений у вигляді колони з капітеллю і базою.

Пінаклі — невеличкі башти, завершені шпилями; застосовувалися в готичних спорудах для увінчання контрфорсів.

Плафон — поверхня стелі.

Портал — архітектурно оброблений вхід до споруди.

Портик — 1) колонада, що обмежує розташовану за нею галерею; 2) колонада, що служить входом у будинок.

Прогін — головна балка, на яку у свою чергу укладаються другорядні балки. Головна балка безпосередньо укладається на опорні частини (пілони, колони, стіни).

Проліт — відстань між опорами.

Пропілеї — монументальні ворота.

Простиль — невеликий грецький храм з чотирма колонами на головному фасаді.

Псевдопериптер — римський храм, що має портик тільки на головному фасаді; інші його фасади або зовсім не мають колон, або оформлені напівколонами чи пілястрами.

П'єдестал — підніжжя (основа) колони, статуї, вази.

П'ята́ — нижня, опорна частина арки, склепіння.

Ратуша — будинок міського самоврядування.

Ренесанс (або Відродження) — стиль західноєвропейського зодчества XV—XVI ст., заснований на відродженні античних (давньогрецьких і давньоримських) архітектурних форм.

Ризаліт — частина будинку, що виступає за основну лінію фасаду.

Роза — круглий віконний отвір на фасадах середньовічних храмів.

Розпір — горизонтальна сила, що виникає в склепіннєвій конструкції.

Рококо — стиль французької архітектури першої половини XVIII ст., що являє собою пізню стадію бароко (*див.*).

Ростральна колона — колона, стовбур якої прикрашений рострами — фігурними зображеннями носових частин кораблів.

Ротонда — кругла будівля, перекрита куполом.

Руст — спосіб обробки стіни грубо обтесаними каменями-квадрами або їхньою імітацією.

Саркофаг — монументально оформлена гробниця.

Секос — святилище в єгипетському храмі.

Склепіння — перекриття, що має криволінійні обриси і горизонтальний тиск, який породжує розпір.

Склепіння вітрильне — таке, що утворюється шляхом відсікання від сферичного (або параболічного) купола чотирьох рівних напівсегментів (у нижній його частині).

Склепіння віялове — склепіння, що має нервюри (*див.*), які починаються в межах одного кута і розбігаються подібно до віяла.

Склепіння дзеркальне — зімкнуте склепіння (*див.*), верхня частина якого зрізана горизонтальною площиною.

Склепіння клинчасте — таке, що викладене з каменю або цеглин, розміщених радіально (стосовно центра склепіння).

Склепіння коробове — найбільш простий вид склепіння, що утворює циліндричну поверхню одного або декількох радіусів.

Склепіння стрілчасте — таке, що складається з двох дуг, які перетинаються під кутом.

Склепіння хрестове — таке, що утворюється шляхом перетину під прямим кутом двох рівних коробових (циліндричних) склепінь.

Софіт — архітектурно оброблена поверхня стелі.

Сталактити — декоративна форма, що застосовувалася для оформлення склепінь у мусульманській архітектурі. Нагадує природні сталактити.

Стела — вертикальна кам'яна плита з написами або зображеннями (в античному світі служила надгробним пам'ятником).

Стилобат — уступчаста основа давньогрецького храму.

Театрон — частина античного театру, що служить для розміщення глядачів.

Тераса — архітектурно оформлений, відкритий або напіввідкритий майданчик, що найчастіше прилягає до будинку.

Терми — давньоримські лазні, у яких, крім власне лазневих приміщень, є й інші — спортивні, призначені для відпочинку і т. д.

Тимпан — внутрішня частина античного фронтону, обрамлена з усіх боків карнизом.

Тромп — особливий вид склепінної конструкції, що застосовується для переходу від квадратного фундаменту споруди до круглої або багатокутної купольної його частини. На відміну від вітрила, що є частиною сферичної поверхні, тромп найчастіше має форму частини конуса. Тромпи особливо характерні для середньовічної архітектури країн Азії і Закавказзя.

Тяга — тонкий горизонтальний виступ (типу карниза) на стіні.

Фасад — зовнішній бік будівлі.

Ферма — пласка ґратчаста конструкція трикутних або інших обрисів, що служить для перекриття великих приміщень.

Фіал — фігурний шпиль, що увінчував пінаклі (*див.*) готичних споруд.

Фільонка — невелика ділянка стіни, дверей, пілястра, обведена рамкою.

Форум — торговельний і громадський майдан давньоримського міста.

Фреска — живопис по штукатурці водяними фарбами на стіні або на перекритті.

Фриз — 1) середня частина антаблемента між архітравом і карнизом; 2) декоративна смуга, що обрамляє стелю, верх стіни суцільним орнаментом.

Фронтон — верхня частина фасаду, що має вигляд трикутника, обмеженого двома схилами даху.

Фундамент — нижня опорна частина споруди, схована під землею.

Фуст — стовбур колони.

Целла (наос) — святилище античного храму.

Цоколь — нижня частина постаменту, скульптури, стіни будинку, яка розміщена на фундаменті і трохи виступає.

Шпалери — безворсові настінні килими з орнаментальними або пейзажними зображеннями, виконані вручну.

ВСТУП 3

Глава 1 7
МЕГАЛІТИЧНІ СПОРУДИ КАМ’ЯНОГО
ТА ПОЧАТКУ БРОНЗОВОГО ВІКУ 7
Стоунхендж 9

Глава 2 14
АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОГО СХОДУ
(ЄГИПТУ ТА МЕСОПОТАМІЇ) 14
Велика піраміда Хеопса 23

Глава 3 27
ФІНІКІЙСЬКІ ТА КРИТО-МІКЕНСЬКІ АРХІТЕКТУРНІ СПОРУДИ 27
Легенда про Лабіринт та археологічні дослідження Артура Еванса 31

Глава 4 35
АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ 35
Афінський акрополь 44

Глава 5 52
АРХІТЕКТУРА ДАВНЬОГО РИМУ 52
Пантеон 66

Глава 6 70
СІМ ЧУДЕС СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ 70

Глава 7 82
ВІЗАНТІЙСЬКА АРХІТЕКТУРА 82
Свята Софія Константинопольська 90

Глава 8 94
РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ 94

Глава 9 101
ГОТИЧНИЙ СТИЛЬ 101
Реймський собор 114

Глава 10 118
АРХІТЕКТУРА МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ 118
Кордовська соборна мечеть 134

Глава 11 139
АРХІТЕКТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ РУСІ 139
Кирило-Білозерський монастир 160

Глава 12 159
АРХІТЕКТУРА ІНДІЇ 159

Глава 13 171
АРХІТЕКТУРА КИТАЮ ТА ЯПОНІЇ 171

Глава 14 191
ПАМ'ЯТКИ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ 191

Глава 15 205
РЕНЕСАНС У ЄВРОПІ 205
Каплиці Камп'янів та Боїмів у Львові 220

Глава 16 223
ДОБА БАРОКО 223
Собор святого Юра у Львові 235

Глава 17 240
ДОБА КЛАСИЦИЗМУ 240
Класицистичний ансамбль центру Полтави 249

Глава 18 251
РЕТРОСПЕКТИВІЗМ, ЕКЛЕКТИЗМ ТА МОДЕРН В АРХІТЕКТУРІ 251
Споруди архітектора Антоніо Гауді в Барселоні. 261
Споруди інженера Густава Ейфеля 264

Глава 19 268
АРХІТЕКТУРА XX СТОЛІТТЯ 268
Будова Держпрому в Харкові 287

Глава 20 289
АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ 289

СЛОВНИК 307